

TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
BEYKOZ KÂĞIT FABRİKASI (1804-1832)
Ayşe ŞİMŞEK
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Danışman
Doç. Dr. Tolga AKAY
Kars - 2021

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BEYKOZ KÂĞIT FABRİKASI (1804-1832)

Ayşe ŞİMŞEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman ve Jüri Üyeleri

Danışman: Doç. Dr. Tolga AKAY

Başkan: Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Cenk DEMİR

Kars - 2021

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ayşe ŞİMŞEK tarafından hazırlanan *Beykoz Kâğıt Fabrikası (1804-1832)* başlıklı bu çalışma, [13.07.2021] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [başarılı] bulunarak jürimiz tarafından *Tarih* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak (oy çokluğuyla/birliğiyle) kabul/red edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA İmza: .....

Danışman : Doç. Dr. Tolga AKAY İmza: .....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Cenk DEMİR İmza: .....

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../...../..... tarih ve ...../..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. Yaşar KOP

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Beykoz Kâğıt Fabrikası (1804-1832)*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled “*Beykoz Kâğıt Fabrikası (1804-1832)*” as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

.../.../ 2021

Ayşe ŞİMŞEK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	v
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

KÂĞIDIN TARİHÇESİ

1.1. Yazı, Kâğıt ve Selüloz.....	6
1.2. Kil Tabletler ve Papirüs.....	7
1.3. Parşömen.....	9
1.4. Kâğıdın İcadı.....	10
1.5. Kâğıt Yapımı.....	10
1.6. Filigran.....	12
1.7. Kâğıdın Yayılması.....	12
1.7.1. Japonya’da Kâğıt.....	12
1.7.2. İslam Medeniyetinde Kâğıt.....	13
1.7.3. Avrupa’da Kâğıt.....	14
1.7.4. Osmanlı Devleti ve Kâğıt.....	16
1.8. Kâğıdın Terbiye İşlemi.....	17
1.9. Matbaanın Tarihi ve İbrahim Müteferrika.....	18

II. BÖLÜM

ANA HATLARIYLA OSMANLI EKONOMİK YAPISI

2.1. Osmanlı İktisadi Yapısı.....	26
2.2. Sanayi Devrimi ve Osmanlı Devleti.....	38
2.3. 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması.....	41
2.4. Fabrikalaşma Hareketleri.....	43
2.5. Osmanlı Devleti’nde Kâğıt Sanayisi.....	44

2.5.1. Yalova Kâğıt Fabrikası	44
2.5.2. İzmir Kâğıt Fabrikası	45
2.5.3. Beyrut Kâğıthanesi.....	46
2.5.4. Hamidiye Kâğıt Fabrikası	46

III. BÖLÜM

BEYKOZ KÂĞIT FABRİKASI

3.1. Beykoz Kâğıt Fabrikası'nın Kuruluş Hazırlıkları ve Amaçları	49
3.2. Kâğıthaneye Dâhil Edilen Su Kaynakları ve Karşılaşılan Sorunlar.....	52
3.3. Beykoz Kâğıt Fabrikası'na Yakın Bir Yerde Fırın ve Dükkân İnşası	53
3.4. Kâğıthanenin İnşasında Sona Yaklaşılması	54
3.5. Kâğıthane İçin Hayvan Derisi Alımına Dair Düzenleme Yapılması	55
3.6. Elde kalan Kâğıtların Kâğıtçı Esnafına Dağıtılmak İstenmesi	56
3.7. Kâğıtların Değeri.....	58
3.8. Beykoz Kâğıt Fabrikası'nın İmar Edilmesi	59
3.9. Beykoz Kâğıthanesi'nden Satın Alınan Kâğıtlar ve Diğer Malzemeler	60
3.10. Masraf Defterleri.....	73
3.11. Fabrika İdarecileri ve Çalışanları	76
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA	82
EKLER.....	88

ÖNSÖZ

Beykoz Kâğıt Fabrikası (1804-1832) konusu, daha önce hakkında kapsamlı bir çalışma yapılmaması dolayısıyla tez konusu olarak çalışılmaya değer bulunulmuştur. Osmanlı Devleti'nin kâğıt sanayisini anlamak adına detaylı bir araştırmanın ardından söz konusu tezimiz tamamlanmıştır. Kâğıt, birçok bilgiyi günümüze taşıması açısından önemlidir. 18. ve 19. yüzyıllarda kâğıt sanayisi bu maddeye olan ihtiyaç dolayısıyla gelişme göstermiştir. Avrupa'da büyük gelişme kaydederek zamanla dünyaya yayılmıştır. Osmanlı topraklarında ilk kez 18. yüzyılda bir kâğıt fabrikası kurulmuştur. 19. yüzyılın başlarında ise Beykoz Kâğıt Fabrikası kâğıt üretimine olan ihtiyaç sebebiyle kurulmuştur. Çalışmamız bu fabrikanın kuruluşu ve üretim sürecini kapsamaktadır. Tezimizin birinci bölümünde kâğıdın tarihçesini ele aldıktan sonra ikinci bölümünde gelişmekte olan Osmanlı sanayisini anlayabilmek ve mantık kurabilmek adına Osmanlı iktisadi yapısına ana hatlarıyla yer verdik. Çalışmamızın son kısmında Beykoz Kâğıt Fabrika'sının tarihini yazarak fabrika ile ilgili bilgileri birinci elden kaynaklar doğrultusunda açıklamaya çalıştık. Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam *Doç. Dr. Tolga AKAY*'a ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan aileme şükranlarımı sunarım.

Ayşe ŞİMŞEK

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI
BEYKOZ KÂĞIT FABRİKASI (1804-1832)
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Ayşe ŞİMŞEK
Doç. Dr. Tolga AKAY
2021 – VI + 106

ÖZET

Kapitalizm sermaye birikimi yaratmış, bu durum daha sonra Sanayi Devrimini ortaya çıkartmıştır. Sanayi Devrimi oluşturduğu etkiler ile tüm dünyayı yeni arayışlara iterek birçok ülkede sanayileşme hamlelerinin başlamasına sebep olmuştur. Ülkeler sanayi tesislerini kurarken hem kendi ihtiyaçlarını karşılamak istemiş hem de ekonomilerini genişletmek arzusunda olmuşlardır. Osmanlı Devleti de bütün bu gelişmelere kayıtsız kalamamıştır. Sanayi Devrimi, Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına alarak devletin kendi içinde sanayileşme atılımları yapmasına neden olmuştur. 19. yüzyılın başlarında Avrupa ülkelerinde kâğıt üretiminin mevcudiyeti söz konusuken İslam ülkelerinde kâğıt üretimi yeterli düzeyde değildi. Osmanlı Devleti ise ihtiyaç duyduğu kâğıtları Avrupa'dan ithal etme yoluna gitmiştir. Süreç içerisinde, bürokrasinin de gelişme göstermesinin bir sonucu olarak, kâğıt üretimi artık devlet eliyle yapılmak istenmiştir. Bu nedenle 1804 yılında Beykoz Kâğıt Fabrikası inşa edilmiştir. Büyük harcamalar yapılarak zor siyasi koşullar içerisinde bu fabrikanın kuruluşu tamamlanmıştır. Devlet bu fabrikaya büyük önem vermiştir. Ancak üretilen kâğıtlar rağbet göremediğinden elde kaldığı gibi, devlet hazinesinden karşılanan masraflar için de geri ödeme yapılamamıştır. Mevcut fabrika Osmanlı piyasasındaki yabancı kâğıtlar ile rekabet etmekte güçlük çekmiştir. Bu durumun birçok sebebi vardır. Üretilen kâğıtlar fiyat ve kalite açısından Avrupa'dan ithal edilen kâğıtlarla yarışamamıştır. Bu nedenlerden ötürü, kâğıt tüketicisi olan işletme sahipleri de üretilen yerli kâğıtları almak konusunda istekli davranmamıştır. Bu durum fabrikayı olumsuz etkileyen önemli nedenlerden biridir. Osmanlı arşiv belgelerini incelediğimizde 1804 yılında kurulan Beykoz Kâğıt Fabrikası hakkındaki son kayıt 1832 yılını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Sanayi, Fabrika, Kâğıt, Beykoz.

Kafkas University
Institute of Social Sciences
Department of History
Beykoz Paper Factory (1804-1832)
Master's Thesis
Ayşe Şimşek
Assoc. Dr. Tolga AKAY
2021 – VI + 106

ABSTRACT

Capitalism created capital accumulation, which later revealed the Industrial Revolution. The Industrial Revolution, with its effects, pushed the whole world to new searches and caused the start of industrialization moves in many countries. While establishing their industrial facilities, countries wanted to meet their own needs and also wanted to expand their economies. The Ottoman Empire could not remain indifferent to all these developments. The Industrial Revolution also influenced the Ottoman Empire and caused the state to make industrialization breakthroughs within itself. At the beginning of the 19th century, while there was paper production in European countries, paper production in Islamic countries was not sufficient. The Ottoman Empire, on the other hand, tried to import the papers it needed from Europe. However, in the process, as a result of the development of the bureaucracy, paper production was desired to be done by the State. For this reason, Beykoz Paper Factory was built in 1804. The establishment of this factory was completed under difficult political conditions by making large expenditures. The state attached great importance to this factory. However, since the produced papers were not in demand, they were kept and no repayment could be made for the expenses covered by the state treasury. The existing factory had difficulties in competing with foreign papers in the Ottoman market. There are many reasons for this situation. The papers produced could not compete with the papers imported from Europe in terms of price and quality. For these reasons, business owners who are paper consumers were also not willing to buy domestic paper produced. This situation is one of the important reasons affecting the factory negatively. When we examine the Ottoman archive documents, the last record about the Beykoz Paper Factory, which was established in 1804, shows the year 1832.

Keywords: Capitalism, Industry, Factory, Paper, Beykoz

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
AE. SSLM. III	Ali Emirî Selim III
Bkz.	Bakınız
Böl.	Bölüm
C. AS	Cevdet Askeri
C.İKTS	Cevdet İktisat
Fak.	Fakülte
Mad.	Madde
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
TC.	Türkiye Cumhuriyeti
TS. MA. E	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1. Ordu İçin Satın Alınan Çeşitli Malzemeler.....	61
Tablo 3.2. Divan Tezkerelerindeki Mühimme İşlerinde Lazım Olacak Önemli İşler İçin.....	63
Tablo 3.3. Ordu İçin Değeri Hesaplanan Kâğıtlar.....	64
Tablo 3.4. Ordu İçin Beykoz Kâğıt Fabrikası'ndan Satın Alınan Kâğıtların Fiyatları.....	65
Tablo 3.5. Beykoz Kâğıt Fabrikası'nda Üretilen Çeşitli Kâğıtların Top Fiyatı	65
Tablo 3.6. Esnafa Satılan Çeşitli Kâğıtların Fiyatı.....	66
Tablo 3.7. Haşebi Kâğıdın Hasılatı	66
Tablo 3.8. Haşebi Kâğıdının Hasılatı Ve Aydamga Kâğıdının Hasılatı.....	66
Tablo 3.9. Hesaba Katılmayan Masraflar	67
Tablo 3.10. Mevcut Kâğıtların Hasılatı Ve Değişik Masrafların Gideri.....	67
Tablo 3.11. Mevcut Kâğıtların Hasılatı Ve Masrafların Gideri	67
Tablo 3.12. Kâğıtların Kuruş Değeri.....	67
Tablo 3.13. Satılmayan Kâğıtlar	68
Tablo 3.14. Haşebi Kâğıdın Üretim Hasılatı.....	69
Tablo 3.15. Hesaba Katılmayacak Yerlerin Masrafları.....	69
Tablo 3.16. Fabrika İçinde Kasr-I Hümayun'da Bulunan Döşemeler.....	70
Tablo 3.17. Fabrika İçindeki Bakan Odasında Bulunan Kıbrıs Karî Döşeme	70
Tablo 3.18. Fabrika İçinde Bulunan Aletler	70
Tablo 3.19. Fabrika İçindeki Kâğıt Dökümhanesinde Bulunan Kâğıt Kalıpları Hakkında.....	70
Tablo 3.20. Fabrika İçinde Ki Diğer Malzemeler	71
Tablo 3.21. Fabrika İçinde Ki Demirhanede Bulunan Demir Aletler	71
Tablo 3.22. Fabrika İçinde Ki Çukahanede Bulunan Malzemeler	71
Tablo 3.23. Fabrikada Bulunan Kâğıtların Miktarı Hakkında Açıklama	71
Tablo 3.24. Beykoz Kâğıt Fabrikası'nda Mart-Nisan 1826 Tarihinde Üretilen Kâğıtların Aylık Ve Diğer Masraflarının Defteri (1241 Şaban)	73
Tablo 3.25. 1824 Temmuz-Ağustos Ayında Üretilen Kâğıtlar Ve Aylık Diğer Masrafları (1239 Zilhicce)	74

Tablo 3.26. 1831 Mayıs-Haziran Ayında Üretilen Kâğıtlar İle Aylık Diğer Masrafları (1246 Zilhicce)	74
Tablo 3.27. 1826 Yılı Haziran-Temmuz Ayında Üretilen Kâğıtlar İle Aylık Diğer Masrafları (1241 Zilkade)	75
Tablo 3.28. 1830 Yılı Mart-Nisan Ayında Üretilen Kâğıtlar İle Aylık Diğer Masraflar (1245 Şevval).....	75
Tablo 3.29. 1826 Yılı Ağustos-Eylül Ayında Üretilen Kâğıtlar İle Aylık Masrafların Miktarı (1242 Muharrem).....	75
Tablo 3.30. 1829 Yılı Mayıs-Haziran Ayında Üretilen Kâğıtlar Ve Aylık Diğer Masrafları (1244 Zilkade)	75
Tablo 3.31. Fabrika idarecileri	76

GİRİŞ

Rönesans ile birlikte artık birçok şey sorgulanmaya başlanmıştı. Avrupalılar dünyayı keşfetme arzusu içerisine girerek daha iyi bir hayat için çabalamışlardır. 16. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıla kadar Avrupalılar birçok keşif hareketlerinde bulunmuşlardır. Bu durum 18. yüzyılın sonunda Sanayi Devrimini doğuracak en önemli gelişmeydi. Sanayi Devrimi öncesi üretim geleneksel yöntemlerle yapılmaktaydı. El emeğine dayanan bu üretim hem yavaş hem de çok zahmetliydi. Büyük bir emekle yapılmakla birlikte çok az bir gelir elde ediliyordu. 18. yüzyılda zengin tacirler için işlenen hammaddeden elde edilen ürün çok daha önemliydi. Bu dönemde seri üretim başlatan ilk ülke İngiltere olmuştur. Bunu birçok Avrupa ülkesi de takip etmiştir. İngiltere’yi 18. yüzyılın sonlarında hemen hemen dünyanın her yerinde kolonileri olan bir devlet olarak görüyoruz. Bu ise onu hammadde, pazar ve iş gücü konusunda imkân sahibi yapıyordu. Bu süreçte işçi sınıfına ihtiyaç duyuldu ancak bunu temin etmek çok da zor olmadı çünkü feodalitenin ortadan kalkması ile kölelikten kurtulan ve çok az gelir kazanan bir sınıf ortaya çıkmış ve bu sınıf iş hayatına bu şekilde girmiş bulunuyordu¹.

16. yüzyılda İspanya ve Portekiz hem denize egemen hem de kara ordusu konusunda da büyük güç sahibiydi ancak bu güç uzun sürmedi büyük bir rakip olarak karşılına Hollanda çıktı. Denizde üstünlük sağlayan Hollanda için “Deniz Hamalları” tabiri kullanılmıştır. Ancak Deniz Hamalları üstünlüklerini “Deniz Köpekleri” adıyla anılan İngiliz korsan tacirlerine bıraktılar. İngiliz burjuvası zenci köle ticareti, korsanlık, savaşlar ve sömürgeler vasıtasıyla epey zenginleşti. Bu durumun sonucunda 17. yüzyılın ortalarına gelinen süreçte İngiliz ülkesinde ticaret, tarım ve sanayi gelişme kaydetti.

Portekizliler 1498 yılında Hindistan’a giden yol ile Batı Avrupalıları tanıştırdı Hollanda, Fransa ve İngiltere arasında bu verimli ve zengin ülke için mücadele başladı. 1757 yılında Fransa ve İngiltere arasındaki mücadelede Plassey Savaşı’nın galibi İngiltere oldu. Bu zafer doğudaki İngiliz egemenliğinin başlangıç noktasını teşkil etti. Hindistan’ın İngilizler tarafından sömürülmesi İngiltere’ye büyük bir

---

¹ Sezgin Candan, **Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları**, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s. 9-10.

zenginlik kazandırdı. Bu yağmalama yüzlerce yıl sürdü ve İngiltere'nin servetine servet kattı².

Teknolojik gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan kapitalist düzen için olması gereken koşullar 18. yüzyıl İngiltere'sinde mevcuttu. İngiltere'de yaşanan köylü göçleri mülksüz emekçi gücünü ortaya çıkarmıştır. Bu ise kapitalist sanayinin ön koşullarından biridir. Geleneksel üretim, kırsal alanda yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Mamul mal üretimi gelişme gösterdiği noktada sermaye birikimi artış göstermiştir. Ulaştırma olanaklarının gelişmiş olması ülke ekonomisi ile birlikte İngiltere'ye ulusal pazar sağladı³. Girişimcilerin kar amacı gütmeleri teknolojik dönüşümleri beraberinde getirmişti⁴.

18. yüzyılda Sanayileşmeyi sağlayacak koşullar İngiltere'de sağlandığı gibi İngiltere'nin hiçbir yeri denizden çok uzak değildi. Dolayısıyla ulaşım daha ucuz ve iletişim ise daha kolaydı. Ülkede toplumsal ve iktisadi koşulların mevcudiyeti ile 18. yüzyılda sanayileşmenin maliyetinin düşük olması İngiltere için avantajdı⁵.

Latince “manus” ile “factum” kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşan manifaktür kavramında “manus” el demek iken “factum” ise “imal edilmiş, yapılmış” anlamına geliyordu. Bir sanayi kuruluşu olarak atölyeleri fabrikadan ayıran özellik burada üretimin el ile yapılmasıdır. Fabrikalarda makinalara bağlı seri bir üretim söz konusudur⁶. Sanayi Devrimi ülkelerin yaşam tarzlarını değiştirmiş nüfus artışı sağlamış ve hayat standartlarında genişleme sağlamış önemli bir olaydır⁷.

Hans Freyer 1800 ve 1900 arası sanayi döneminde meydana gelen ilerlemeleri altı sanayi dalgası halinde sınıflandırmıştır. Sırasıyla bu altı dalgayı açıklamak gerekirse birinci dalga dokuma alanında gelişen sanayidir. Pamuk eğirme makinası ve mekanik dokuma tezgâhı dokuma alanına teknik bir hız kazandırmıştı. Dokuma dalgası 1775 yılında gerçekleşmiştir. Demir çelik dönemi ise ikinci dalga olarak sınıflandırılır. Bu dalga 1800 yılında gerçekleşti. Bu dönemde demirin işlenmesi için birçok araç geliştirilmiştir. Ahşaptan yapılan malzemeler için demir kullanıldığı gibi çelik teller

² N. V. Yeliseyeva, **Yakın Çağlar Tarihi**, İstanbul, Yordam Kitap, 2010s. 26-27.

³ Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1988, s. 151-152.

⁴ E. J. Hobsbawm, **Sanayi ve İmparatorluk**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, s. 32-33.

⁵ Hobsbawm, **Sanayi ve İmparatorluk**, s. 36-37.

⁶ Yeliseyeva, **Yakın Çağlar Tarihi**, s. 9-10.

⁷ A. Mesut Küçükcalay, “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, **SüleymanDemirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, (1997), s. 51-52.

ve metal çanaklar yapılmış ve yine sanayinin asıl önemli araçları olan makineler yine demirden yapılmıştır. Dolayısıyla demir, sanayi dalgaları içinde ayrı bir önem taşır. Ulaştırma 1820 yılında sanayinin üçüncü dalgası olarak karşımıza çıkar. 1820'li yıllarda lokomotif üzerine yapılan çalışmalar 1830 yılında trenlerin faaliyete geçmesini sağladı. George Stephenson bu konuda öncülük yapan kişi olarak karşımıza çıkar. Özellikle ulaşımın etkilediği en önemli noktalardan birisi de hammaddeler ulaşım vasıtasıyla sanayi merkezlerine taşınmış ve burada üretilen maddeler yine ulaşım vasıtasıyla dünyanın hemen hemen her noktasına ulaşmış bu ise yığınla mal üretimini engellemiştir. Kimya çalışmaları sanayi dalgalarının dördüncü aşamasını ortaya koyar. Rasyonel tarımın doğuşu ve yeni maddelerin keşfedilmesi endüstriyi ayrıca önemli bir noktaya taşımıştır⁸. Beşinci dalga olarak elektrik büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. Elektrik gücü buhar gücüyle rekabet edecek noktaya gelmiştir. Taşıma ve ulaştırma elektrik gücüyle yeni bir ivme kazanmış bulunuyordu. Benzin motoru çağı ise altıncı dalga olarak gelişmiş ve otomobil ayrıca sanayi çağının diğer önemli bir aracı olarak yerini almıştır⁹.

Sanayi Devrimi Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Osmanlı'nın saniyeleşme süreci batıya yönünü çevirmesi ile başlar. Bu yüzden batıya ilk yönelimin ne zaman gerçekleştiği önemli bir konudur. Bu ilgi ilk kez Lale Devrinde ortaya çıkmıştır. III. Ahmet, Yirmisekiz Çelebi Mehmet'i bir yıl süre ile Fransa'ya göndermiştir. Bu seyahatin bir ürünü olarak Sefaretname adlı rapor yazılmış ve padişaha sunulmuştur. Yine Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in oğlu ve kendisi ile Fransa'da bulunmuş olan Said Efendi İbrahim Müteferrika ile Osmanlı'da matbaayı kurmuş bu matbaanın kâğıt ihtiyacına bağlı olarak da Yalova'da bir kâğıt fabrikası kurulmasında rol oynamışlardır. Bundan sonra sanayileşme sürecini kendi bünyesinde başlatan devlet küçük işletmeleri satın alarak fabrikalar haline getirmiştir. Su gücünden kolaylıkla yararlanılan bölgelerde sanayi faaliyetlerine öncelik verilmiştir. Avrupa'daki fabrikalar model alınarak fabrikalar inşa edilmiştir. Bu dönemde açılan fabrikalarda geleneksel ve çağdaş üretim teknikleri birlikte kullanılmıştır. Ekonomik sıkıntılar, teknolojiye yetersizlik ve donanımlı personel eksikliği bu süreçte mevcut olumsuz durumlardı. Son dönem Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durum dış baskıların da artarak devam ettiği dönemdi. Özellikle tekeller ve gümrüklerin

---

⁸ Orhan Türkdoğan, **Türk Sanayi Toplumu**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 45-46.

⁹ Türkdoğan, **Türk Sanayi Toplumu**, s. 47.

İngiltere'nin baskılarıyla 1838 yılında imzalanan ticaret anlaşmasıyla hukuki olarak son bulması devlete ayrıca zarar vermiştir¹⁰.

Ekonomideki değişim hemen hemen her alanda değişikliklere neden oldu. “*Ziraat Sanayi Mektebi*” sanayileşmeye uyum sağlamak amacıyla birçok alanda düzenlemeler sağlamak adına oluşturuldu. Başlangıçta önemli bir gelişme kat etse bile işi bilmeyen kimselerin kadroya yerleşmesi ve görev yapısındaki değişimler ve birçok sebeple bu kuruluşun da faaliyetlerine son verilmiştir. “*Islah-ı Sanayi Komisyonu*” 1862 yılında oluşturulmuştur. Sergiler vasıtasıyla sanayiye teşviki artırmak, gümrük vergisini artırmak ve yine sanayiinin gelişme gösterebilmesi amacıyla sanayi okulları kurmak bu komisyonun amaçları arasındadır¹¹.

Mehmet Ali Paşa isyanından sonra ortamın sakinleştiği 1840'lı yıllarda devlet içinde bulunduğu işsizlik ve dış borç dengesizliği karşısındaki müşkül durumundan kurtulmayı amaçladı. Devlet adamlarının bir araya gelmesiyle bir nevi “*Sanayii Güçlendirme Operasyonu*” şeklinde adlandırabileceğimiz çalışmalar yapıldı. İki döneme ayırdığımız bu çalışmaların ilk evresi 1840-60 yıllarını kapsarken ikinci evre 1860-76 yıllarını kapsadı¹².

Osmanlı Devleti'nde başlatılan fabrikalaşma hareketlerinin bir parçası da Beykoz Kâğıt Fabrikası'dır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin kâğıt sanayisini anlamak amacıyla Beykoz Kâğıt Fabrikası'nın tarihini detaylı bir şekilde incelemeye çalıştık. 19. yüzyılın başlarında kurulan Beykoz Kâğıt Fabrikası'nı incelerken bu dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu hem siyasi hemde iktisadi sorunların kâğıt sanayisine nasıl bir yansıma yaptığını görmemiz önemli bir konudur. Tıpkı diğer kâğıt fabrikaları gibi bu teşebbüsün başarılı olup olmadığını ve başarısız olduğu noktada buna neden olan durumların neler olduğunu görmemiz çalışmamızın önemini vurgular niteliktedir. Genel anlamda araştırdığımızda 1804 yılında kurulan fabrikanın tarihi ile ilgili çok fazla çalışma yapılmamıştır. Bu konu hakkında çalışma yapan Osman Ersoy “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt” adlı eserinde fabrikanın tarihine yer vermiştir. Beykoz Kâğıt Fabrikası ile ilgili daha kapsamlı

¹⁰ Candan, **Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları**, s. 15-16.

¹¹ Candan, **Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları**, s. 17-18.

¹² Rifat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988 s. 47-48.

bilgilere ise Başkanlık Osmanlı Arşivi vasıtasıyla ulaşabiliyoruz. Birinci elden kaynak özelliği taşıyan bu belgeler fabrika ile ilgili bizlere çalışma imkânı sunmaktadır. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler çalışmamızın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Ulaştığımız belgelerin transkripsiyonları yapıldıktan sonra belgelerin bizlere sunduğu nitel ve nicel veriler analiz edilerek sınıflandırılmaları yapılmıştır. Söz konusu belgelerin tarihini de göz önüne alarak değerlendirme yapılmıştır. Bütün bu araştırmaların ardından tezimizin ana kısmı oluşturulmuştur. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nden edindiğimiz bilgiler, Ali Emiri Selim III (AE. SSLM. III) , Cevdet Askeriye (C. AS), Cevdet İktisat (C.İKTS) ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS. MA. E) kaynaklarından elde edilerek yazılmıştır. Osman Ersoy'un söz konusu eseri ve Beykoz 2020 Sempozyumu Tebliğiler Kitabı'nda yer alan Tolga Akay, Serdar Subay, "Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve Teknoloji Transferi: Beykoz Fabrikaları Örneği" adlı makaleden de yararlanarak tezimizi hazırlamış bulunmaktayız.

I. BÖLÜM

KÂĞIDIN TARİHÇESİ

1.1. Yazı, Kâğıt ve Selüloz

Taşlar ve kemikler üzerine kazılarak yapılan çizimler insanların ilk bilgi araçları olmuştur. Bunun yanında mağara resimleri de bu anlamda işlev görmüştür. Sümerler yazıyı kil tabletlere yazdılar. Fildişi, kemik, tunç ve demir maddelerinden oluşturulan Stilus adı verilen kalem kullanılarak bu tabletlere yazı yazılırdı. Bu şekilde yazılan yazı için çivi yazısı tabiri daha yerinde olmuştur¹. Yazı insanlık için önemli bir keşiftir. Yazıyı ilk bulan topluluk olarak Sümerler, her kelime için belli işaretler tespit etmişlerdir. MÖ. 4. binde Sümerlerin bulduğu bu yazı türüne ideogram ya da piktograf denilmiştir. Resimler süreç içerisinde kısa çizgiler veya çizgi grupları halini almıştır². MÖ. 4. binyılda yazı ilk defa Mezopotamya'da ortaya çıktıktan sonra ardından İndus vadisinde MÖ. 3. Binyılda, daha sonra 2. binyılda Çin'de ve 1. binyılda ise Orta Amerika'da gelişerek devam etmiştir. Yazı için kil tabletler kullanılmış ve Mısır da yazı konusunda Mezopotamya'dan esinlenerek kendi resim yazılarını yani Mısır Hiyeroglif yazısını geliştirmiştir. Hiyeroglifin daha basit hali olarak geliştirilen Hieratik yazı günlük yaşamda kullanılmak üzere papirüslere yazımı amaçlanmıştır. Hiyeroglif yazısı belli malzemeler üzerine oyulup boyanırdı. Mısırlılar üçüncü bir yazı stili olarak ta demotik yazıyı kullanmışlardır³. Fenikeliler, Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinin yazılarını da göz önünde bulundurarak MÖ. 1700-1500 de 22 sessiz harften oluşan alfabeyi oluşturmuşlardır. Arap, Latin, Kiril ve bunun gibi hâlâ da kullanılan alfabeler kök itibarıyla Fenike alfabesine dayanırlar⁴.

Kâğıdın meydana getirilme sürecinde selüloz lifleri başlangıçta suya batırılıp ardından bir eleğe konur ve burada fazla suyundan kurtulması sağlanır. Daha sonra elde edilen lif tabakası güneşte kurutularak bu şekilde kâğıt elde edilirdi. Selüloz doğada en çok karşılaştığımız bileşenlerden biridir. Bitkilerin yaklaşık olarak

¹ Zeki Tez, **Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi**, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2008, s. 12.

² Şinasi Tekin, **Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015, s. 13.

³ Jonathan M. Bloom, **Kâğıda İşlenen Uygarlık**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2020, s. 35-37.

⁴ Tez, **Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi**, s. 105.

%33'ünü oluşturan selüloz ketende %90 oranında bulunur %50 oranında ise odunun yapısında bulunur⁵. Selüloz kâğıdın ana bileşenini oluşturur. Selüloz içerikli bitkilerin dövülüp saçaklanması ve keçeleşmesi sağlanır. Bunun sonucunda elde edilen kâğıt hamuru belirli işlemler geçirerek daha sağlam ve düz bir zemin haline getirilir. Özellikle keten, kenevir, pamuk ve bunun gibi bazı özel bitkiler tamamıyla selülozdan oluşmaktadır. Dolayısıyla bu bitkilerden kâğıt elde edilmesi başlangıçta yapılan bir şeydi. MS. 700'de Çin'de Pamuk liflerinden Kâğıt yapımı sağlanmıştı. Bununla birlikte keten ve kenevir liflerinden kâğıt yapımı Semerkant'ta gerçekleşmişti. Pamuk lifleri maliyetli olduğu için eskimiş paçavralar kâğıt üretimi için tercih edilmiş bu ise kâğıt üretiminin bir yan kolu olan paçavra toplayıcılarını ortaya çıkarmıştır⁶.

1.2. Kil Tabletler ve Papirüs

MÖ. 3. Yüzyılda kil tabletler yazı yazılmak için kullanılan malzemeler oldu. Yumuşak kil tabletler üzerine yazılan yazılar çivi yazısını andırmıştır. Tabletlerin daha sert olması için pişirildiğini biliyoruz. Bu tabletler Asur, Sümer ve Babil medeniyetlerinin kütüphanelerini oluşturmuşlardır. Tabletler Küçük Asya'nın gelişmiş medeniyetlerinde de ayrıca kullanılmıştır⁷. Ucuz bir yazı malzemesi olan kil tabletler sulama kanalından alınan çamurların kurutulup biçimlendirilmesi ile elde edilmiştir. Elam, Babil, Asur, Akad, Hitit, Med, Hurri, Urartu, Ermeniler ile eski Pers uygarlıkları tarafından çivi yazısına bağlı olarak kil tabletler kullanılmıştır⁸.

Kilden tabletler ilkyazı malzemesi olarak kabul edilmekle birlikte taş, tahta, kalay, kurşun, tunç pirinç ve kemik levhalar da yazı yazılmak için insanlar tarafından kullanılmıştır. Yazı yazmak için kullanılacak malzeme hem taşıma zorluğu hem de yazı yazılması yönünden kolaylık sağlamalıydı. Bu amaç doğrultusunda arayışlar devam etmiş ve Mısır medeniyeti MÖ. 4000'lerde Özellikle de Nil kenarında yetişen bir bitkiden kâğıt elde etmeyi başarmıştır. Papirüs bitkisinin ismini değerlendirdiğimizde şunları söyleyebiliriz; batı dillerinde kâğıt anlamına gelen

⁵ Bloom, *Kâğıda İşlenen Uygarlık*, s. 16-17.

⁶ Emre Dölen, *Çin'den Kocaeli'ne Kâğıdın Öyküsü*, Kocaeli, SEKA Kâğıt Müzesi Yayınları, 2015, s. 1.

⁷ Ömer Dalkıran, "Kitabın Tarihi", *Türk Kütüphaneciliği*, Sayı: 1/27, (2013), s. 204.

⁸ Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 110.

“paper”, “papier” ve “papel” kelimelerinin kökeni “Papyrus” ve “papyrostan” kelimeleriyle bağlantılıdır⁹.

“Pharaon” , Fravun demektir ve etimolojik kök itibariyle “Papyrus” kelimesi ile aynıdır. Pharaon ise “tabiatı gereği asil olan şey” manasına gelir. Bu da kâğıda asil ve kutsal bir değer atfedildiğini gösterir¹⁰. Ayak otu ailesinden olan “papyrus cyperus” bitkisi Nil deltasının bataklık bölgelerinde yetişirdi. Bitkinin sapları yazı için hazırlanan malzemenin yapımında kullanılırdı. 19. yüzyıla gelinen süreçte papirüs bitkisi tarımın artmasına bağlı olarak tükendi. 1872 yılında Paris’in botanik bahçelerinden Mısır’a getirilen Papirüs bitkisinin bu şekilde Mısır’da yetiştirilmesi sürdürüldü. Papirüs bitkisi Özellikle de Mısır’da beş metreye kadar uzayabilir, gövde kalınlığı 5 santimi bulabilirdi. Başka bir coğrafyada yetişen Papirüs Mısır’da yetişen papirüs ile aynı olmazdı. Mısır’da yetişen Papirüsün yazı için hazırlanan kâğıtta kullanımı daha iyi sonuçlar veriyordu. Çünkü bitkinin saplarının kalınlığı kâğıt üretimini kolaylaştırıyordu. Bu ise sadece Mısır’a özgüydü dolayısıyla papirüsten yapılan kâğıt imalatı Mısır tekelinde kalıyordu¹¹. “Papyros” yunanca kökenli bir sözcüktür. Kâğıt anlamında “Paper” olarak İngilizceye, “Papier” olarak Fransızcaya, “Papier” olarak Almancaya geçmiştir. Papirüs bitkisinden elde edilen kâğıt için Yunanlılar “khartes” tabirini kullanmışlardır. “Byblos” kelimesi ise Yunanca da papirüs rulosu anlamına gelir. Bu sözcük Suriye liman kenti olan “Byblos” gelmektedir. Byblos sözcüğü zamanla kitap manasında kullanılmıştır. Suriye’nin bu liman kentine ticaret amaçlı papirüs sevk ediliyordu. Papirüs bitkisinin nişasta içeren sapları besin maddesi olarak da tüketilebiliyordu. Bitkinin lifleri sepet ve halat yapımında ayrıca lamba fitili ile bazı giysiler, sandalet ve hasır olarak da kullanılıyordu. Bitkinin kökleri alet yapımında kullanıldığı gibi yakacak olarak da bitkiden fayda sağlanıyordu. Küllerinden ilaç yapılan bu bitkinin çiçekleri ise çelenk olarak kullanılıyordu. Roma da bulunan ve “Chartarii” adı verilen satıcılar Mısır’dan aldıkları papirüs kâğıdını satışa sunmuşlardır¹². Papirüslerin kabuğu soyulur ve ince şeritler halinde kesilir sonrasında ıslatılır düz bir zemin üzerine dizildikten sonra diğer bir kısım sıralanan papirüslerin üstüne çapraz olarak dizilir.

⁹ Osman Ersoy, “Kâğıt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2001), 24, s. 163.

¹⁰ Erik Orsenna, *Kâğıt Yolunda Küreselleşme Üstüne Küçük El kitabı*, İstanbul, Metis Yayınları, 2013, s. 42.

¹¹ Bloom, *Kâğıda İşlenen Uygarlık*, s. 38-39.

¹² Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 15- 17.

Bitkinin nişasta içeren kısmı doğal yapışkanlık sağladığı için taşla bu dizi dövülür ve güneşte kurutulur. Bu şekilde elde edilen kâğıt daha sonra ise perdahlanıp terbiye edilirdi¹³. Papirüs bitkisi için Araplar “*kirtas*” kelimesini kullanmış ve Türkçedeki kâğıt kelimesi Uygur dilindeki “*kagat*” ile “*kagas*” kelimelerinden Farsça ve Arapça’ya geçmiştir. Ağaç anlamına gelen “*kadhız*” kelimesi Divan-ü Lügat-it Türk’te bulunmuş bu ise kelimenin kök itibari ile Türkçe olabilme ihtimalini ortaya koymuştur¹⁴. Verev ve kalem gibi sivri kesilmiş kamış gövdeleri yazma işlemi için kullanılmıştır. Sonrasında bu işlem için kuş tüyü kullanılmış mürekkep olarak da is karası ve mürekkep balığı üzerine su ve zamk eklenip bu sıvıdan bu şekilde yararlanılmış ayrıca mineral tuzlar ile maddesi oluşturulan kırmızı bir mürekkep de bu işlem için tercih edilmiştir¹⁵.

1.3. Parşömen

Hayvan derisinin suya batırılıp kazınması ve kurutulmasından elde edilen yazı malzemesine parşömen denilmiştir. Elde edilen malzeme gergin ve sert olurdu. Çok fazla esnek bir yapıda olmazdı. Roma, parşömenin MÖ. 2. yüzyılda ilk defa Bergama’da ortaya çıktığına inanmış olsa bile asıl olan gerçeklik parşömenin Ortadoğu ve Mısır’da çok eskiden beri biliniyor olmasıydı. Parşömenin rengi kullanılan derinin rengine bağlıydı¹⁶. Bergama’ya konulan papirüs yasağından dolayı bu bölgede hayvan derisi terbiye edilerek yazı yazılmaya hazır bir malzeme haline getirilmiş ve bunun için ilk etapta “*pargamen*” kelimesi kullanılmış zamanla ise kelime “*parşömen*” fonetiğine bürünmüştür. Derinin dayanıklı olması sebebiyle özel kitaplar için bu kâğıt türünün kullanıldığını görebilmekteyiz¹⁷. Parşömeni icat eden kişi Bergama Kralı II. Eumenes olarak bilinir. Hayvan derileri yıkanıp tüylü tarafları temizlenerek bu işleme kireç de dâhil edilmiştir. Daha sonra yıkanan deriler kurutulup kesilmiştir. Bu şekilde elde edilen parşömen, papirüse göre yapısı itibariyle daha esnek ve daha dayanıklı olmuştur. MS. 4. yüzyılda kitap basımında artık papirüse göre daha çok tercih edilmiştir. Gerek üretiminin zahmetli olması gerekse hammaddesinin azlığı dolayısıyla olsun fiyatı pahalı olan bir yazım

¹³ Ersoy, “Kâğıt”, s. 163.

¹⁴ Jülide Akyüz Orat, “Ben de Bir Osmanlı Vatandaşım: Osmanlı Ermenisi Keyfurek’in Kâğıt Fabrikası Açma Teşebbüsü”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 60, (2014), s. 1.

¹⁵ Albert Labarre, *Kitabın Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 9.

¹⁶ Bloom, *Kâğıda İşlenen Uygarlık*, s. 45.

¹⁷ Osman Ersoy, “Kâğıt”, s. 163.

malzemesi olmuştur¹⁸. Dana derisi ile daha kaliteli parşömenler elde edilirdi. Anadolu da bulunan Bergama Kralı II. Eumenes bu icadını MÖ. 196'da yaptı. Kendisine rakip olan Mısır kralının papirüs ihracatını kesmesi üzerine yine dönemin bilim çevresinden Krates adını taşıyan bir bilgin vasıtasıyla parşömen adını verdiğimiz kâğıdın yapım tekniği ortaya konuldu. Bergama bu yazı malzemesine hem merkezlik yapmış hem de bu kâğıt Bergama kentinin adı ile anılmıştır¹⁹. MÖ. 1900'lerde parşömen Mısırdaki "Davul derisi" olarak kullanılmaktaydı. Parşömen özellikle soğuk ve nemli koşullarda yapılırdı. Yüksek nem parşömenin buruşmasına düşük nem ise kırılmaşmasına sebep olurdu²⁰.

1.4. Kâğıdın İcadı

Çinli Cai Lun kâğıdı ilk icat eden kişi olarak bilirse de Arkeolojik kazılar tarihi MÖ. II. yüzyıla kadar giden kâğıtlar buldular. Oysa Cai Lun MS. 121'de ölmüştü²¹. Buna rağmen kabul edilen gerçeklik kâğıdın MS. 105 yılında Çinli Cai Lun tarafından icat edildiğidir²². Ts'ai Lun olarak da bilinen Cai Lun ağaç kabuklarını kaynatıp daha sonra bunları döverek hamur elde etmiştir. Bu hamuru kumaştan bir süzgece yayarak güneşte kurummasını sağlamıştır. Bu şekilde kâğıt elde etmiştir. Kâğıt yapımını geliştiren kişi MS. 150 tarihinde Tso Tzu-yi olarak karşımıza çıkar. Kâğıt bu şekilde gelişme kaydetmeden önce MÖ. 500'de Çin'de bambu levhalar, MÖ. 400-300'de ise ipek kumaşlar yazı için kullanılmıştır²³. Çin'de kâğıt, ağaç kabuğu, paçavra, balık ağları ve kendirin bir kazanda kaynatılmasıyla elde edilmiştir²⁴.

1.5. Kâğıt Yapımı

Bitkisel lifler ile hazırlanan hamurun bir kalıp üzerinde kurutulmasıyla kâğıt elde edilir. Lifli bitkiler ve lif yapılı bitkilerden dokunmuş paçavralar ve ipler ıslatılarak şişmesi sağlanırdı. Ayırma işlemi yapıldıktan sonra el ya da hidrolik tokmaklar vasıtasıyla dövülüp parçalanması sağlanırdı. Suyu hayvan ve bitki kaynaklı kıvamlaştırıcı bir madde eklenip bu suya, süzgeç üzerine alınan kâğıt hamuru

¹⁸ Labarre, *Kitabın Tarihi*, s. 9-11.

¹⁹ Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 24-25.

²⁰ Bloom, *Kâğıda İşlenen Uygarlık*, s. 47.

²¹ Orsenna, *Kâğıt Yolunda Küreselleşme Üstüne Küçük El kitabı*, s. 19-20.

²² Ersoy, "Kâğıt", s. 163.

²³ Dölen, *Çin'den Kocaali'ne Kâğıdın Öyküsü*, s. 5.

²⁴ Elif Saraç, "Kâğıdın Gizli Kimliği: Filigran", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Sayı: 1/1, (2012), s. 324.

daldırılıp çıkartılarak keçeleşmesi sağlanırdı. Keçeleşen kalıp baskılanarak daha düz bir tabak halini alırdı. Doğu bölgelerinde pirinç ve pirinç gibi nişastasız olan tahıllar vasıtasıyla kâğıt hamuruna nişasta eklenirdi. Bundaki amaç kâğıdın dayanıklı olmasını sağlamak ve yazı yazımını kolaylaştırmaktı. Batı da ise daha farklı bir çözümleri kullanılarak hamura eklenirdi. Tabaka halinde kâğıtlar bu çözümleriye bastırılmıştırlar. Bu yöntem batıda değışiklik göstermiştir. 17. yüzyılda şap kullanılırken, 19. yüzyılda klofon ve 18. yüzyılda ise klor maddesi kâğıdı ağartmak amacıyla kullanılmıştır. 1820 yılında ise kâğıt yapımı mekanikleşmiştir. Odun lifleri ufalanıp suya karıştırılmış ve bu “mekanik odun hamurlu” adı verilen kâğıtların hammaddesini teşkil etmiştir. Selüloz elyaf hamuru %95 su ve %5 katı şeklindedir. Elekten geçtikten sonra %95 katı, %5 su yapısına gelerek kâğıt halini alır²⁵. Kâğıt yapımı için tasarlanan örgülü süzgeç özelliklerine baktığımızda tahtadan yapılmış dört köşesi olan bir çerçeveye bir kumaş parçası geçirilir ve bu şekilde birçok süzgeç yapılır. Önceden hazırlanmış bulunan kâğıt hamuru bu süzgeçlere dökülerek kâğıdın şekillenmesi sağlanır. Suyu süzülen kâğıt hamurunun süzgeçten geçmeyen kısmı ise güneşte kurutulur. Kurutma işlemi yarım saat sürer. Bu son aşamada elde edilen madde kâğıt olarak son halini alır. Elde ne kadar çok süzgeç bulunursa o kadar çok kâğıt üretimi yapılır²⁶. 19. yüzyıl kâğıt üretiminde gelişmelerin yani makineleşmenin yaşandığı bir dönem oldu. Selüloz içerikli bitkisel liflerin dövülmesi sonucunda kâğıt hamuru elde edilir. Pamuklu paçavralar ve lifler tokmakla dövülür. Bu işlem için ilk zamanlar keten ve kenevir lifleri kullanılsada zamanla pamuklu paçavralar tercih edilmiştir. Eskiciler vasıtasıyla toplanan paçavralar renkli ve renksiz olarak ayırıldıktan sonra ikinci bir ayırma işlemi yün ve ipekli olanlarda yapılırdı. Bunlar kesilip ufaltılır ve bol su ile yıkandıktan sonra ıslak olarak mahzenlerde kısmi olarak çürümesi sağlanırdı. Tekrar yıkanan paçavralar dövülme işlemine tabi tutulurdu. Tokmak kullanımına dayalı gelişmeler süreç içerisinde gelişme kaydederken tokmakları kaldırmak için zamanla insan gücünün yerini su gücü aldı. Su çarkları doğuda ve batıda kullanılan esas yöntemlerden biri olmuştur. Hollanda’da ise bu işlem için su çarkları değil yel değirmenleri kullanılmıştır²⁷. Kâğıt üretimi beraberinde yazı malzemelerinin maliyetlerinde düşüş yaşattı bu kültürel ve tarihsel birikim açısından ayrıca önem taşır. Arapların kâğıt üretimini başlatıp farklı

²⁵ Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 13-14.

²⁶ Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, s. 40.

²⁷ Dölen, *Çin’den Kocaeli’ne Kâğıdın Öyküsü*, s. 19-20.

coğrafyalara ulaşımını sağlaması eğitimin yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. Bu düşünce dünyasını geliştirmiştir. İnsanlığın bağınaz hareketlere karşı daha bilinçli olmasını sağlayan bu büyük gelişme günümüzün başlangıç noktası olmuştur²⁸.

1.6. Filigran

Kâğıt ışığa tutulduğu noktada kâğıdın yüzeyinde görünen harf, yazı ve şekillere filigran denir. Buna su damgası da denilebilir. Kullanılan şekiller marka işlevi de görmüştür. Filigranlar tarihi olmayan belgelerin zamanının saptanmasında önemli rol oynamıştır ancak doğudan gelen kâğıtlarda filigran bulunamamıştır²⁹. Kâğıtlarda süzgeç özelliklerinden dolayı izler kalabiliyordu. Kâğıt Avrupa'ya taşındıktan sonra kâğıtlarda iz bırakan süzgeçlerde değişiklikler oldu. Aşınmaya sebep olan çubuklar yerini aşınma yapmayan metal tellere bıraktı ancak kullanılmaya başlanan sık teller ile aralıklı teller kâğıtlarda aşınma olmadığı gibi süzgeç izleri bırakıyordu. Bu durum kâğıtta marka izi dediğimiz filigran yönteminin esin kaynağı oldu. Filigran ilk defa İtalya'nın Fabriano kentindeki değirmende 1282 yılında kullanıldı. Sembol kullanımını Avrupa'da bu şekilde sürdürdü ancak doğuda filigran kullanımıyla karşılaşmıyoruz. Bu durum doğu ve batı kâğıtlarını ayırmada belirleyici bir etken olmuştur³⁰. Filigran süzgeçlerde bulunan çeşitli belirteçlerin kâğıt üzerine yansması ile ortaya çıkmıştır. Filigranlar bazen kâğıt üretimi yapan fabrikanın sembolü olurken bazen de kâğıdın üretildiği yeri ve zamanı bildirmiştir. Bazen filigranlar üretilen kâğıdın hangi bölgeye ihraç edildiğini gösterirken bazen de bütün bunlardan bağımsız olmuştur. Suyolu filigranı enine boyuna düz çizgilerden oluşan filigranlara verilen isimdir. Batıda üretilen kâğıtlarda bulunmuşlardır³¹.

1.7. Kâğıdın Yayılması

1.7.1. Japonya'da Kâğıt

Çinliler kâğıdın yapımını saklamaya çalışsada kâğıt Japonya'ya sonrasında ise batıya doğru yayılımını sürdürür. Doğuda önce Kore de daha sonra Koreli rahip Dokyo

²⁸ Bloom, *Kâğıda İşlenen Uygarlık*, s. 15.

²⁹ Osman Ersoy, "Kâğıt", s. 164.

³⁰ Şekibe Nihal Somer, "Osmanlı Arşiv Belgelerinin Günümüze Ulaşmasının Nedenleri: Kâğıt, Mürekkep ve Cilt Özellikleri", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, (2014), s. 249-250.

³¹ Elif Saraç, "Kâğıdın Gizli Kimliği: Filigran", s. 326.

vasıtasıyla 610'da Japonya'ya gelir ve 807 yılında Kyoto kentinde üretilmeye başlanır³². Bu ulaşım Budist rahipler sayesinde olmuştur³³. Kore'nin kuzey kesimi MÖ. 108 ve MS. 210 arası devrede Çin hâkimiyeti altındaydı. Budist metinlerin Çinli Budistler vasıtası ile Kore'ye getirilme olasılığı mevcuttur. Koreliler kâğıdı Japonya'ya tanıtmışlardır. Japonların ürettiği kâğıt bir süre sonra Çin ile rekabet edecek seviyeye gelmiştir³⁴. “Kozo” adı Japonca bir isim olup kâğıt dutu için kullanılmıştır. Kozo Japonya'da kâğıt üretimi için kullanılan bir bitki olmuştur. Gampi bitkisi 850'de, mitsumata bitkisi ise 1597 yılında Japonya'da ilk kez kullanılmıştır. Kâğıt dutu sonbaharda kesilip demetlendikten sonra işlenmek üzere götürülür. Yumuşaması için bitki dalları kaynatılırdı ya da suda birkaç gün bekletilirdi. Daha sonra kabukları soyularak demet haline getirilip saklanırlardı. Kullanılacakları zaman ise yumuşaması için akarsuya tutulup lif yapılı iç kabuklar bu şekilde elde edilirdi. Sonra kurutulup kül suyu ile ıslatılır ve tekrar kurutulurdu. Yeniden yıkanıp kül suyunda kaynatılarak hamur elde edilirdi. “Neri” adı verilen tutkallayıcı madde içine katılıp bu şekilde karıştırılır ve eleğe konulan hamurun suyu süzülükten sonra elde edilen kâğıt tabakası daha sonra baskılanarak fazla suyu alınır. Sonra kurutulur kırılıp kesilir ve perdahlanıp satışa hazır hale getirilirdi³⁵.

1.7.2. İslam Medeniyetinde Kâğıt

İlk zamanlar Araplar yazı için palmiye dalları, deve kemikleri, deri ve çömlek kırıkları kullanmışlardır. Kur'an-ı Kerim kopyaları ve diğer belgeler için parşömen kullanmışlardır. 8. ve 9. yüzyıllarda Avrupa'da kâğıt konusunda eksikler çoktu. Araplar Mısır'ı fethettikten sonra papirüs bitkisini kullanmaya başlamış ve ilk İslam yazmaları papirüs üzerine yazılmıştır³⁶. Semerkant Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Talas Savaşı'nda (751), Çinli zanaatkârlar esir alındı. Arap komutan Ziyad bin Salih tutsak aldığı 20 bin Çinliyi Semerkant'a yollamıştır. Bu esirler vasıtasıyla kâğıt Ortadoğu'da yaygınlık kazanmaya başlamış ve parşömenin yerini almıştır. Tüccarlar bu bilgilerini paylaşarak hem para kazanmış hem de hürriyetlerine kavuşmuşlardır. 794 yılında Bağdat'ta ilk kâğıt değirmeni Halife

³² Dölen, *Çin'den Kocaeli'ne Kâğıdın Öyküsü*, s. 6.

³³ Saraç, “Kâğıdın Gizli Kimliği Filigran”, s. 324.

³⁴ Bloom, *Kâğıda İşlenen Uygarlık*, s. 66-67.

³⁵ Dölen, *Çin'den Kocaeli'ne Kâğıdın Öyküsü* s. 13-14.

³⁶ Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 42.

Harun El Reşid'in veziri Yahya İbn Halid El Bermeki öncülüğünde kurulmuştur. Ardından 900'lerde kâğıt üretimi Şam, Kahire ve Trablus'ta başlamıştır. Daha sonra ise Fas'ta kâğıt üretimi gerçekleşmiştir. Endülüs ve İspanya vasıtasıyla Kâğıt 12. yüzyılda Avrupa'da yaygınlık kazanmıştır. Kâğıdın İslam coğrafyasında bolca bulunması İslam kültürünün yayılmasında önemli rol oynamıştır. Doğu etkisi ile Konstantinopolis'te 15. yüzyılda kâğıt değirmeni kurulmuştur. Kâğıtta tokmakla dövme yöntemi ile aharlama yöntemi Araplar tarafından kâğıt üretimine katılan pratik yöntemlerdir. Aharlama yönteminde nişasta kullanılması kâğıdın daha sağlam olmasını sağlamaktadır³⁷. Başta Çin olmak üzere Orta Asya'nın bazı kesimlerinde kâğıt paralar kullanılmıştır. Marco Polo Kubilay Hanlığının Han Balık'taki darphaneleri ile karşılaşmıştır. Yakındoğu'ya baktığımızda Harunürreşid döneminde Bağdat'taki ilk kâğıt imalathanesi 178 yılında kurulmuştu. Daha sonra Şam, Trablusşam, Yemen, Mısır, Hama da benzer imalathaneler açılmaya devam etmiştir. İbnü'n-Nedîm'e ait el-Fihrist adlı eserinden 987'de İslam dünyasında kullanılan kâğıtlardan bahsedilir. Bunlar "*fir'avnî, süleymânî, ca'ferî, talhî, tâhirî ve nûhî*" olarak isimlendirilen kâğıtlar olarak karşımıza çıkar. Fir'avni Mısır'a izafe edilirken diğerleri ise "*Süleyman b. Reşîd, Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî, Talha b. Tâhir, II. Tâhir ve Sâmânî Hükümdarı I. Nûh'a*" izâfe edilmiştir³⁸. Kur'an el yazmaları artık kâğıt üzerine kaydedilmişti. Haçlılar doğuya geldiklerinde Suriye de buğday samanından kâğıt yapma sanatını burada öğrenmişlerdir. Kâğıdın Müslüman coğrafyasına Talas Savaşı'ndan çok önce bulunduğunu savunan araştırmacılarda vardır. Buna göre keten ve kenevirin bolca yetiştiği Semerkant topraklarında kâğıthaneler kurulmuştur. Selçuklu dönemi Aydın ve İzmir arası bölgede kâğıt fabrikası ve matbaanın kurulup işletilmesinden dolayı İtalyanların buraya heyet gönderip bu şekilde kâğıt üretimini öğrendikleri kaynaklarda belirtilir³⁹.

1.7.3. Avrupa'da Kâğıt

Müslüman İspanya kâğıtla 9. yüzyılın ikinci yarısında tanışmıştır. Daha sonra 12. yüzyılda bu sanatın Avrupa'ya yayılmasında rol oynamışlardır⁴⁰. Kâğıt Çinli tüccarlar vesilesiyle Asya'da da yayılma gösterir. 751 yılında Çinliler ve Araplar

³⁷ Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 42-43.

³⁸ Ersoy, "Kâğıt", s. 164.

³⁹ Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 45.

⁴⁰ Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 52.

arasında gerçekleşen Talas Savaşı dolayısıyla kâğıt yeni bir dünyaya açılır. Semerkant'ta esir Çinli zanaatkârlar vasıtasıyla kâğıt keşfedilir. Palermo üzerinden İtalya'ya yayılan kâğıt İspanya'daki zanaatkâr Yahudiler vasıtasıyla üretilip satılır. Yahudiler Kurtuba'dan sürüldükten sonra kuzeye giderler bu kâğıdın burada da yaygınlık göstereceğinin alametidir zira onlar beraberinde kâğıt ile ilgili bütün bilgi ve becerilerini de götürmüşlerdir⁴¹. İspanya'daki Endülüs Emevileri metal elekler üreterek kâğıt yapımına ayrı bir ivme katmış ve yine kâğıdın Avrupa coğrafyasının içlerine kadar yaygınlık kazanmasına vesile olmuşlardır⁴². Kâğıt ilk kez Çin'de ortaya çıktıktan sonra Araplar vasıtasıyla Akdeniz'e taşındı. Araplar 11. yüzyılda İspanya'ya kâğıdı taşıırken İtalya'ya ise 12. yüzyılda Sicilya üzerinden taşımışlardır. İspanya'daki Jativa, İtalya da bulunan Fabriano, Fransa'da bulunan Troyes ve Almanya'da bulunan Nümburg, varlığı kesinlik kazanmış ilk kâğıt fabrikalarıdır⁴³. Orta çağda Hristiyan âlemi kâğıda çok ihtiyaç duymamıştı. Bu dönemde kâğıt olarak hayvan derisi kullanmışlardır. Kâğıdın Avrupa'ya ikinci bir geç gelme nedeni ise Kur'an yazımı için kullanılan bu malzeme ile İncil'in yazımı doğru bulunmamıştır. 1221 yılında ise Frederic ilan ettiği bir fermanla bu malzemenin kullanımını idari faaliyetler için yasaklamıştır. Buna rağmen kâğıt üretimi İtalya da yaygınlık kazanır ve bu yayılma bütün Avrupa'yı kapsar. 13. yüzyılda Francesco Hristiyanlığın temsilcisi İsa'nın sevgi öğretisinin tesiri ile kâğıdın Avrupa'da yayılmasının önünü açmıştır⁴⁴. Yakındoğu'dan Avrupa'ya ihraç olunan kâğıtlar için Avrupalılar "*charta Bombycina*" ve "*charta Damascena*" tabirlerini kullanmışlardır. Ortaçağ İslam dünyasında kâğıt bolca üretilmiştir. Bu dönemde İslam dünyasının ilim ve kültürde ileri olmasının sebepleri arasında kâğıt üretiminin bolca yapılması gösterilir. İtalya'nın önemli bir şehri olan Fabriano'da 1276 yılında kâğıt üretimi başlayana kadar Avrupalılar Kâğıdı İspanya ve Yakındoğu'dan temin etmişlerdir. 1348 yılında Fransa'da, 1390 yılında Almanya'da, 1495'te İngiltere'de, 1690 yılında Amerika'da kâğıt üretimi başlamıştır⁴⁵. 1282 yılında Avrupa'da ilk defa filigran Fabriano da üretilen kâğıtlara işlenmiştir. İtalya'da kâğıt sanayisinin gösterdiği gelişme İspanya'daki ve Kuzey Afrika'daki kâğıt üretimini olumsuz etkiledi. Avrupa artık kâğıt ihtiyacını İtalya'dan karşılamaya başlamıştır. İtalya'dan sonra birçok Avrupa

⁴¹ Orsenna, **Kâğıt Yolunda Küreselleşme Üstüne Küçük El kitabı**, s. 40-42.

⁴² Saraç, "Kâğıdın Gizli Kimliği: Filigran", s. 324.

⁴³ Labarre, **Kitabın Tarihi**, s. 33.

⁴⁴ Orsenna, **Kâğıt Yolunda Küreselleşme Üstüne Küçük El kitabı**, s. 44-45.

⁴⁵ Ersoy, "Kâğıt", s. 164.

ülkesinde Kâğıthaneler kurulmaya başlamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: İsviçre 1400 ile 1411 yılları arasında, Belçika'da 1407 yılında, Polonya'da 1491 yılında, İsveç'te 1532 yılında, Danimarka'da 1540 yılında, Rusya'da 1576 yılında, Hollanda'da ise 1586 yılında⁴⁶.

Hollander adı verilen Kâğıt hamuru dövme makinesi Jacop Honing tarafından 1673 yılında Hollanda'da (Zaandijk'te) geliştirilmiştir. İlk kâğıt değirmeninin kurulmasının ardından paçavrada yaşanan kıtlık paçavra toplayıcılığını ortaya çıkarmıştı farklı kâğıt değirmenlerinin yüksek fiyat koymasına paçavracıların gerçekte hizmet etmesi gereken değirmene paçavra götürmeyip yüksek fiyat koyan değirmenlere götürmesi sorun yaratıyordu. Avrupa'nın birçok ülkesinde Özellikle de Fransa'da paçavra kaçakçılığı yasaklandığı halde baş edilememiştir. Paçavralar yarı işlenip başka bir isimle gümrük ödemedi dışa satılıyordu. "*Maskelenmiş paçavra*" bu şekilde Bohemya'dan Hollanda'ya satılıyor kâğıt haline getirildikten sonra daha pahalı bir şekilde buradan Almanya'ya yeniden ihraç ediliyordu⁴⁷.

1.7.4. Osmanlı Devleti ve Kâğıt

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde 1400 yılında Amasya'da, 1486 yılında Bursa'da ve İstanbul'da kâğıt üretimi için imalathaneler faaliyet göstermiştir. 15. Yüzyılın sonlarında devlet büyük bir gelişme kaydederek coğrafi ve buna bağlı olarak kurumsal açıdan büyüme sağladığı için özellikle divandaki kâğıt ihtiyacını bu imalathanelerin yeterince sağlayamamasından dolayı Avrupa'dan kâğıt ithal etmiştir. Yerli imalat pahalıya mal olduğu için üretim durdurulur ancak 18. yüzyılda üretim yeniden başlar⁴⁸. İstanbul'da Bizans dönemine ait Kâğıthane semtinde kâğıt üretiminin yapıldığı bir imalathane mevcuttu. İstanbul'un fethinden sonra bile II. Bayezid dönemine kadar bu imalathane işletilmiş ancak daha sonra ise kapanmıştır. Kâğıt ihtiyacı ithal yolla sağlanmıştır. Daha sonra matbaacı İbrahim müteferrika vasıtasıyla Yalova'da bir kâğıt fabrikası kurulmuş yaklaşık 10-15 yıllık bir işletimin ardından fabrikanın faaliyetleri durdurulmuştur. Daha sonra 1843 yılında İzmir'de bir kâğıt fabrikası yapımı başlamış ve 1846 yılında üretim yapmaya başlamıştır. 1855

⁴⁶ Somer, "Osmanlı Arşiv Belgelerinin Günümüze Ulaşmasının Nedenleri: Kâğıt, Mürekkep ve Cilt Özellikleri", s. 241-242.

⁴⁷ Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 59-60.

⁴⁸ Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, s. 40-41.

yılına gelinen dönemde fabrika kapatılmıştır⁴⁹. 16. yüzyılda Semerkant, Şam, İran, Hint ve Çin'den Osmanlı Devleti'ne Kâğıtlar ihraç edilmiştir. Doğudan gelen kâğıtlar haşebî ve dımaşkî adıyla bilinen daha düşük kalitede kâğıtlardı. “*devletâbâdî, hatâyî, âdilşâhî, harîrî semerkandî, sultânî semerkandî, hindî, nizâmşâhî, kasımbegî, harîrî hindî, gûnî tebrîzî, muhayyer*” ise kullanılan diğer kâğıtlar olarak karşımıza çıkar⁵⁰. Kalite bakımından düşükten yükseğe doğru Haşebî, Dımaşkî, Semerkandî, Devletâbâdî, Hatayî, Âdilşâhî, Hariri-î Semerkandî, Hindî, Nizâmşâhî, Kasımbegî, Hariri-î Hindî, Gûnî -i Tebrizî, Muhayyer şeklinde sıralayabiliriz⁵¹. Osmanlı Devleti ilk etapta kâğıt ihtiyacını önce doğudan karşılamıştır. Daha sonra Avrupa'da kâğıt imalatı başlayıp gelişme kaydettiği noktada Osmanlı Devleti kâğıt ihtiyacını doğudan ve batıdan birlikte karşılamıştır. 12. yüzyılda kâğıt henüz Avrupa'da imal edilmediği için doğu menşeli kâğıtlar hem Osmanlı ülkesinde hem de Avrupa'da kullanılmıştır. Doğuda ve batıda üretilen kâğıtlar 15. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde kullanılmaya devam etmiştir. Bu durum 16. yüzyılda da sürmüştür. 17. yüzyılda Osmanlı Arşivi'nde batı kaynaklı kâğıtlar daha çok kullanılmıştır. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gelişimine bağlı olarak kâğıt ihtiyacının artması, Avrupa'daki kâğıt fiyatlarının ucuz olması ve yine bu yüzyılda doğuda kâğıt üretiminin azalması etkili gelişmeler olarak öne sürülmektedir⁵².

1.8. Kâğıdın Terbiye İşlemi

Osmanlı Devleti'nde başta İstanbul olmak üzere devletin bazı merkezlerinde kâğıdın terbiye işleminin yapıldığı dükkânlar bulunurdu. Mühreci, aharcı ve boyacı şeklinde terbiye işlemi üç türlü yoldan geçmekteydi. Mühreletmek en ucuz ve en kolay yoldu. Mühresiz kâğıt kullanımı zor olduğu için Ahrarcılar ve boyacılar kâğıdın terbiyesi işleminde üstlerine düşen kısmı hallettikten sonra son aşama olarak kâğıdı mührecilere havale ederlerdi. Cam, billur ya da deniz kabuklu hayvanlarının kabukları vasıtasıyla yumurta şeklini alan alet yardımı ile kâğıt daha pürüzsüz bir yapıya sokulurdu. Bu işleme “*Mühre vurma*” adı verilmiştir. Hattatlar, müzehhipler ve nakkaşlar için üretilen kâğıtları ise boyacılar türlü renklere boyarlardı. Aharcılar

⁴⁹ Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 51.

⁵⁰ Ersoy, “Kâğıt”, s. 164.

⁵¹ Somer, “Osmanlı Arşiv Belgelerinin Günümüze Ulaşmasının Nedenleri: Kâğıt, Mürekkep ve Cilt Özellikleri”, s. 243-244.

⁵² Somer, “Osmanlı Arşiv Belgelerinin Günümüze Ulaşmasının Nedenleri: Kâğıt, Mürekkep ve Cilt Özellikleri”, s. 241-245.

kâğıda cila verirlerdi ve mürekkebin kâğıda sızması için macunlar ve çirişler hazırlardı. Bu işlem için en çok nişasta tercih edilirdi ve buna “nişasta aharı” denirdi. “yumurta aharı” dediğimiz kısımda ise yumurta akı ile şap kullanılırdı. En sade kâğıt aharlama usulünde yumurta akının şap ile eritilmesi sağlanıp bu karışım sulandırılır ve kâğıda sürülürdü. Yumurta Aharı denilen bu yöntemde kuruma işleminden sonra kuru sabunun sürüldüğü mührle ile parlatılması sağlanırdı. Bu şekilde hazırlanan çiriş teknesine kâğıt tabakası konulup sonrasında mührülenirdi. Bu işlem mürekkebin kâğıda sızmasını önlerdi. Üzerine yazı yazılan kâğıt ıslak bir bez yardımıyla üzerindeki yazı silinebiliyordu. “Pirinç Aheri” denilen işlemde ise pişmiş pirinç suyundan aharlama işlemi yapılır⁵³. Aharlanmış kâğıt daha camsı bir hale geldiği için yazım yanlışlarının silinmesini daha mümkün kılıyordu. Bu sebeple resmi işlemlerde devlet aharlı kâğıt kullanımını yasaklamıştı. Nişasta ile kâğıdın aharlanması Araplar tarafından 8. yüzyılda yapılmıştı. Bazen un muhallebisi ve şapla kestirilmiş yumurta akı ile kâğıtta aharlama işlemi yapılmıştı. Bu şekilde kâğıdın iç yüzüne mürekkep sızmazdı. Aharlamada en çok nişasta, yumurta akı, balık tutkalı, arapzamlık ile kitre maddeleri kullanılmıyordu. “Acacia Senegal” bitkisinden Arapzamlık elde ediliyordu. “Gummi Tragacantha” bitkisinden ise Kitre elde ediliyordu⁵⁴.

1.9. Matbaanın Tarihi ve İbrahim Müteferrika

Yazının dünya tarihini etkilediği gibi matbaada aynı şekilde dünya tarihinde önemli bir etki yaratmıştır. Matbaa gibi teknikler toplumlarca kullanılmış ancak Gutenbergin 15. yüzyılda yaptığı matbaa daha etkili ve kolayca yayılmıştır. Avrupa’da hızlı bir yayılma alanı bulan matbaa aynı durumu Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayamamıştır. 1728 yılına kadar azınlık matbaalar Osmanlı Devleti’nde faaliyet alanı bulmuş ancak Türkçe eserler için basım hayatı resmi anlamda 1728 yılında başlamıştır. Buda 250 yıllık bir gecikme anlamına gelir. Çelebi Mehmet Efendi’nin oğlu Sait Efendi Türkiye’de matbaanın kurulması için İbrahim Müteferrika ile işbirliği içinde olmuştur⁵⁵. Matbaa basılan eserlerin farklı coğrafyalarda farklı

⁵³ Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, s. 46-49, Süheyl Ünver, “XV. Yüzyılda “Türkiye’de Kullanılan Kâğıtlar ve Su Damgaları”, *Bellekten*, Sayı: 104/26, (1962), s. 742.

⁵⁴ Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 47-48.

⁵⁵ Serpil Altuntek, “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1/10, (1993), s. 191, 196.

insanlar tarafından okunma olanağını dünyaya sunan önemli bir teknik buluştur. Bu şekilde bilgi basımevleri vasıtasıyla daha geniş kitlelere ulaşabilmiştir. Basımevi kitap üretimini artırıp bunların daha ucuza mal edilmesini sağladığı için birçok kesim bilgiye kolaylıkla ulaşılabilmiştir. Bu ise birçok kapalı ve batıl inançları ortadan kaldırmak için önemli bir sürecin doğmasına sebep olmuştur. Yeniden doğuş dediğimiz Rönesans olgusunu hazırlayan ve onu yönlendiren de bu sürecin doğurduğu gelişmeler olmuştur⁵⁶.

Klişe baskı tekniğinde madeni levha ve oyulmuş tahta üzerine yazı ve resimler aslına uygun bir şekilde işlenerek sayfa bütünüyle bir levha üzerine oyulurdu. Matbaa terimi ise hareketli harfler ile yapılan baskı anlamına gelmektedir. Klişe baskı matbaadan çok önce kullanılmıştır. Tarihi kesinlik kazanmış olmasa da baskının ilk kez Çin ve Kore’de gelişme kaydettiği savunulur. Uzak Doğu’da gelişme gösteren baskı, Batı Avrupa’da ortaya çıkan matbaayı etkilediğine dair bir bilginin mevcudiyetinden bahsedemeyiz. Klişe baskının ilk baskısı Japonya’daki imparatoriçe Shotoku’nun döneminde gerçekleşti. Budizm onun döneminde yayıldı. Bu dinin önemli değerlerinden biride Buda’nın resimleri ile Kutsal Sutra’nın metinlerinin çoğaltılmasıydı. Sanskrit dilinde Çin yazısı ile bir milyon nüsha muska Shotuka’nın isteği üzerine Japon Pagoda evlerine konmak için basıldı. Klişe baskı Çin’de ise T’ang sülalesi döneminde gerçekleşti. Yine Çin’de Matbaa Sung imparatorları döneminde gelişme gösterdi. Kore’de matbaa MS. 1403 yılından itibaren kullanılmaya başlanmıştır⁵⁷. 1440 yılında Gutenberg’in hareketli harflerle basım tekniğini bulduğu yanlış farz edilir çünkü daha önce bu teknik Doğu Asya’da gelişme göstermiştir. “Ksilografi” ahşap kalıplı blok baskı tekniği olarak bilinir ve bu teknik MS. 581 yılında ilk Çin basım tekniği olarak karşımıza çıkar. İlk defa Çin’de 1040’lı yıllarda hareketli hurufat tekniği kullanılmıştır. Çin yazısının karmaşık bir yapıda oluşu bu tekniğin sınırlı bir coğrafyada işlev görmesine neden olmuştur. 15. yüzyılın başından beri Almanya’da “*Formschneider*” adını verdiğimiz oymacılar ksilografi dediğimiz baskı tekniğini kullanarak takvimlerin, iskambil kâğıtlarının ve aziz resimlerinin baskılarını yapmışlardır. Bu teknik çok yeterli olamamıştır. 1440’lı yıllarda Johannes Gutenberg tarafından Almanya’nın Mainz kentinde “*tipografi*”

⁵⁶ Mehmet Ali Akkaya, “Türk Kitap Basmacılığı Tarihçesi ve Beşikdevri”, **Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1/1, (2008), s. 2.

⁵⁷ Osman Ersoy, **Türkiye’ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler**, Ankara, Güven Basımevi, 1959, s. 9-11.

dediğimiz hareketli harfler ile baskı tekniği bulunmuştur⁵⁸. Türkiye’ye matbaanın gelişi doğu etkisi ile değil batı etkisi ile olmuştur. Klişe baskıdaki tahta kalıplar matbaada kullanılabilecek bir malzeme değildi. Gutenberg kuyumculuk ve darp sanatını icra eden bir soydan gelmekteydi. Mainz ve Strassburg şehirlerinde yaşayan ve çalışan Gutenberg 1444 ve 1447 yılları arası ilk eserini basmış kabul edilir. 1456 yılından sonra ise matbaa gelişme kaydetmiştir. Gutenberg’in matbaayı bulan ilk kişi olmasından ziyade asıl önemli konu matbaa sanatını geliştirmesi olmuştur. Matbaa 15. Yüzyılda icat edilirken Osmanlı Devleti ise yükselme dönemi evresine girmiştir. Kâğıt 15. yüzyılda önemli oranda Avrupa’da yayılma göstermiştir. Bu durum matbaanın da kısa sürede gelişme kaydetmesini sağlamıştır. Özellikle de Rönesans basılan eserlerin önemini daha da artırmıştır. 1462 yılında ki iç harp dolayısıyla Mainz şehri tahrip edildi. Burada bulunan matbaacılar dünyanın dört bir yanına doğru dağılırken matbaa da bu vesile ile dünyanın dört bir yanına taşınmış bulunuyordu⁵⁹. Gutenberg matbaayı bulduktan sonra yaklaşık otuz yıl içinde bütün Avrupa’da bu teknoloji kullanılmaya başlanmıştır. Hristiyan din adamları başlangıçta basımevine tepkili olsalar bile daha sonraki dönemde hem Hristiyanlık dinini yaymak hem Hristiyan birliğini sağlamak için basımevinde basılan dini kitapları bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için desteklemişlerdir. Avrupa kültür ve dininin birbirlerine yakınlığı matbaanın Avrupa’da hızlı bir şekilde yayılmasının ayrı bir nedeni olarak değerlendirilir⁶⁰. Gutenberg aynı zamanda yağlı vernik dediğimiz is ile keten tohumu yağı karışımından oluşan ve hızlı kuruyan, kâğıdın her iki tarafına da baskı olanağını sağlayan bir mürekkep geliştirmiştir. O tarihe kadar suyun içine is katılarak mürekkep elde ediliyordu⁶¹. Osmanlı İmparatorluğu’na ilk defa matbaayı getiren Yahudilerdir. Bunlar Avrupa’da maruz kaldıkları kötü muameleden dolayı Osmanlı Devleti’ne sığındılar. 1494 yılında David ve Samuel Nahmes kardeşler İstanbul’da basımevi açmışlardır. “*Arba’ah Turini*”, Jacop Ben Aşer adlı bir Yahudi’nin bu matbaada basılan ilk eserdir. Çok geçmeden Osmanlı Devleti’nin önemli şehirlerinde Yahudilere ait basımevleri çoğalmıştır. İbranice, Latince, İspanyolca ve Yunanca eserler bu basımevlerinde basılmış ve basılan eserlerin çoğunda din konusu ele

⁵⁸ Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 220-221.

⁵⁹ Ersoy, *Türkiye’ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, s. 13-14.

⁶⁰ Akkaya, “Türk Kitap Basmacılığı Tarihçesi ve Beşikdevri”, s. 3.

⁶¹ Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 226.

alınmıştır⁶². Avrupa’da Arap harfleri ile basılan kitaplar Osmanlı Ülkesinde satılmıştır. Mainz’de 1486 yılında Arap harfleri ile ilk eserin basıldığını biliyoruz. Roma’da 1584 yılında doğu eserlerinin basımı için papalığın isteği üzerine Ferdinando dei Medici tarafından matbaa kuruldu. 1593 yılına gelinen dönemde İbn-i Sina’ya ait olan “*El-Kanun Fi’t-Tıb*” eseri basılırken bir yıl sonra Nasireddin el-Tusi’nin eseri Tahriri’l-Usulü’l Öklidies bu matbaada basılmıştır⁶³. Apkar Tıbir 1567 yılında ilk Ermeni matbaasını kurmuştur. Türk ve Ermeni matbaacılığına büyük katkılar sağlayan önemli iki isim olarak Yohannes Muhentisean ve Polos Arapyan’ı gösterebiliriz. 1705 yılında Ermeniler ilk resimli İncil kitaplarını basmışlardır⁶⁴. Rumların ilk matbaa faaliyetleri Patrik Kyril Lukaris’in destek vermesi sonucu rahip Nikodeme Metexas tarafından İstanbul Beyoğlu’nda kuruldu. Bu basımevinin ilk eseri ise 1627 yılında Museviler aleyhinde basılan bir risale oldu. İki yıllık bir sürede faaliyet gösteren bu matbaadan sonra devamında diğer Rum matbaaları da kurulmuştur⁶⁵. Cezvitlerde 1703 yılında dini propaganda yapma amacıyla basım faaliyetlerini başlatmış devlet makamları tarafından çoğu defa kapatılmıştır⁶⁶. Pasarofça anlaşmasının ardından başlayan Lale Devri, Osmanlı Devleti için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Zihniyet anlamında da büyük değişimlerin yaşandığı Lale Devri Osmanlı Devleti’nin batıya yönelişinin ilk basamağı olmuştur. Lale Devrinde kütüphaneler kurulmuştur. 1719 yılında Topkapı Sarayına III. Ahmet Kütüphanesi yapıldı. 1712 yılında Valide Sultan, 1714 Şehit Ali Paşa, 1719 Damat İbrahim Paşa, 1735 yılında Atıf Efendi, 1755 yılında III. Osman, 1780 yılında I. Abdülhamit kütüphaneleri açılmıştır. Özellikle de İbrahim Paşa Nedim’i “*hafız-ı kütüp*”ü olarak görevlendirmiştir⁶⁷. İbrahim müteferrika Lale Devrinde Yirmisekiz Çelebizade Said Efendi ile beraber matbaayı kurdular. Patrona isyanı bu matbaanın faaliyetlerini bir yıl kadar durdurmuştur. III. Murat yabancılar için kitap ticareti izni vermişti bu ise ülkeye 16. yüzyılın sonlarında basılan eserlerin girişini kolaylaştırmıştı. Dolayısıyla matbaa Osmanlı ülkesine çok yabancı bir şey değildi çünkü aynı zamanda azınlıklarda matbaa faaliyetleri ile ilgilenmişlerdir⁶⁸. İstanbul ve Bursa gibi önemli

⁶² Akkaya, “Türk Kitap Basmacılığı Tarihçesi ve Beşikdevri”, s. 5.

⁶³ Alpay Kabacalı, **Türk Kitap Tarihi**, Cilt: 1, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1989), s. 13.

⁶⁴ Fatma Davulcu, Halil Kıpçak “Başlangıcından Harf Devrimi’ne Kadar Türkiye’de Basım ve Yayımın Kısa Bir Tarihçesi”, **Türk Kütüphaneciliği**, Sayı: 2/30, (2016), s. 253.

⁶⁵ Akkaya, “Türk Kitap Basmacılığı Tarihçesi ve Beşikdevri”, s. 6.

⁶⁶ Ersoy, **Türkiye’ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler**, s. 21.

⁶⁷ Ersoy, **Türkiye’ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler**, s. 24, 26.

⁶⁸ Ersoy, **Türkiye’ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler**, s. 28-29.

büyük şehirlerde nüfusun artışı ile beraber eğitim kurumları da artış göstermiştir. Bunun sonucunda kitaba duyulan ihtiyaç da artmıştır. Kitaba duyulan ihtiyaç doğrultusunda üretim yapılmasında mesul kişiler askeriye, ilmiye ve kalemiye sınıfı mensupları olarak karşımıza çıkar. Osmanlı Devleti'nin bu elit sınıfı vakıflar aracılığı ile eğitim kurumları ve kütüphanelere servet harcamışlardır⁶⁹.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslümanların matbaaya başlangıçta olumsuz bakmalarının türlü sebepleri vardır. Bu sebepler matbaa kullanımının gecikmesine sebep olmuştur. Aslında İslam dini inananlara okumayı farz kılan bir öğretiye sahiptir. Alak suresinin ilk beş ayeti bu konuyu vurgular. Yine Hz. Peygamberin bu konu ile ilgili hadisleri ilmin önemini İslam dini açısından ortaya koymaktadır. 1699-1792 gerileme dönemine kadar Osmanlı Devleti muhtelif zamanlarda batıya üstün gelmiş ve üstünlüğünü kaybettiği bazı dönemlerde dahi batı karşısında yaşadığı gerilemeyi kolayca kabul edememiştir. Bu algı batıdan gelen birçok yeniliğe karşı tepkili bir direnişe sebep olmuştur. Bu yaklaşım İmparatorluğun çökmesinde ayrı bir neden olarak durmuştur. Esnaf örgütleri de Matbaanın ülkeye girmesinin karşısında durmuşlardır. Lonca teşkilatına bağlı olan hattatlar matbaanın geçim kaynaklarını elinden alıp loncaların dağılmasına sebep olacağını düşünmüşlerdir. Matbaadan önceki devrede kitap alım ve satım işleriyle uğraşan sahaflar ve bu sahaflar çerçevesinde şekillenen, geçimini kitapçılık ile yapan mürekkepçiler, kâğıtçı ve kalemciler, müzehhipler, mücellitler, divitçiler ve son olarak da hattatlar vardı. Matbaanın kurulması ile bunlara olan ihtiyaç oranı da düşüş yaşadı. Bazı mutaassıp çevreler kitap basımını dine aykırıda bulmuşlardır. Bunda kişisel çıkarları da rol oynamıştır. Bu sebepler matbaanın Osmanlı ülkesine gelmesini geciktiren etkenler olmuştur⁷⁰. Osmanlı Devleti'nde matbaanın kuruluşunun gecikme nedenleri arasında hattatların işini kaybedeceği düşüncesinden dolayı bu meslek guruplarının direnmesi etkili görünsede aslında matbaa bu meslek grubuna pek te zarar vermemiştir. Matbaa kurulduğu dönemden bu yana hattatlık mesleği devam edebilmiştir. Osmanlı Devleti'nde kâğıt üretimi o süreçte henüz gerçekleşmemiştir. Ülkede kâğıdın üretilmiyor oluşu resmi matbaanın ülkeye geç bir tarihte girişinin nedenleri arasında

---

⁶⁹ Erol Özvar, Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği, **Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler)- XVII. Yüzyıl**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017, s. 21.

⁷⁰ Mahmut Gündüz, "Matbaanın Tarihçesi ve İlk Kur'anı Kerim Basmaları". **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 12, (1978), s. 338-340.

gösterilmektedir. Elle kitap yazma sanatı, kâğıt stokunu gerektiren bir durum değildi ve İbrahim Müteferrika matbaa için kâğıt üretiminin gerekliliğini kavrayarak Yalova'da bir kâğıt fabrikasının kurulmasına öncülük ederek 1744 yılında Lehistan'dan kâğıtçı ustalar getirme girişimlerinde bulunmuştur. Matbaanın geç gelmesinde bu alandaki teknik eleman yetersizliği de etkili olmuştur. İbrahim Müteferrika Yona adlı bir Yahudi matbaacının yardımını almıştır. Bu kişi 18. yüzyılda İstanbul'un önemli bir matbaacısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisi İbrahim Müteferrikanın kurduğu Matbaada gravürcü, başmürettip ile harf dökümcülüğü alanlarında çalışmıştır. Lale Devri matbaanın kuruluşunda önemli rol oynamış bir dönemdir. Bu dönemin yönetici zihniyeti batıyı anlamayı ve üstünlüğünü kavramayı tercih etmiş yenilik taraftarı Damat İbrahim Paşa matbaa konusunda çabalayan bir devlet adamı olmuştur. Şeyhülİslam Abdullah Efendi matbaanın açılması için ilk fetvayı vermiştir. İbrahim Müteferrika Vankulu Lügatı yazmalarının 350 kuruş, basmaların ise 35 kuruş olduğunu belirtmiştir. O dönemde kitapların pahalı olduğunu yedi koyun ya da beş eşeğin 35 kuruşa alınmasından anlayabiliriz⁷¹.

İbrahim Müteferrika'nın Osmanlı ülkesine ne şekilde geldiği ve nasıl Müslüman olduğu ile ilgili farklı görüşler mevcuttur⁷². Kendisi Macaristan'ın Koloszar şehrinde 1674 yılında dünyaya gelmiştir. Hristiyan fakir bir Macar ailesinden gelmektedir. Doğduğu şehirde Kalvinist bir koleje rahip olmak amacıyla gider. Tököly kıyımı (1692 veya 1693) sırasında Türklere esir düşer ve İstanbul'a getirilir burada köle olarak satılır. Daha sonra İslam dinini benimseyip Müslüman olur. İbrahim adını aldığı gibi Türkçeyi de öğrenir. Önce müteferrikalığa yükselir ardından ise hacedan mevkiine yükselir. Matbaa ile ilgili işlere 1719'dan itibaren başlar ve 1727 yılında kendisine matbaada Türkçe kitap basma izni verilir⁷³. İbrahim Müteferrika III. Ahmet ve I. Mahmut döneminde devlete hizmet etmiştir. Müteferrika, çevirmen, bilim insanı, matbaacı, coğrafyacı, tarihçi, diplomat ve mihmandar olarak birçok alanda hizmet edip Osmanlı Devleti'ne faydalı bir kişi

⁷¹ Osman Ersoy, "Türkiye'ye Matbaanın Girişi", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni**, Sayı: 1-2/28, (1997), s. 64- 66.

⁷² Ahmed Nezih Galitekin, **İbrahim Müteferrika Eserlerinden Yalova Kâğıthanesi**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 36.

⁷³ Niyazi Berkes, "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği", **Belleten**, Sayı: 104/26, (1962), s. 715-716.

olmuştur⁷⁴. İbrahim Müteferrika Farsça, Arapça, Latince ve Macarca dillerini bilmekteydi bu dilleri bilmesi ona Çevirmen ve mihmandar alanlarında hizmet imkânı sunmuştur. Zamanla devlet görevlerinde kademe atlayarak telif ve tercüme eserleri yazmıştır. Risâle-i İslamiyye, Târîh-i Seyyah, Usûl el-Hikem fi Nîzam el-Ümem, Füyûzât-ı Mıknatısiye, Vesîle el-Tıbbâ'a ile Mecmua-i Hey'et el Kadim ve el-Cedid eserlerini kaleme almıştır. Risâle-i İslamiyye onun ilk yapıtıdır. Bu eserde unteryанизm mezhebi ile İslamiyet'in yakınlığını ele almış ayrıca Hristiyanlık ve Yahudilik dininin değiştirilmesi konusunun eleştirisi ile birlikte Tevrat ve İncil kitaplarında Hz. Muhammed'in gelişini haber veren ayetleri tartışmıştır. Vesîle el-Tıbbâ'a adlı eserinde matbaanın önemini vurgulamıştır⁷⁵. İbrahim Müteferrika matbaasında ilk olarak 31 Ocak 1729 yılında Kitab-ı Lügat-ı Vankulu adlı Türkçe-Arapça sözlük basılmıştır⁷⁶. Bu matbaayı Sait Efendi ile birlikte kurmuşlardır ancak 1730'dan sonra Sait Efendi devlet işlerine ağırlık vermiş ve matbaanın faaliyetlerine Müteferrika yalnız devam etmiştir⁷⁷. Yirmisekiz Mehmet çelebi oğlu Said Efendi ile birlikte Paris seyahatine çıkmışlardır. Bu seyahat sonucunda matbaanın öneminden yana bilgiler edinerek yurda dönmüşlerdir. Said Efendi ileri düzeyde Fransızca bilmekteydi. 1715 yılında İbrahim Müteferrika Viyana elçilik gezisinde bulunmuştu. Prens Eugene'in katına yaptığı bu elçilik gezisi vasıtasıyla matbaacılık konusu üzerine araştırmalarda bulunmuştu. Bu araştırmalar sonucunda İstanbul'da bir basım evinin açılması fikrini bizzat savunmuş bu düşüncesini sadrazam damat İbrahim paşaya ve 28 çelebi Mehmet Efendi'ye de iletmişti. Ona göre matbaa Osmanlı ülkesinde kurulursa bu vasıta ile İslam kültürü yayılabilecek ve İslam eserlerini basma tekeli bütün kârı ve olumlu yönleriyle Osmanlı'nın eline geçmiş olacaktı⁷⁸. Müteferrikanın yaklaşık 17 yıl süren basım hayatında toplamda 23 baskıda 12.500 adet kitap yayımlanmıştır. Kendisi vefat ettikten sonra basım hayatındaki düzen ancak 1830'dan sonra sağlanmıştır. Basma sözcüğü o zamanlar matbaa yerine kullanılıyordu. Devlet daha önce İslam dininden olmayanlara Türkçe ve Arapça olmamak kaydı ile basım izni vermişti. "Dar el-Tıbaat el-Âmire" adlı devlet matbaası

⁷⁴ Ersoy, "Türkiye'ye Matbaanın Girişi", s. 63.

⁷⁵ İnan Kalaycıoğulları, **İbrahim Müteferrika ve Yeni Bilim'in Türkiye'ye Girişi**, İstanbul, Muhayyel Yayıncılık, 2020, s. 7-8.

⁷⁶ Tez, **Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi**, s. 284.

⁷⁷ Fatih Damlıbağ, "Hamidiye Kâğıt Fabrikası", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 37, (2015), s. 22.

⁷⁸ Tez, **Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi**, s. 278-280.

III. Selim döneminde Üsküdar Selimiye’de kuruldu. Bu yapı 1863 yılında “*Matbaa-i Âmiri*” olarak faaliyet göstermiş ve günümüzde ise “*Milli Eğitim Basımevi*” adını almıştır. Yüksekokulları kurulunca ders kitabı ihtiyacını gidermek amaçlı ilk olarak 1797 yılında Mühendishane matbaası kurulmuştur. Litografi adını verdiğimiz taş baskı tekniği Henri Cailloil ve Jacques Cailloil vasıtasıyla İstanbul’da faaliyet alanı bulmuştur⁷⁹.

---

⁷⁹ Tez, *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*, s. 281, 286-287.

II. BÖLÜM

ANA HATLARIYLA OSMANLI EKONOMİK YAPISI

2.1. Osmanlı İktisadi Yapısı

Osmanlı iktisat tarihini dört ayrı dönemde ele aldığımızda, kuruluştan başlayıp 15. yüzyılın son çeyreğine kadar olan dönem için feodal üretim tarzı ile vergisel üretim tarzının mücadelesinden bahsedebiliriz. Burada yerel ayrıcalıklı sınıf feodal üretimi, devşirme kökenli memurlar ise vergisel üretimi temsil etmekte. Bu mücadelede dengeyi II. Mehmet sağlamıştır. İkinci dönem ise klasik çağ olarak adlandırdığımız dönemdir. Burada devlet sıkı bir denetim sürmektedir. Toprakta ve ticarete kentlerde ve loncalar üzerinde büyük bir denetimin kurulduğu dönemdir. 16. yüzyılın sonlarından başlayarak 19. yüzyılın başlarına kadar olan dönem üçüncü aşama olarak karşımıza çıkar. Bu dönemde toplum yaşantısında bazı önemli değişimler görülür. Savaş teknolojisindeki değişim dış ticaretteki değişim ve enflasyon etkili gelişmeler olmuştur. Bunlar devletin egemenliğinin her alanda zayıfladığı bir süreci beraberinde getirdi. Toplumsal kuruluşlar üzerindeki devlet denetimi bu dönemde zayıfladı. Kapitalizmin de yoğun olarak dünyaya egemen olmaya başladığı dönemde Osmanlı toplumsal kuruluşu yapı itibariyle vergisel bir üretim tarzıyla kapitalist dünya düzenine uyum sağlama süreci ile karşı karşıya kalmıştır. Bu yapı ile beraber kapitalizm belli bir döneme kadar gidebilmiştir. Bu dönem dördüncü aşamadır. 19. yüzyıldan başlayarak I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreci kapsamaktadır¹.

Osmanlı Devleti döneminin en güçlü devletlerinden biri olmuştur. Kendine yetebilmek ve yine kendini koruyabilmek için iktisadi, siyasi ve askeri mekanizmalar geliştirmiştir. Kurduğu bu mekanizmalar ile 18. yüzyıla kadar başarılı olabilmıştır ancak gücünü kaybetmeye başladığı noktada onu başarıya götüren mekanizmalar bu defa devletin aleyhinde işlemeye başlamıştır. İlk etapta kapitülasyonlar tamamen istenilen amaçlar doğrultusunda işliyorken 19. yüzyılda artık Osmanlı Devleti'ni zorlayan bir niteliğe büründü. Ekonomik hasarlara sebebiyet veren bu uygulama ancak 24 Temmuz 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması ile ortadan kaldırılmıştır. Dar anlamda 16. yüzyıldan bu yana Avrupalı devletler ve Osmanlı Devleti ile yapılan

¹ Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1988, s. 22-23.

bütün anlaşmalar olarak karşımıza çıkan kapitülasyonlar Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde padişahın kendisi tarafından iyi ilişki içerisinde oldukları devletlere sunduğu tek taraflı ayrıcalıklardır. Burada sunulan bu ayrıcalıklar tamamen karşılıksızdır. İki tarafı bağladığı noktada ticari güvenceler taşımıştır. Yenilendikleri zaman kapsamı genişletilmiş ve 19. yüzyılda zayıflamış olan Osmanlı Devleti'nin ekonomisine zarar vermiştir².

Coğrafi keşifler ticareti Atlas Okyanusu'na kaydirmiş ve bu ise değerli madenlerin Asya, Afrika ve Amerika kıtalarından Avrupa'ya taşınarak dış ticaretin gelişmesine neden olmuştur. Ortaya çıkardığı olumsuz durumlardan birisi ise farklı ülkelerde bulunan tacirlerin kendi ülkelerinde kendi çıkarlarını yabancı tacirlere karşı korumak için güçlü bir merkezi otoritenin kurulmasını gerektirmesiydi. Bunun bir sonucu olarak Avrupa'daki siyasal rejim, merkezi bir rejime doğru dönüşüm yaşamaya başlamıştır³.

18. yüzyılın ilk yirmi yıllık evresine baktığımızda Akdeniz ticaretinde durgunluk yaşandığını görebiliriz. Richard Rapp'e göre kuzeyliler iç denize ekonomik farklılıkların etkisi ile şiddet, zorlama ve hile yoluyla sahip olmuştur. 1571 yılında İnebahatı'daki mücadele ile Müslüman ve Hristiyanların zayıf düşmesi protestan iki devletin gemileriyle Akdeniz'e girebilmelerine olanak vermiştir. Önemli ticaret yolları yavaş yavaş ellerine geçmiştir. 1620 yılında ise baharat ve biber artık Kızıldeniz yolu vasıtası ile değil Atlas Okyanusu ve Cebelitarık yolu ile Hollanda gemileriyle taşınmaktaydı. Akdeniz yollarının değişimi ile kıyıdaki ülkelerin ellerinden ticareti de alınmış olunuyordu⁴. Dolayısıyla Osmanlı Devleti de bu değişimden etkilenen kıyı ülkelerden biri oluyordu.

Osmanlı Devleti'nde ticaret, uluslararası ticaret ve iç ticaret şeklinde iki ayrı gruba ayrılır. 1700 ve 1922 yılları arasındaki dış ticaret daha görünür olsa da aslında daha önemsizdi. Uluslararası ticaret 18. ve 19. yüzyıllarda bütün dünyada daha da artış gösterdi ancak Osmanlı'da ki artış buna benzer ilerlemedi. Bu yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin dünya ölçeğindeki ticari değeri azalmış bulunuyordu. Ekonomisi

---

² Ertuğrul Acar Türk, Ramazan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2/29, (2011), s. 2-3.

³ Konur Alp Demir, "Coğrafi Keşiflerin Ekonomi ve Kamu Yönetimi Sistemine Katkıları: Merkantilizm ve Kameralizm", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 1/ 29, (2020), s. 125.

⁴ Fernand Braudel, **Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras Akdeniz**, İstanbul, Metis Yayınları, s. 112-113.

daralmamıştır fakat görece önemi azalmıştır. 19. yüzyılda devlet ulaşım alanında demir yolları inşa etmiş ve buharlı gemiler faaliyete sokmuştu. Bu, dış ticareti etkileyen önemli bir etkendi ancak savaşlar ve yanlış devlet politikaları da ayrıca ticarete zarar vermiştir⁵. Devlet gelir ve giderleri 19. yüzyılın ortalarında 600 milyon kuruş hacmine ulaşmıştır. Gelirler 1870'lerde 2,4 milyon iken giderler ise 2,9 milyon kuruştur. Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra gelirler de yarı yarıya düşüş yaşamıştır. 1870'lerdeki rakamlar ancak 20. yüzyılın başlarında tekrar yakalanabilmiştir⁶.

Osmanlı iktisadi dünya görüşünün temelini oluşturan üç ilke 1500 ve 1800 tarihleri arasında etkinliğini sürdürmüştür. Bunlar sırasıyla iâşe ilkesi, gelenekçilik ilkesi ve fiskalizm ilkesi olarak karşımıza çıkar. Diğer bir adıyla provizyonizm veya iâşe ilkesinde satın alınan ürünleri pazarlarda tüketici ile buluşturan ve üretim yapanlar için kâr elde etmek önemlidir. Ürünü ucuza mal edip pahalıya satmak bu iktisadi faaliyetin satıcılar açısından amacını teşkil eder. Tüketici açısından olaya baktığımızda burada ürünün ucuz, bol ve kaliteli olması bu iktisadi faaliyetin diğer amacını oluşturur. Ancak üretici için bolluk ve kalite kâr elde etmek kadar önemli değildi. Bazen bolluk, fiyatların düşmesine sebep olabilirdi bu ise kârın azalması anlamına geliyordu. Piyasadaki mal arzının yüksek tutulması devamlı surette önemsenirdi. İâşe ilkesi toplumu ve buna bağlı olarak toplumsal yapıyı ve devleti koruyup yaşatmayı amaçlar⁷. Tradisyonizm adıyla da bildiğimiz gelenekselcilik ilkesi ise mevcut sosyal ve iktisadi yapıdaki düzeni korumak ve buna aykırı herhangi bir değişimin ortaya çıkması durumunda bu değişimi ortadan kaldırarak dengeleri yeniden sağlamayı ve eski düzene tekrar oturtmayı hedef alır. İâşede üretim ve tüketim belli bir dengede tutulmaya çalışılır. Ulaşımındaki yetersizliğinde etkisiyle üretim ve tüketimde ki herhangi bir artış ya da eksilme kıtlık tehlikesi ile karşı karşıya getirebilirdi. Üretim fazlasının olmamasına dikkat edilmiştir. Esnaf kuruluşlarında işçiler belli sayıda tutulurken aynı şekilde dükkân sayıları da kontrol altındaydı bunun gibi ziraat alanında işletmelerin büyüklüğünün de belli bir düzeyde tutulması ve yine ziraatı bırakıp şehirlere göç etmek devlet tarafından yasaklanmıştı. Bu işleyiş tamamen üretim ve tüketimi belli bir dengede tutmak esasına dayanan bir

⁵ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2002, s. 190-191.

⁶ Tefik Güran, **Resmî İstatistiklere göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 17.

⁷ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2019, s. 41-42.

düzeni. Gelenekçilik ilkesi ise bu dengeyi korumayı hedef alıyordu⁸. Fiskalizmi ele aldığımızda bu ilkede devlet özellikle hazine gelirlerini yüksek tutup ve sağlanan yüksek düzeyin altına düşmemesine yönelik bir sistem oluşturma çerçevesinde bu ilkeyi benimsemiştir. Gelirlerin artırılması zorlaştığı noktada harcamalar kısıtlanarak yine bu sistemin işleyişi sürdürülmeye çalışılmıştır⁹.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde toprak kayıpları, merkezde ve taşrada bulunan devlet adamları arasındaki iktidar mücadelesi ve buna bağlı olarak vergi geliri kaynaklarına ulaşma çabası devam etti. Savaşlar ekonomiyi etkileyen gelişmelerdi bu olumsuz gelişmelere 19. yüzyılda birde iç isyanlar eklendi¹⁰.

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprakların üç kısma ayrıldıklarını görürüz. Bunları miri, vakıf ve mülk araziler şeklinde sıralayabiliriz. Alınıp satılmadığı gibi ekilip biçilmesi için halka verilen ve en geniş topraklar olarak karşımıza çıkan miri arazilerin mülkiyeti devlete aitti. Alınıp satılmayan diğer bir toprak olarak vakıf arazilerden bahsedebiliriz. Bunların gelirleri tamamıyla hayır kurumları için ayrılırdı. Örnek olarak hastaneler, medreseler, yollar ve köprüleri gösterebiliriz. Mülk araziler ise özel şahsi topraklardı. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nde merkezi otorite zayıflamış ve batıda ise özel mülkiyet gelişme göstermiştir. Bunlar Osmanlı Devleti'nin kurduğu toprak düzeninin bozulmasında etkili rol oynamıştır. Batıda gelişme gösteren özel mülkiyet anlayışı en çok Balkanlarda bulunan Osmanlı halkını etkilemiştir. Öte yandan tımar sahipleri devletin kendilerine hasrettiği toprakları sahiplenmeye başlayıp vergileri vermemek için direnmiş bu ise devlet hazinesinde nakit para sıkıntısının yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Tam da bu noktada iltizam sistemi doğmuştur.

İltizam sisteminin başındakiler mültezimlerdi bunlar topraktan kar edebilmek için üreticiye çok yükledikleri gibi zamanla da toprakları sahiplenmeye başlayarak ayrı bir güç olarak ortaya çıkmışlardır. Üretici sınıf ise yavaşça topraktan kopmaya başlamıştır¹¹. Osmanlı Devleti vergi gelirlerine göre her toprağı belli birimlere ayırıp bu topraklara dirlik adını vermiştir. Bütün dünyada olduğu gibi para hacminin darlığı

⁸ Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, s. 44-45.

⁹ Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, s. 46.

¹⁰ Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, s. 95.

¹¹ Ekrem Erdem, "Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zafiyetleri", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 48, (2016), s. 20.

dolayısıyla Osmanlı Devleti maaş vermekte güçlük çektiği görevlilere bu dirlikleri ayırırdı. Sipahi, tarım ile alakalı askeri işler ile uğraşan kişilere verilen isimdir. Bunların görevlendirildikleri dirliklere tımar denmiştir. Devlet maaş vermek yerine bunlara gelir kaynağı tahsis ederek şartları daha da kolaylaştırmıştır. Özellikle savaşlarda başarı kazananlara tımar verilir¹².

Tımar düzeninde çok fazla gelir getiren dirlikler için “*Has*” bunun bir altı için “*Zeamet*” ve küçük dirlikler içinde “*Tımar*” tabiri kullanılmıştır. Has ve zeamet toprakların geliri padişahın kendisi için ya da yüksek rütbedeki memurların maaşı için ayrılmıştır. Tımarların ise sipahilere verildiğini görmekteyiz. Sipahiler burada üretimin düzenli işleyişini sağlamak, vergileri toplamak, kendi geçimleri içinde bu gelirden bir miktar ayırdıkları gibi savaş için orduya bizzat katılmak ve dirliklerinin genişliğine göre de orduya katılması için “*Cebelü*” adı verilen askerin sağlanması sorumluluğunu üstlerine almış bulunuyorlardı. Bu atlı sipahiler o dönem için Osmanlı Devleti’ne büyük güç sağlıyorlardı. Bu sistem hem askeri güç sağlıyor hem de devlet hazinesine tarım kaynaklı bir geliri doğrudan sağlamış oluyordu. Tımar yapısı küçük aile işletmeleri şeklinde düzenlenmiş ve bunun sağladığı avantaj ise siyasal yönden toprağa bağlı bir aristokrasi sınıfının doğmasını engellemesiydi. Tımar topraklarının mülkiyetinin tımarı işletenlere değil devlete ait olması bu avantajı desteklemiştir. Tımar sisteminin sağladığı avantajlar dolayısıyla Osmanlı Devleti bu sistemi yaygınlaştırmaya özen göstermiştir¹³.

16. yüzyılda başlayan mali bunalım etkisini 17. ve 18. yüzyılda da sürdürmüştü. Teknolojinin gelişimi kendini savaş alanında da gösterdi daha güçlü ordular ortaya çıktı önemi artan bu merkez ordularının maddi külfetleri de fazlaydı. Artan maliyetler devlet hazinesinde nakit para ihtiyacını doğuruyordu. Gelirlerin büyük bir bölümü para olarak hazinede bulunmalıydı. Bu süreçte gerçekleşen savaşlarda maliyetliydi. Devlet taşrada etkinliğini yitirince buralarda güçlü unsurlar tarımsal artıktan kendilerine pay çıkarmaya başlamışlardı. Giderler artmış gelirler azalmıştır. Bu duruma çözüm bulmak amaçlı devlet bazı yöntemlere başvurmuştur¹⁴. Geniş bir coğrafyaya hükmeden devlet için aynı vergileri doğrudan toplayıp bunları görev yapan kişiler ve yapılara ihdas edip devlet hazinesine aktarma süreci zordu. Bundan

¹² Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, s. 49-50.

¹³ Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, s. 39-41.

¹⁴ Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, s. 26-27.

dolayı vergi gelirlerinin nakdi olarak devlet hazinesine aktarımını sağlayıp bu şekilde maaş olarak verilmesi daha kolay olacaktı. Böyle bir sistem tımar sistemi olarak şekillenmişti. İkinci bir şekillenme olarak ta iltizam usulü karşımıza çıkar. Mültezimler müzayede konusu olan mukataanın geliri, masrafı ve karı göz önüne alarak devlete yıllık olarak vereceği verginin miktarı için teklifte bulunurdu burada devletin seçtiği kişi en yüksek ücreti sunan kişiydi. Peşin ödenen bir bedel karşılığında tahvil dediğimiz sınırlı bir süre zarfında mültezim bu mukataalardan kâr sağlayacaktı¹⁵. 17. yüzyılda iltizam alanı genişleme gösterdikçe büyük mukataalar mültezimlerce satın alınmış ve parçalara ayrılarak alt mültezimler ile taşradaki ortaklarına devrederek bir mültezim hiyerarşisi ortaya çıkmış bulundu. Güçlenen ayanlar ise 18. yüzyılda kurdukları ortaklıklar vasıtasıyla mukataalara sahip olmaya başladılar. Bu sistemde mültezimler vergiyi sağlayan üreticilere çok yüklenip onları ağır şartlarda çalıştırmışlardır¹⁶

Mukataaların süreleri zamanla uzatılmış artık bu mukataalar kaydı hayat koşulu ile kişilere verilmiştir. Bu da kişiye ölene kadar mukataa üzerinde vergi hakkı tanıyordu. Bu sisteme “*Malikâne*” adı verilmiş 1695 yılında işleyişi ile ilgili bir ferman resmi olarak belirlenmiştir. Muaccelle kişinin yaptığı peşin ödeme için kullanılan bir tabirdi. Aynı zamanda her yıl mal adı verilen bir ödeme daha vardı malikâne sahibi bunu vermek ile yükümlüydü. İltizama göre peşin ödeme miktarı kaydı hayat koşuluyla da malikâne sisteminde artıyordu. Aslında bu sistem devletin uzun vadede başvurduğu bir iç borçlanmaydı. İltizam sisteminin yetersiz kalması malikâne sisteminin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ne iltizam ne de malikâne sistemi devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılara çözüm getirmedir¹⁷.

Osmanlı İmparatorluğunu 18. ve 19. yüzyılda en çok etkileyen iki önemli olay Karlofça Anlaşması ve Kabakçı Mustafa Paşa'nın yarattığı hadisedir. Karlofça Anlaşması (1699), Osmanlı ordu yapısının artık modernleştirilmesinin gerekliliğini ortaya koymasından önemliydi. Tabii bu yenileşme, yenilik karşıtı ordu temsilcilerinin tepkisini çekmiştir. 1807 yılında gerçekleşen isyan ise orduyu ikiye bölerek yeniçeri taraftarları ve Nizam-ı Cedid taraftarları adı altında iki ayrı taraf

---

¹⁵ Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, s. 96-97, Abdülkadir Buluş, Vergi Toplamının Etkinliğine Katkısı: İltizam Sistemi ile Bir Mukayese, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 1/19, (2020), s. 95.

¹⁶ Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, s. 127-128.

¹⁷ Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, s. 128-129.

oluşturmuştur. Bu iki tarafın devlet yapısını zorlaması ile II. Mahmut döneminde askeriye ile birlikte idare ve maliye alanında dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. II. Mahmut döneminde yenileşme hareketleri zorlu bir süreçte ilerledi çünkü bu süreçte dış savaşlar ve iç ayaklanmalar yenileşmeyi zorlayan siyasal gelişmelerdir. Merkezi otorite boşluğu dolayısıyla ortaya çıkan birçok olumsuz durumu ortadan kaldırmak yani otoriteyi gücendirmek amaçlı girişilen reform hareketleri harcamaları da artırmıştı. Harcamaların %50'lik kısmı tamamıyla ordunun modernleşmesi için ve savaş giderlerini karşılamak adına yapılan harcamalar olmuştur. Bunlar Osmanlı mali yapısını bozmuştur. Reformlar devlete maddi kaynak gerektirse dahi bu reformlardaki amaç zaten devletin yapılarını daha düzenli ve sistemli hale getirip bütün kaynakları merkezde toplamaktı. Devlet vergi toplama hususunda reformlar yaparken özellikle devlette ithalatın artışına sebebiyet veren 1839 Ticaret Anlaşması ile Londra Anlaşmasının etkileri sürmekteydi. Savaşlar üretimi etkilediği gibi rekabeti de azaltıyordu. Bu da İngiliz sanayi ürünlerine olan talebi artırdığı gibi Osmanlı vergi gelirlerinin düşmesine neden oluyordu. Yapılan ticaret anlaşmalarının hükümleri de Osmanlı Devleti'nin aleyhine olunca hazine gelirleri azaldı. Ödemeler konusu zorluk yaratınca para taşıması başvurulan bir yol oldu. Taşıma piyasada iktisadi zorluklar doğurmuş iç borçlanmayı zaruri kılan ayrı bir gelişme olmuştur¹⁸.

Orhan Bey döneminde 1327 yılında Osmanlı akçesi 100 dirhem gümüşten 270 adet kesilmiş (5.75 krat) ve bu ölçünün 1447 yılına kadar sabit tutulmaya çalışıldığını görmekteyiz ancak durum II. Mehmet döneminde değişiklik göstermiş 100 dirhemden 293 akçe (5.25 krat) kesilmiştir. Bundan sonra ise 100 dirhem gümüşten daha fazla akçe elde edilmek istenmiş ancak bu durum mümkün olamamıştır. Bu durum özellikle 1453 yılından sonraki süreçte iktisadi bir daralmanın mevcudiyetini haber verir¹⁹.

Osmanlı Devleti'nin temel hesap birimi olarak gümüş akçeler önde geliyordu. Bununla beraber daha küçük hacimli alışverişlerde ise bakır sikkeler kullanılıyordu²⁰. Kuruluşundan bu yana Osmanlı Devleti Abbasi ya da Bizans'ın sahip olduğu gibi

---

¹⁸ Ömer Açıkgöz, "Osmanlı Para Politikasında Reform Çabaları: 1800-1844 Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 12/6, (2010), s. 373-374.

¹⁹ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, Cilt: 1, (Ankara: Tekin Yayınevi, 1979), s. 508.

²⁰ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 43.

uluslararası düzende değerli bir paraya hiçbir zaman sahip olamamıştır. Askeri siyasi alanda büyük bir güç edinen devlet aynı durumu ekonomisi için sağlayamamıştır. Paradaki tağşiş uygulaması çoğunlukla üç dönemde görülmüştür. Fatih Sultan Mehmet dönemi, 1580'lerden başlayıp 1640 yılına kadar devam eden mali bunalım dönemi ile II. Mahmut dönemi olarak bahsedebiliriz. 1444 ve 1481 yılları arası dönemde yaklaşık altı kez akçeye müdahale söz konusu olmuş ve akçenin gümüş oranı ile ağırlığında düşüş yapılmıştır. %30 oranında akçedeki gümüş oranı bu dönemde eksiltirmiştir. Değerli madenlerin darlığı tağşişin başlıca sebebiydi. Tağşiş sadece Osmanlı Devleti'nde karşılaştığımız bir durum değildi. Orta çağın sonlarına gelinen dönemde Akdeniz memleketleri ve Avrupa'da da hissedilen bir gereklilik olmuştur. Para darlığı ve mali giderlerin bu duruma sevk ettiğini söyleyebiliriz. Fatih Sultan Mehmet dönemi Osmanlı Devleti'nin artık imparatorluk dönemine eriştiği bir dönemdi bu durum beraberinde mali giderlerin artışını da getirdi. Akçedeki tağşiş devlete ek mali kazanç sağlamıştır. Bu durum devletin ödemeleri konusunda imkân sağlamış ancak tağşiş kısa süreli bir çözüm yolu olmaktan öteye gidememiştir. Tağşişler enflasyona sebebiyet vermiş ve bundan en çok etkilenen sipahiler, loncalar, devlet memurları ve üretici sınıf olmuştur. Bu da muhalefete sebep olmuştur²¹. Carlo Cipolla yazdığı makalede tağşişlerin nedenlerini genel olarak şu şekilde sıralamıştır; Mali sıkıntılar, oluşan bütçe açıkları, gelir sağlama ihtiyacı, ekonominin paraya talebi artırması, tedavülde bulunan paraları çoğaltma ihtiyacının duyulması, toplumun belli kesimlerinde kâr amaçlı enflasyon taleplerinin olması, darphanelerin iyi işletilememesi ve tedavülde bulunan sikkelerin eskimesi, küçülmesi ve kırılması²².

17. ve 18. yüzyılda Batı Avrupa da yaşanan bunalımlar sonucunda ortaya çıkan işsizlik gibi nedenler dolayısıyla bazı Avrupalı devletler farklı bir dış politika geliştirdiler. Amaçları ekonomiyi canlandırmaktı. Ülkedeki altın gümüş gibi değerli madenlerin artırılmak istenmesi bu yeni politikanın esas noktasını teşkil ediyordu. Milli serveti artırmak amacıyla olan merkantilistlere göre ülkede bulunan değerli madenlerin çokluğu ülkenin servet birikimi ile benzer nitelik taşıyordu. Bu politikada ihraç etmek çok daha önemliydi. İthalatı ise sınırlı tutmak bu politikanın ana unsuruydu. Yerli üretim artırıldığı noktada işsizlik sorunu da büyük oranda çözüme

---

²¹ Hüseyin Kaleli, "Osmanlı Madeni Para Rejiminde Enflasyona yol açması Bakımından Tağşişler ve sebepleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları**, Sayı: 2/7, (2002), s. 190-192.

²² Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, s. 55.

kavuşuyordu. Kuzeybatı Avrupa ülkeleri kendi ulusal ekonomilerini güçlendirebilmek amacıyla merkantilizm adı verilen politikayı geliştirmişlerdir. Merkantilizm, tüccarları çok daha ön plana çıkarmıştır. Osmanlı Devleti bu politikanın tam karşıtı politikaları 17. ve 18. yüzyıllarda izlemiştir. Ülke açısından iaşe sorununu çözmek çok önemliydi. Bu amaçla devlet mali gelir elde etmeye çok dikkat etmişti. Dış ticaret devlet için kıtlık ve darlığın engellenmesi demektir. Bu yüzden ithalatı merkantilistlerin aksine benimsemiştir. İhracat ise bazen yapılmıştır. Bazen değerli malların ülkeden çıkarılmasını yasakladıkları noktalarda olmuştur²³.

İç piyasada mal arzını getirdiği için ithalat desteklenmiştir. Yerli talep karşılandıktan sonra ihracata başvurulmuştur. Hatta darlıkların ortaya çıktığı dönemlerde devlet ihracatı özellikle yasaklamıştır. Bu ise merkantilist politikalara aykırı bir durumdur. Osmanlı Devleti merkantilist politikalarla haberdardı. Edhem Eldem 1999'da yayınladığı kitabında Osmanlı Devleti'nin ekonomik politikalarını ele alarak neden merkantilist politikalar gütmeye başladığını cevaplarını arar. Burada Osmanlı Devleti'nin ithalatın ekonomilerine zarar verdiğini öngörememelerinin nedenlerini arar. Buna neden olarak ülkedeki bürokratların kısa vadeli düşüncelerini yoksa devletin ithal ettiği maddelerin Osmanlı ülkesinde bulunmuyor oluşumu gibi sonuçları göz önünde bulundurmıştır. Şevket Pamuk ise bunların gerçeklik payının olduğunu vurgulamakla beraber özellikle üstünde durduğu nedenlerden biri olarak da devletin iktisadi uygulamalarında merkezi bürokrasinin öncelikli olduğunu bildirir ve bu geleneksel düzen nihayetinde çözüme de uğramıştır²⁴.

Osmanlı Devleti'nde özellikle kapitülasyonların verildiği 1532 yılına kadar olan sürece göz attığımızda ülkenin üretim konusunda belli bir düzeninin olduğunu ve bu konuda kendine yetebildiğini görebilmekteyiz. Devlet kontrolü sayesinde üretim ve tüketim belli bir dengede gerçekleşiyordu. Dokuma ihracının yoğunlukta olduğu dönemdi. Bundan sonra kapitülasyonların kabulünden Tanzimat'a kadar olan dönemde Osmanlı Devleti'nin kurduğu iktisadi düzende çözümler başlamıştı. Dokuma sektörü de bu çözümlerden nasibini almıştı. Devletin kurduğu kontrol ilk dönemler onu zirveye taşımıştı ancak dünyadaki yeni gelişmeler artık bu sistemi geri planda tutuyordu. Kontrol geleneğinin en önemli mekanizmasından biride esnaflardı.

²³ Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, s. 73-74.

²⁴ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020, s. 29-30.

Seçilen liderler etrafında toplanan esnaf guruplarının uymakla yükümlü oldukları kuralları vardı. Kurallara uyulmadığı takdirde cezalandırılırlardı. Bu tarz uyumsuzluklarda ısrarcı davranıldığı takdirde ise meslekten menedilme durumu söz konusuydu. Yapı itibariyle hem dini hem de ticari bir kuruluş olarak karşımıza çıkan Lonca Teşkilatına herkes giremezdi ancak yaşlı ve ustalar girebilirdi²⁵. Loncalar Osmanlı kentlerinin ekonomik işleyişini sürdüren önemli meslek guruplarından oluşan esnaf teşkilatlanmasıydı²⁶. Loncaların uyması gereken ihtisap kuralları vardı. Bununla hem fiyat hem de kalite kontrolü sağlanır sahtekârlık ve yolsuzluğun önüne geçilmeye çalışılırdı²⁷. Loncalar devlet kontrolü altında tutulmuş, bu sistemde isteyen dilediği gibi dükkân sahibi olamamıştır²⁸. Gedikler ise zanaatkârların işyerlerini dükkân ve tezgâhlarının belli bir sayıda olmasını sağlayıp artmaması yönünde tedbir koymuşlardır. Dolayısıyla üretim ve lonca teşkilatı kontrol altında tutulmuş oluyordu. Bu ise girişimciliğin önündeki engeldi. Loncaların önemini kaybettiği Avrupa’da kapitalizm gelişme gösterdi²⁹.

Lonca sisteminde devlet kontrolü mevcuttu ancak tam anlamıyla bu sistemin içine kadar bir müdahaleden bahsedemeyiz. Üretilen ürünlerin kalitesi, miktarı ve fiyatlarında devlet müdahalesinden bahsedebiliriz. Yine ürünlerin satılmak üzere dükkânlara getirilmesi işi lonca idarecileri ve hükümetin kontrolü ile sağlanıyordu. Loncalar arz talep dengesini sağlıyordu. Esnaflar malların pazarlanmasını sağlayan bir sistem olarak loncalar gibi şekillenmişlerdir. Lonca sistemi 19. yüzyılda yeni düzene uyum sağlayamadığı için giderek önem kaybetmiş ve faaliyetleri son bulmuştur. Osmanlı Devleti narh sistemi ile fiyat kontrolü sağlıyordu. Ürünlerin ülke ihtiyacını karşılayamadığı zamanlar devlet ihraç yasakları koyarak önlemler alıyordu. Bu şekilde iç pazardan yana kontrollü davranan devlet süreç içerisinde yaşanan gelişmeler karşısında tutunmakta güçlük çekmiştir³⁰.

²⁵ Nazif Öztürk, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sanayileşme ve 1827’de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 21, (1990), s. 24-25.

²⁶ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 157.

²⁷ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, s. 160.

²⁸ Öztürk, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sanayileşme ve 1827 de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası”, s. 25-26.

²⁹ Cumali Bozpinar, **Osmanlı Devleti’nde İktisadi Zihniyet ve Sanayileşme Sorunsalı: Bursa İpek Sektörü Örneği**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018, s. 45.

³⁰ Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, s. 3-4.

Osmanlı ülkesinde ticaret kara ve deniz vasıtasıyla gerçekleştiriliyordu. İstanbul-Belgrad yolu, ipek yolu ve Şam yolu ticarete faal rol oynardı. Bu yollar etrafında han, hamam ve kervansaraylar yapılmıştır. Şehirlerdeki açık pazar ve hanlarda ticaret yapılıyordu. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu coğrafya dolayısıyla birçok devletle ticari ilişkiler geliştirdi. 16. yüzyılda Fransızlara verilen ayrıcalıklar onları bu ticarete daha çok ön plana koydu süreç içerisinde bu ayrıcalıklar birçok devlete tanınınca Osmanlı pazarları dikkat çekmeye başladı. 1840 yılına gelinen dönemde yabancı tüccarlar Osmanlı ülkesine seri bir üretimle giren ve fiyat olarak daha ucuz olan kendi mallarını yine bu dönemde daha düşük gümrükler ile ülkeye sokabiliyorken Osmanlı Devleti'nin kendi tüccarı bu dönemde daha yüksek gümrük vergisi vermek zorunda kalmıştır. Bu durum ucuz fiyata satılan yabancı devletlerin ürünlerine karşı yerli tüccarların kendi ürünlerine koydukları fiyatları daha da yükseltmeye sebebiyet verirken rekabette yerli tüccarlara imkân sunmuyordu. 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması Osmanlı Devleti'nin kurduğu denetimi azda olsa kaldırmıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti açık pazar konumuna gelmiş bulunuyordu. Osmanlı'nın iç pazar alanı daralırken Osmanlı tüccarının durumu da giderek kötüleşmiş oluyordu³¹. Osmanlı Devleti'nde gümrükler vasıtasıyla ticaret politikaları uygulanmıştır³².

İç ticaretin yoğunlaştığı kentler ve limanlar iç gümrükler dâhilinde oluşturulmuştu. Başta İstanbul olmak üzere Edirne, Erzurum, Diyarbakır, İzmir, Trabzon, Halep, Selanik, Bağdat, Şam gibi şehirler başlıca iç gümrük merkezleriydi. Diğer ülkelerden gelen mallardan alınan vergilerin alındığı yerler ise dış gümrük dâhilinde değerlendirilmiştir. Malın cinsi, kaynağı ve tüccarın uyruğu, dini Osmanlı Devleti'nde dış gümrük vergisini belirleyen esaslardı. Müslüman olan tüccarların vergilerinde farklılık yoktu ancak gayrimüslim ve Osmanlı vatandaşı olup olmaması farklı muamele yaratabiliyordu³³.

Sanayi Devriminin devam ettiği yıllarda Osmanlı Devleti ticareti kontrolü altında tutmayı sürdürmüştür. Devlet kendi sınırları içinde üretilmeyen malları dışardan temin etmeye çalışmıştır. Devletin genel dış politikasında ithalat teşvik edici ihracat ise kısıtlayıcı olmuştur. Bu yüzden ihracatta vergilendirme yüksek oranda olmuştur.

³¹ Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, s. 4-5.

³² Arif Bilgin, Burhan Çağlar, **Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 23.

³³ Arif Bilgin, Burhan Çağlar, **Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi**, s. 34-35.

Bazı ürünlere ise ihracat yasağı konulmuştur. Devletin teşvik ettiği ithalat politikası, 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması ve sonraki yıllarda diğer Avrupa ülkeleri ile yapılan benzer anlaşmalar Osmanlı gümrükleri üzerinde Avrupalılara geniş olanaklar sunmuştur. Osmanlı Devleti Avrupa sanayisi için açık bir pazar niteliğine bürünmesini kolaylaştırmıştır. Oysa aynı dönemde Avrupa merkantilist politikalar yürütmüştür³⁴.

Osmanlı imalat sektörünün en önemli kolunu dokumacılık teşkil ediyordu. Dokumacılıkta Osmanlı Devleti çok başarılı olmuş bu sektörde hem içte hem de dışta çokta talep görmüştür. Fabrikalar seri bir üretimi beraberinde getirirken el ile yapılan üretim faaliyetlerinde artık durgunluk söz konusuydu. Üretim de artış fazlaydı. Üstelik seri üretim için hammadde gerekiyordu tam da bu noktada Osmanlı Devleti yabancı tüccarların bu isteğine cevap verebilmiştir. Hammadde fiyatlarında artış olmuş yabancı tüccarlar bu hammaddeleri tedarik ederken zorluk çekmemiş ancak yerel üretici için durum aynı olmamıştır. Bu ise yerel üreticinin Sanayi Devriminden olumsuz etkilenmesi açısından olumsuz bir sonuç olmuştur³⁵.

Osmanlı imalat sektörü üzerine araştırma yapan çoğu gözlemci imalatı ya kentsel ya lonca faaliyetlerine ya da fabrikalardaki üretime bağlayarak görünürlük kazandığını savunmuştur. Genel anlamda baktığımızda özellikle 19. yüzyıldaki süreçte Osmanlı tebaasının nüfusuna baktığımızda kırsal alandaki nüfus yaklaşık olarak %80 olarak belirtilmiştir. Bu nüfusun yalnızca tarımla uğraştıkları düşüncesi Osmanlı imalat sektöründeki ağırlığı daha küçük bir pay olarak değerlendirmelerine sebebiyet vermiştir ancak tarım ekonomisi karma bir yapı arz eder ve kırsal alanda yaşayan nüfus aynı zamanda imalatla da uğraşır bunda özellikle kendi ihtiyaçları ve ticari amaçlar söz konusudur. Bu yüzden Osmanlı imalat sektörünü sadece loncaya bağlı kentsel bir üretimin sonucu olarak değerlendirmek doğru olmaz. Aynı zamanda bu sektöre kırsal sanayii de dâhil ederek değerlendirme yapılmalıdır³⁶.

Dokumacılık sektörü 18. yüzyıla gelinen dönemde Sanayi Devriminin etkisiyle artık Osmanlı ülkesinde ihracattan ziyade ithal edilir olmuştur.

---

³⁴ Burcu Kılınç Savrul, Hasan Alp Özel, Cüneyt Kılıç, “Osmanlı’nın Son Döneminden Günümüze Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Sayı: 1/8, (2019), s. 57.

³⁵ Esin Susam, **Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik-i Sanayi Kanunu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2010, s. 55-56.

³⁶ Donald Quataert, **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1999, s. 15.

Osmanlı ülkesinde Kuyumculuk, terzilik, demircilik, silah üreticiliği, ağaç işlemeciliği, çinicilik gibi mevcut birçok sanayi kolları faaliyet göstermekteydi. Bu sanayi kollarının üretimine imkân verecek kaynaklar bakımından devlet zengin bir coğrafya ya hükmediyordu ancak teknik imkânsızlıklar sermaye eksikliği ve ulaşımdaki güçsüzlük bu kaynakları değerlendirme konusunda iyi imkânlar sunmamıştır. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti sadece iç pazar ihtiyacını karşılamıyordu aynı zamanda ihracatta yapabiliyordu. Devletin dış ticaretinde en çok etkileşim kurduğu ülke ise Fransa'ydı. Ancak son dönemler ihracat azaldığı gibi ithalatta artış göstermiştir³⁷.

2.2. Sanayi Devrimi ve Osmanlı Devleti

İlmi çalışmalar beraberinde dünyayı değiştirecek teknolojik buluşları getirmiştir. Bu gelişme İngiltere'de yaşandı. İngiltere'yi son derece karlı çıkaran bu gelişmeler İngiltere'yi üretim, ihracat ve ithalat konusunda dünyadaki en önde gelen devlet konumuna getirmiştir. Batı Avrupa devletleri merkantilist politikalar benimsediler. Merkantilizm büyük pazarları modern orduların modern silahlarını daha canlı ve yeni bir ticareti beraberinde getirdi. 1760'ta James Watt buhar makinesini icat edince artık insan eliyle yapılan faaliyetlerde makina gücü kullanıldı. Bu çok önemli bir gelişmeydi. Ardından Hargrave iplik bükme makinesini, Cartwright dokuma makinesini icat ederek Sanayi Devrimine ivme kazandırdılar³⁸.

Sanayi Devrimi İngiltere de başlayıp Batı Avrupa ülkelerinde de etkisini göstermiş ve sosyal ve ekonomik yönden Avrupa'yı büyük bir değişime sürüklemiştir. Endüstrinin ilk ayağı dokuma alanında kendini göstermiştir. Ticaret İngiltere'de kentlerde gelişmiş ve kırsalda üretilen tarım ürünleri için kentler pazar olmuştur. Sanayi öncesi dönemlerde Osmanlı Devleti de dâhil belli başlı ülkelerde vergi oranları düşüktür. Tarımın önemli olduğu bu toplumlarda yönetici sınıf vergi gelirleri olmadan da zengin kaynaklara sahip olmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte değişen düzen ile üretim, fabrikalar yani sanayi sektörü ağırlıklı olmuştur³⁹.

³⁷ Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, s. 9-10.

³⁸ Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, s. 11.

³⁹ Altuğ Murat Köktaş, Ali Gökhan Gölçek, "Endüstri Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu: Askeri Fabrikalaşma Örneği", **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4/9, (2016), s. 96.

Yenileşme dönemi Osmanlı ekonomisi klasik dönem Osmanlı ekonomisinden çok daha farklı bir durum göstermiştir. Bunda Sanayi Devriminin etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Ekonomide reform çabalarını kapitalizm baskısı altında başlatmıştır. Klasik yapıdan modern yapıya geçen Osmanlı ekonomisi esasında aynı ekonomi şeklinden sıyrılıp nakdi bir ekonomi şekline geçmiş oldu.

Sanayileşme olgusu ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin bir ölçütüdür. Sanayisi gelişmiş ülkelerde hayat standartları yüksektir. Bu bağlamda hayat standartları düşük toplumlarda sanayileşmemek başlıca etkidir. Klasik dönemde önemli bir güç olan Osmanlı Devleti'nde sanayi iç pazar ihtiyacını karşılama esası üzerine şekillenmişti⁴⁰. Osmanlı Devleti sahip olduğu geniş toprakları muhafaza edebilmek için yenilikleri daha çok askeri kanattan kendi bünyesine alabilmiştir. Sanayi Devriminin Avrupa'da gelişme gösterdiği yıllarda Osmanlı Devleti yurt dışına gözlemciler göndermiştir. Osmanlı Devleti'nde sanayi alanındaki gelişmeleri doğru bir şekilde anlayabilecek bir aydın sınıf yoktu ancak Anadolu coğrafyası o yüzyıl da gerekli enerji ve hammadde kaynaklarına sahipti. Hatta sanayi kollarında yatırımı gerçekleştirecek girişimci bir grubun varlığından bile bahsedebiliriz ancak III. Selim dönemi talihsiz siyasi olayların peş peşe yaşandığı bir dönem oldu.

Sanayi Devrimi ve getirileri devletin gözünde başkalarına ait bir olaydı ve bu durum devleti endişelendirmiyordu. Ancak bu değişim artık Osmanlı'yı da tehdit eder olmuştu. Devletin çalışacak elemanları sanayi konusunda teknik bir bilgiye sahip değildi bu yüzden Osmanlı Devleti bunları istihdam edememiştir. Osmanlı Devleti hem sanayiye işleyecek teknolojiyi hem de bu teknolojiyi kullanabilecek personeli birlikte yurt dışından getirtmek zorunda kalmıştır. Yatırımcılar Osmanlı'daki yerli halkı eğitip onu sanayi faaliyetlerine dâhil etmeyi para ve zaman kaybı olarak görmüşlerdir. İş gücünün kiralanması da çözüm olmamıştır. Sermaye eksikliği ve teknik bilgiye sahip personel yetersizliği, sanayi tesislerinin imtiyaz sahiplerine yaptırılmasına sebebiyet vermiş ve mevcut tesisler de yabancılara kiralanmıştır. Devletin üretici kesimi yabancı mallarla rekabette başarılı olamamıştır. Devletin dış borçlanmaya başvurması ise Osmanlı ekonomisini dışa bağımlı hale getirmiştir. Bu süreçte Osmanlı dış pazarlarını kaybettiği gibi Avrupalıların dış pazarı haline

---

⁴⁰ Asuman Uzun, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Sanayileşme Teşebbüsleri, **Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2 (İzmir, 25-27 Nisan 2019)**, İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi yayınları, İzmir, 2019, s. 1-2.

gelmiştir. Osmanlı idarecileri sanayileşmeyi gerçekleştirmek için yerli girişimcileri gümrük vergisinden muaf tutmak gibi birçok tedbire başvurmuştur yine de sonuç alınamamıştır⁴¹.

19. yüzyılda sanayi alanında ilerleme kat edemeyen diğer siyasiler potansiyel bir ticaret sahası olarak görüldü. Bu pazarlara ilk yönelen İngiltere oldu ve onu diğer Avrupalı devletler takip etti. Himayeci gümrük politikalar benimseyen Avrupalı devletlerin bu tutumu İngiltere'nin yönünü Osmanlı'ya çevirmesine sebep oldu. İngiltere için iyi bir pazar ve zengin hammadde potansiyeline sahip Osmanlı Devleti, Avrupa'daki gelişmeleri yeterince idrak edemediği için o dönemde kapitülasyonların alanını genişletmek gibi tavizler veriyordu. 1838 Osmanlı İngiliz Ticaret Antlaşması ticaretteki sınırlayıcı unsurları Avrupalılar lehine kaldırmıştır⁴².

Sanayi Devriminin sebebiyet verdiği olumsuz koşulları ortadan kaldırmak için yönetici sınıf bazı önlemler almaya başlamıştır. Mevcut tesislerin genişletilerek yeni fabrikaların kurulduğunu söyleyebiliriz ancak bu fabrikalar askeri ihtiyaçlara cevap vermek amaçlı açılmış piyasayı hedef alan ticari bir mekanizma olarak değerlendirilmemiştir. Bu konuda ki ilk girişimler III. Selim döneminde başlatıldı. Özel sektör sanayi kuruluşları Tanzimat öncesi dönemdeki sanayi teşebbüsleri içinde küçük el zanaatları şeklindeyken devlete ait sanayi kuruluşları askeri alana yönelikti. Bu teşebbüslerin Sanayi Devriminin yarattığı büyük etkinin ardından bir zorunluluk gerçekleştiğini görüyoruz ancak yeterli olamamıştır. 1839-1876 Tanzimat dönemi bu girişimlerin devam ettiği bir dönem oldu. III. Selim ve II. Mahmut bu atılımların çekirdeğini oluşturup kendilerinden sonrakiler içinde örnek teşkil etmişlerdir. 19. yüzyıl eski usul üretim tarzının Osmanlı Devleti bünyesinden yavaş yavaş sıyrılarak daha seri bir üretimi beraberinde getiren Sanayi Devrimine uyumun gerçekleştiği bir dönem oldu. Buna bağlı olarak Tanzimat Dönemi ise Sanayi Devriminin etkileri sonucunda büyük ölçekli bir üretimi destekleyen yapıların hayata geçtiği bir dönem oldu. Sanayi ve ekonominin önemini kavrayan devlet adamları ki başta Mustafa Reşid Paşa olmak üzere bu amaç doğrultusunda "*sanayi güçlendirme operasyonu*" diye nitelendirilebilecek çalışmalara imza attılar. Bu çalışmalar iki ayrı dönem olarak değerlendirilmiştir. İlk dönem devleti eliyle gerçekleşen faaliyetlerdir. Bu 1840-1860

⁴¹ Candan, *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*, s. 12-14.

⁴² Mehmet Seyyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", Atatürk Üniversitesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 46/28, (2009), s. 54.

yılları arası devreyi kapsar. İkinci dönem ise özel sektörün rol oynadığı 1860-1876 yılları arasındaki dönemi kapsar⁴³.

1839 yılı sanayi alanında da gelişmelerin olduğu bir dönem olmuştur. Bu süreçte iki yönlü gelişme gösteren Osmanlı sanayisi ilk dönemde birçok sanayi kuruluşu büyük bir sermaye ve emekle devlet eliyle hayata geçmiştir. İki yönlü gelişme gösteren Osmanlı sanayisinin ikinci ayağı özel teşebbüs hareketleri olmuştur. Devlet eliyle gerçekleşen teşebbüslerden farklı olarak daha az bir iş gücü ve yine daha az bir sermaye burada söz konusudur. Sanayileşmenin devlet eliyle gerçekleştiği bir dönemde merkezi otoritenin güçlü tutulması teşebbüslerin devlet eliyle gerçekleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Devlet denetimi özel girişimi olumsuz etkilemiştir. Bazı kısıtlı girişimlerin varlığı söz konusudur. 18. yüzyıl Osmanlı sanayisinin yeni yeni oluşmaya başladığı bir dönem olmuş ve bu dönemde sanayinin özel kesim tarafından yaygın bir şekilde atılım gösterememe sebebi olarak karşımıza esnaf örgütleri çıkmaktadır. Sanayinin devlet tekelinde bulunmasını yapı itibariyle kolaylaştıran bu sistem sanayileşmeye ayak uydurmaktan ziyade daha kapalı kalmıştır. Esnaf tipi örgütlenme kapitalizmin önünde de bir engel olarak durmuştur. Lonca sistemi yeni bir üretim biçiminin oluşmasını engellemiştir. Tanzimat'tan sonra sanayileşmenin önü açılmış devlet bu konuda özel girişimlerin gerçekleşmesini istemiştir⁴⁴.

2.3. 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması

1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması 19. yüzyılda Sanayi Devriminden sonra Osmanlı sanayisini etkilemiş bulunan önemli bir gelişmedir. Çünkü Osmanlı ülkesi bu tarihten sonra diğer güçlü sanayi devletleri için serbest bir dış pazar haline gelecekti. Sanayi Devriminden en kârlı çıkan devlet İngiltere'ydı. İlk yıllarda İngiltere bu süreçte gerçekleşen Napolyon Savaşları dolayısıyla giyim ve savaş malzemeleri konusunda çokça kâr sağlamıştı. Savaş sona erdikten sonra artık bu üretim için bir gereklilik ve dolayısıyla bir talepte kalmamıştı. Bu durum ise İngiltere'yi 1815 yıllarında ekonomik sıkıntılara itmek için yeterli bir neden olmuştur. Beraberinde gelen işsizlik gibi sıkıntılar devleti çözüm bulmak için dış

⁴³ Seyyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", s. 58-59.

⁴⁴ Sefer Şener, "Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 3/9, (2007), s. 59-61.

pazar arayışına itmiştir. Ancak Avrupalı devletler 19. yüzyılın başlarında Sanayi Devrimi ile değişen dünya şartlarına uyum sağlayabilmek için ekonomik önlemler almaya çoktan başlamıştı bu ise İngiltere'nin yönünü başka bir dış pazar arayışına sevk etmişti. Bu anlamda henüz önlem alamamış ya da durumun vahametinin bilincine varamamış devletler daha teşvikkâr durmuştur. Bu süreçte Osmanlı'da kendini gösteren Mehmet Ali Paşa sorunu Osmanlı Devleti'ni siyasi açıdan zorlarken Mısır valisinin uyguladığı devlet tekelleri Mısır üzerinde büyük çıkarları olan İngiltere'nin canını sıkıyordu. Daha önce 1820 yılında “*Tarife Antlaşması*” İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanmıştı. Değişen şartlar Osmanlı Devleti'ne gümrük yoluyla giren vergilerde yaklaşık olarak yüzde elli oranında bir düşüş yaşatmıştır. Osmanlı Devleti bu mevcut anlaşmayı yenilemek adına teşebbüse geçti ancak İngiltere'nin koyduğu şartlar ağırdı. 19. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından hem ekonomik hem de siyasi gelişmelerden dolayı devleti İngiliz isteklerine boyun eğmede mecbur bırakıyordu. Netice itibariyle dönemin Hariciye Nazırı Reşit Paşa anlaşmanın adının geldiği yer Balta Limanında bulunan yalısında bu anlaşmayı 16 Ağustos 1838 yılında imzaladılar⁴⁵.

İngilizler bu ve buna benzer ticaret anlaşmalarının Osmanlı Devleti'ne zarar vereceklerini biliyordu. Mehmet Ali Paşa isyanı Osmanlı Devleti'ni zorlayan bir olaydı. Osmanlı Devleti bu siyasi zorlukta çareyi İngiltere'ye yanaşmakta buldu bu durum İngiltere için beklediği bir fırsattı. Devlet İngiltere'nin siyasi ve askeri gücünden faydalanmak adına ekonomik gücünden taviz vermiş oldu. Yabancı tüccarlara ayrıcalık sağlayan bu anlaşmada yabancı tüccarlar daha önce ödedikleri %8 oranındaki gümrük vergisinden kurtulmuş oluyorlardı ve yerli tüccarlar ise iç gümrük vergisini vermeye devam edeceklerdi. Daha önce %3 olarak ödenen ihracat vergisi şimdi ise %12 olarak belirlenirken İthalattan ise %5 oranında vergi belirlenmişti⁴⁶. Bu anlaşma ile İngilizlerin başından beri istemediği “*Yed-i Vahid*” usulü, malların nakli için uygulanan “*Tezkere*” usulü ve yabancılar için konulan ihraç yasakları son buluyordu. İngiliz tüccarlar imtiyaz bakımından yerli tüccarlarla eş düzeye gelmiş bulunuyordu Özellikle ithalat vergisinin büyük oranda düştüğü bu anlaşmadan anlaşılır. Bu durumun Osmanlı pazarlarında Avrupa mallarının daha

⁴⁵ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, İstanbul, Der Yayınları, 2015, s. 207-208.

⁴⁶ Öztürk, ” XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme ve 1827'de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası”, s. 25-26.

hızlı bir şekilde yerleşmesine ve Osmanlı pazarlarını açık pazar durumuna getirdiğine şüphe yoktur. Devlet için yabancıların hammaddeleri daha ucuza elde etmesi büyük bir kayıp olmuştur. Bu anlaşma ile İngiliz tüccarları çok daha üstün bir konuma gelmiş bulunuyordu. Bu anlaşmadan sonra imzalanan diğer anlaşmaları da göz önünde bulundurarak serbest dış ticaret politikası benimseyen Osmanlı Devleti, yaptığı islahatlarla açık pazar konumunu batı lehine daha da destekler bir hale sokmuştur⁴⁷.

1838 Ticaret Anlaşması'ndan bir yıl sonra ilan edilen Tanzimat Fermanı bu ticaret anlaşmasının uygulanmasını kolaylaştırmıştır⁴⁸. Tanzimat fermanı ekonomik yönüyle vergilerin düzene konulması önerisine yer vermiştir. Çünkü halk çoğu zaman hem ne kadar vergi vereceğini bilmemekte hem de verdiği vergiyi tekrar ödemek gibi durumlarla da karşılaşmaktaydı. Öte yandan mültezimler halka kötü muamelede bulunmaktaydı⁴⁹. Bu ferman aynı zamanda öncesinde de var olan özel mülkiyeti yasallaştıran bir senet olmuştur. Yani Şahsi teşebbüs dolaylı olarak kanunlar yoluyla güvence altına alınmıştır⁵⁰. 1856 yılında ilan edilen ıslahat fermanı ise yabancıların devlet içinde mülk sahibi olmalarına olanak sağlamıştır. Serbest ticaret, Hristiyan tebaaya yabancı tüccarların koruyuculuğu hakkını tanımıştır. Bu şekilde kapitülasyonlardan elde ettikleri hakları himayelerine aldıkları gayrimüslim tebaa ile paylaşma hakkını da elde etmiş bulunuyorlardı⁵¹.

2.4. Fabrikalaşma Hareketleri

19. yüzyılda kurulan bazı fabrikalar; kâğıt ve yünlü manifaktürü İstanbul Beykoz Hünkâr İskelesinde 1804 yılında, deri ve çizme fabrikası İstanbul Beykoz'da 1827 veya 1810 yılında kurulduğunu söyleyebiliriz. İplik bükme fabrikası İstanbul Eyüp'te 1827 yılında, feshane fabrikası İstanbul'da 1832 ya da 1835 yılında, Ün bükme ve yünlü kumaş fabrikası Balkanlar İslimiye'de 1836 yılında kuruldu. Barut fabrikası İstanbul Zeytinburnu'nda 1840'tan önce, bir başka barut fabrikası İstanbul Küçük Çekmece'de 1840'tan önce, ham yün elbise fabrikası Balıkesir'de 1842 yılında,

⁴⁷ Çakmak, *Osmanlı'da Sanayileşme: Adana'da Fabrikalaşma Süreci (1864-1912)*, s. 13.

⁴⁸ Pektaş, *100 Soruda Osmanlı Ekonomisi*, s. 388.

⁴⁹ M. Aktel, "Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması" *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3/3, (1998), s. 5-6.

⁵⁰ Ahmed Güner Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 228.

⁵¹ Pektaş, *100 Soruda Osmanlı Ekonomisi*, s. 389-390.

İzmit Çuka Fabrikası İzmit'te 1844 yılında, buharlı makineli para basma atölyesi İstanbul Darphanede ve kâğıt fabrikası İzmir'de 1844 yılında kuruldu. Porselen fabrikası İstanbul Boğaziçi'nde 1844 yılında, dökümhane İstanbul Beşiktaş'ta 1844 yılında, İzmit yün dokuma fabrikası İzmit'te 1843 ya da 1848'de, hereke iplik-ipek kumaş fabrikası İzmit Hereke'de 1843'te, sanayi parkı İstanbul Zeytinburnu'nda 1841-1842 yılında, 21 adet ibrişim fabrikası Bursa 1847-1868 yılları arası tesis edildi. Veliefendi (Bakırköy) Basma Fabrikası İstanbul'da 1848 ya da 1850 yılında, Beykoz İnceköy ve Tophane Porselen Fabrikası, İstanbul'da 1848 yılında faaliyete geçmiş olarak tahmin edilir. Bursa İpek Fabrikası ise Sivas 1860'lar da faaliyet göstermiştir⁵².

2.5. Osmanlı Devleti'nde Kâğıt Sanayisi

Beyazıt Paşa'nın 15. yüzyılda Amasya bölgesinde inşa ettirdiği caminin Ocak 1418 tarihli vakfiyesinde "*kâğıtçı Muhiddin mescidi*" adı geçmektedir. Bu bizlere o tarihlerde burada bir kâğıt imalathanesinin varlığını haber verse de bununla ilgili yeterince belge olmadığı için bu duruma kesin bir gözle bakamıyoruz. Bununla birlikte Kâğıthane semtinde de Bizans'tan kalma bir kâğıt imalathanesinin varlığı söz konusudur. Beyazıt döneminde de faaliyet gösterdiği kaynaklarda belirtilir. Bu Kâğıthane III. Selim döneminde yeniden faaliyete konulur ancak 1500 kese zarar verdiği için faaliyetleri yeniden son bulur⁵³. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde de yine bu imalathanenin varlığından bahsedilir. Bu tarihlerde belgelerde karşılaştığımız "*İstanbulî kâğıt*" tabiri de kâğıdın İstanbul'da üretildiği anlamına gelir⁵⁴. 1486-87 tarihli Bursa sicilleri Bursa kentinin Dilimbuz Deresi'nin vadisinde bir kâğıt imalathanesinin varlığından söz eder⁵⁵.

2.5.1. Yalova Kâğıt Fabrikası

Matbaa resmi olarak ilk defa Osmanlı topraklarında İbrahim Müteferrika tarafından kuruldu. Bundan sonra matbaanın kuruluşuna bağlı olarak kâğıt ihtiyacı ortaya çıktı.

⁵² Mustafa Kurt, Baki Çakır, Kemal Demir, "Türkiye'de Modern Yönetimin Erken Dönemleri: Geç- Osmanlı Döneminde Fabrikalar, Sanayi Mektepleri ve Yabancı Uzmanlar", **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 45, Özel Sayı, (2016), s. 157.

⁵³ Dölen, **Çin'den Kocaeli'ne Kâğıdın Öyküsü**, s. 63-64.

⁵⁴ Galitekin, **İbrahim Müteferrika Eserlerinden Yalova Kâğıthane**, s. 30.

⁵⁵ Osman Ersoy, **XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1963, s. 27

Bu doğrultuda bir kâğıt fabrikasının kurulması gerekiyordu. Bu konuda da faaliyet gösteren kişi yine İbrahim Müteferrika oldu. Matbaanın ucuz ve stok kâğıda ihtiyacı vardı. İbrahim Müteferrika Yalova'da bir kâğıt fabrikasının kurulması için 1741 yılında teşebbüslere geçti. Lehistan'dan üç kişi kâğıtçı ustası olarak İstanbul'a getirilmişti. Bir yıllık bir sözleşme ustalar ve Müteferrika arasında imzalandı. Bu sözleşmeye göre ustaların yanına da bazı adamlar verilecek fabrika için malzemeler devlet tarafından karşılanacak yapımı ise ustalara ait olacaktı. Bu ustalara bir yılın sonunda 3 bin kuruş ödeme yapılacaktı⁵⁶. Devlete ait olan bu kâğıthane kapandığı zaman içinde bulunan malzemeler alındıkları yer olan Tersane, Tophane ve Cebehaneye tekrar iade edilmiştir⁵⁷. Fabrika 1745 yılında faaliyete geçmiştir. Avrupa kâğıtlarının rekabetine dayanamayan Yalova Kâğıt Fabrikası yaklaşık 10-15 yıllık bir faaliyet sürecinden sonra kapanmıştır. Çevre halkın fabrikanın suyunu kullanması çarkların çevrilmesi için yeterli suyun sağlanamamasına sebep olmuştur. Fabrikanın kapanmasındaki başka bir ihtimal olarak da teknik eleman yetersizliği gösterilir⁵⁸.

2.5.2. İzmir Kâğıt Fabrikası

Sultan Abdülmecit öncülüğünde 1843 yılında İzmit'te bir kâğıt fabrikası ile bir çuha fabrikasının kurulması gündeme gelmiştir. Bunun için Barutçubaşı Ohannes Londra'ya gönderilmiştir. Fabrika için gerekli inceleme ve görüşmeler sağlayıp araç ve gereçlerin alımını sağlamak görevleri arasındaydı. Kâğıt makinesi üreticisi olan mühendis Bryan Donkin ile görüşmeler yapılmıştır. Bir proje hazırlanmıştır. Fabrikanın işleyebilmesi için 1.800 kese sermayenin gerekliliği hesap edilmiştir. Fabrikanın kuruluşu için 4.200 keseye ihtiyaç vardı. Fabrikanın su ihtiyacından dolayı İzmit'te kurulması uygun olsa bile İzmit ahalisinin geçimini çiftçilik gemicilik ve ziraatla sağlaması ve ahalinin tarımla geçimin daha yararlı bulunması dolayısıyla bu karar münasip bulunmamıştır. Daha sonra fabrikanın İzmir'de kurulması kararlaştırılmıştır. İzmir'in Halkpınar semtinde 1844 yılında fabrikanın temeli atılmıştır. Burada bulunan su kaynağından yararlanmak amacıyla fabrikanın burada

⁵⁶ Ersoy, XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt, s. 30-31.

⁵⁷ Galitekin, İbrahim Müteferrika Eserlerinden Yalova Kâğıthanesi, s. 47.

⁵⁸ Ersoy, XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt, s. 36.

kurulduğunu anlıyoruz⁵⁹. Bu fabrikada Bryan-Donkin tipinde bir makine vardı. Bu makine bile fabrikanın kapanmasını engelleyemedi. Fabrika devletin kâğıt ihtiyacını belli bir dönem karşılayabildi. Avrupa kâğıtları karşısında fabrika rekabet edememiştir. Sattığı kâğıtların bedelini zamanında alamaması⁶⁰, kaliteli kâğıtlar üretmemesi gibi nedenler dolayısıyla yirmi yıllık bir çalışmanın ardından 1863 ya da 1864 yılında kapanmak mecburiyetinde kalmıştır⁶¹.

2.5.3. Beyrut Kâğıthanesi

İbrahim Yakup Sabit Efendi Beyrut tüccarlarındandı. Kendisi 1880 yılında ya da daha öncesi bir dönemde bu bölgede üç tekneli bir kâğıthane kurmuştur. 1880 yılında kurulduğu tahmin edilen fabrika 1895 yılında faaliyetlerini sürdürmüştür ancak ne zaman kapandığı bilinmemektedir⁶².

2.5.4. Hamidiye Kâğıt Fabrikası

19. yüzyılda kurulan son Osmanlı kâğıt fabrikasıdır. Serkarin Osman Bey'e bu fabrika için II. Abdülhamit tarafından imtiyaz verilmiştir. 1887 yılında fabrikanın kurulması kararlaştırılmıştır. İmtiyaza göre fabrikanın kurulması imtiyazı 50 yıl için Osman Bey'e verilmiş oluyordu. Osman Bey 4 yıl içinde fabrikayı kuracak ve seçilecek yer şayet devletin değilse devlet tarafından satın alınacaktı. 50 yılın sonunda fabrika devlete verilecek burada bulunan alet ve edevatın parası devlet tarafından imtiyaz sahibi kişiye ödenecekti. Beykoz kır mevki ve Hünkâr iskelesinde fabrikanın kurulması kararlaştırılmıştır. Serkarin Osman Bey'in oğlu Ali Cevat Bey'e ait olan 42 dönümlük arazi satın alınmıştır⁶³. İngiliz sermayedarlar ile ortaklaşa Hamidiye Kâğıt Fabrikası adı verilen bir şirket kurulmuştur. Bu şirket 300.000 Osmanlı altın sermayesi ile kurulmuştur. 10 Haziran 1890 yılında şirketin kuruluşu tescil edilmiştir. Şirketin iki idare meclisi vardı bunlardan biri İstanbul'da diğeri ise Londra'da bulunuyordu. Fabrika 22 Ocak 1893 yılında açılmıştır⁶⁴. Masson Scott firması fabrikayı kurup altı ay çalıştırmıştır. Bu süreden sonra

⁵⁹ Emre Dölen, Kuruluşu İzmit'ten İzmir'e Kaçırılan Bir Kâğıt Fabrikası (1846), **Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi, Kocaeli, 2016, s. 747-750.

⁶⁰ Ersoy, **Çin'den Kocaeli'ne Kâğıdın Öyküsü**, s. 51.

⁶¹ Dölen, **Çin'den Kocaeli'ne Kâğıdın Öyküsü**, s. 73.

⁶² Dölen, **Çin'den Kocaeli'ne Kâğıdın Öyküsü**, s. 74.

⁶³ Ersoy, **XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, s. 51-52.

⁶⁴ Dölen, **Çin'den Kocaeli'ne Kâğıdın Öyküsü**, s. 74.

alacağını istemiş ancak kendilerine ödeme yapılamadığı için mahkemelik olmuşlardır. Mahkeme ise Mason Scott firmasını haklı bularak fabrikayı onlara vermiştir. Daha sonra şirket fabrikayı satışa çıkartmıştır. Fabrikayı, Hamidiye Kâğıt Fabrikası şirketi satın almış ve İngiltere’den mühendisler getirterek fabrikayı yeniden faaliyete sokmak istemiştir ancak 1. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla Osmanlı Devleti’nin müttefiki olan Almanya bu fabrikanın makinelerini savaş malzemesi olarak yapabilmek için Osmanlı’dan sökmelerini istemiştir. Bu suretle fabrika yok olmuştur⁶⁵. Fabrika sadece altı ay çalışabilmiş ve başarısızlık ile sonuçlanan bir teşebbüs olmuştur⁶⁶.

---

⁶⁵ Galitekin, **İbrahim Müteferrika Eserlerinden Yalova Kâğıthanesi**, s. 64.

⁶⁶ Ersoy, **XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye’de Kâğıt**, s. 53.

III. BÖLÜM

BEYKOZ KÂĞIT FABRİKASI

İstanbul'un fethinin ardından Fatih Sultan Mehmet Tersan-i Amire'yi (1455), sonrasında Tophane-i Amire'yi (1460) kurmuştur. Bunlar İstanbul'un ilk sanayi hamleleridir. Önceleri ilk kâğıt fabrikası 1450 yılında Bizans döneminde kurulmuş ve faaliyete girmiştir. Tokat ve Hünkâr akarsuları ve bu akarsuların geçtiği yerlerdeki değirmenlerin enerjilerinden faydalanmak adına Beykoz önemli bir sahaydı. Bu fabrika ile kâğıt ithalatı durdurulmaya çalışılmıştır ancak üretim yetersiz kalmıştır. Şehir Türkler tarafından fethedildikten sonra bile bu üretim sürmüştür ancak Asya'dan kâğıt ithali de devam etmiştir. Kâğıt kullanımında ki artışa bağlı olarak 1727 yılında Osmanlı Devleti'nin ilk matbaası İstanbul'da kurulmuştu. Bu matbaadan sonra ise 1740 yılında Yalova'da bir kâğıt fabrikası kuruldu. Daha sonra 1804 yılında Beykoz'da başka bir kâğıt fabrikası kuruldu¹.

Beykoz Boğaziçi bölgesinin kuzey kesiminde ve Anadolu yakasında bulunan Küçüksu Deresi ile Anadolu Kavağı arasında yer almaktadır². Bir dönem Beykoz'da su değirmenleri bulunurdu. "Uncubaşı" unvanı bunların ustaları için kullanılırken acemi oğlanlarının oluşturduğu ocak için ise "Değirmen Ocağı" adı kullanılmıştır. III. Selim dönemine geldiğimizde padişahın bu değirmenlerin yerinde bir kâğıt fabrikası inşa ettirdiğini görürüz. Beykoz'da tatlı su bolca bulunmaktaydı. Bu yüzden 1746 yılında Gümrük Emni İshak Ağa burada bir çeşme yaptırmıştır. Bu çeşme günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Sultaniye çayırı yakınındaki Gümüş Suyu bölgenin en iyi suları olarak ifade edilmiştir³. Beykoz'un en eski adının Trak Kralı Amikos'tan geldiği savunulur. Osmanlı Devleti bu bölgeyi fethettikten sonra Farsça da köy anlamına gelen "Koz" kelimesi ile Türkçedeki "bey" kelimeleri bir araya

¹ Mesut Doğan, "Geçmişten Günümüze İstanbul'da Sanayileşme Süreci ve Son 10 Yıllık Gelişimi", **Marmara Coğrafya Dergisi**, Sayı: 27, (2013), s. 515-516.

² Saadet Tarakçı, Volkan Altay, Mustafa Keskin, Sabri Sümer, "Beykoz ve Çevresi (İstanbul)'nin Kent Florası" **Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi**, Sayı: 2/3, (2012), s. 49.

³ M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1992), VI, s. 258.

getirilerek Beylerin köyü anlamında kullanıldığı da ayrıca belirtilir. 1402 yılında I. Bayezid Beykoz topraklarını Osmanlı Devleti'ne katmıştır⁴.

Beykoz isminin kökeni ayrıca Yunanca da “tepe, büyük kaya” anlamına gelen “Pagos” kelimesine de dayandırılır. “Pagos” kelimesi Türkçede zamanla Beykoz'a dönüşmüştür. Beykoz sanayi için uygun ve boğazın üzerine konumlanan yapısıyla da ulaştırma olanaklarına sahip bir bölgeydi. Beykoz, su çarklarını çalıştıracak gerekli su kaynağına sahipti. III. Selim döneminde oluşturulan kâğıt fabrikasını tek bir büyük çark çalıştırıyordu. Bu sanayi kuruluşu 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında şekillenmişti⁵.

III. Selim yapmak istediği ıslahatlar için seçkin âlimler ve önemli devlet adamlarından devlet düzenine ilişkin layihalar hazırlamalarını istedi⁶. Bu yüzyılda gerileme yaşayan Osmanlı Devleti için yeni bir düzen kurma hususu aynı zamanda III. Selim'in babasının da sürdürmek istediği ve haliyle III. Selimin de devam ettirmek istediği bir durumdu. Kâğıt sanayisi ise Osmanlı parasını büyük oranda dışarı çekiyordu. Bu süreçte Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerin o dönemde gerçekleştirdikleri atılımları yakından takip etmiştir. Bu ilgi Beykoz Kâğıt Fabrikası'nın kurulmasında da önemli rol oynamıştır⁷. 1807 yılında III. Selim tahtan indirilir ve yerine IV. Mustafa gelir. Kısa bir süre sonra ise IV. Mustafa da tahtan indirilir ve 28 Temmuz 1808 tarihinde II. Mahmut tahta çıkar. Bu dönemde ortaya çıkan çeşitli siyasi olaylar karmaşası devleti her açıdan zor bir duruma sokar. Beykoz Kâğıt Fabrikasının böyle bir siyasi ortamda kurulduğunu ve gelişimini devam ettirdiğini göz önünde bulundurmak gerekir⁸.

3.1. Beykoz Kâğıt Fabrikası'nın Kuruluş Hazırlıkları ve Amaçları

Beykoz Kâğıt Fabrikası 14 Mart 1804 yılında kurulmuştur. Bu fabrikanın kuruluşu ile ilgili bilgilere zahire nazırının yazısında karşılaşıyoruz. Burada Kâğıthane için bölgenin ve gerekli diğer ihtiyaçların hazırlığının yapılması istenmiştir. Padişah ise o

⁴ Vedat Şahin, “Nüfus Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme: Beykoz'da Nüfus Artışının Seyri ve Mekânsal Dağılışı”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 28, (2013), s. 323.

⁵ Uğur Tanyeli, Beykoz: Bazı Historiyografik Belirsizlikler ve Araştırma İmkânları, *Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 48, 51-52.

⁶ Şuheda Gunçe, *III. Selim Dönemi Ulema Siyaset İlişkisi*, Kahramanmaraş, Samer Yayınları, 2019, s. 33-34.

⁷ Ersoy, *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt*, s. 37-38.

⁸ Ersoy, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt*, s. 37.

dönem için faydalı görülen ancak gelecekte ki durumu bilinmeyen bu kâğıthaneye İrad-ı Cedid'in çok fazla akçe harcamasını doğru bulmamıştır. Bu dönem "Nizam-ı Cedid" adı verdiğimiz düzenlemelerin yapıldığı bir dönemdir. Padişahın bu şekilde düşünmesinde bu düzenlemelerin de etkili olabileceğini göz önünde bulundurabiliriz.

Padişah kâğıt masraflarının darphane gelirleri arasından karşılanmasını daha uygun bulmuştur. Daha sonra, kurulacak bu kâğıthanenin yönetiminin dahi darphaneye verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ahmet Şakir Efendi'nin bunun için görevlendirildiğini görüyoruz. Fabrikanın kuruluş aşamasında idaresinden sorumlu olan ilk kişi de Şakir Efendi olmuştur. Aynı şekilde fabrikanın kuruluşuyla da ilgilenmek üzere görevlendirilmiştir. Bu suretle kâğıt üretimi için inşa edilecek fabrikanın masrafları İrad-ı Cedid'in vekilliğinde, darphane hazinesi tarafından karşılanacaktır. Daha sonra çarkı çevirmek için suyu yeterli bir alanın tespit edilmesi söz konusu olmuştur. Bunun için başkent etrafında bulunan yerlerin cetvelleri çıkartılarak İstanbul çevresindeki bölgeler, suyolları ve nehirlerin hepsi "bu'd"(uzaklık, aralık) metre araştırılıp bu iş için hususi görevliler belirlenmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda bazı yerlerin su ve hava yönüyle kâğıt üretimine elverişli olmadığı görülmüştür. Bu alanlar su gücü ve yükseklik açısından sürekli olarak çarkı çevirmek için yetersiz görülmüştür. İşin nihayetinde Beykoz'da ki Değirmen Ocağı'nın yeri ve havası elverişli bulunmuştur. Suyolları her ne kadar imar edilecek fabrika sahasına uzak olsa da kaynak ve su yatakları temizlik yönünden yeterli görülmüştür. Baruthane baş ustası Arakel (Arakil) ve bazı kişiler suyollarını belirlemek ve fabrikanın mühendislik hesaplamalarını yapmak üzere görevlendirilmişlerdir⁹.

Kâğıthane'nin inşası için uygun yer tespiti yapılmıştı. Çalışanların işi kavraması ve aletlerin sürekli kullanıma yarayacak şekilde imal edilmesi, o dönemde 2 saatte üretilen 40-50 adet kâğıdın üretimini kolaylaştıracaktı. Fabrikanın kurulacağı alanın belirlenmesi ve nitelikli bir üretim yapabilmesi için işe ciddiyle yaklaşmıştır¹⁰. Fabrikanın alet ve diğer ihtiyaç maddelerinin sağlanarak kâğıt hamuru sepetlerinin üretime hazır olması ve hizmet edenlerin ustalık kazanması gibi önemli durumlar üretimi en yüksek seviyeye ulaştırmaktadır. Bu yüzden bunlara dikkat edilmiştir. O

⁹ BOA, C. İKTS, 7/340, 02.12.1218.

¹⁰ BOA, C. İKTS, 7/340.

dönemde İngiltere ve Felemenk kâğıtları meşhurdur. Yeni kurulacak olan bu fabrikada da üretilecek kâğıtların bu iki ülke kâğıtlarına benzemesi amaçlanmıştır¹¹.

Osmanlı Devleti Avrupa'nın Sanayi Devriminden kaynaklı hammadde arayışını kavramış durumda ve bu devletlerin her türlü sanayi keşfiyle alakalı buluşları kendi mülklerinde gerekli görüp desteklediklerinin bilinceydi. Avrupa'da izlenen merkantilist politikanın da farkında olan Osmanlı, bu devletlerin kendi paralarının dışarı çıkmaması ve kendi ticaret mallarının piyasaya sürülmesi için çabalamakta olduklarını kaydetmiştir. Her yerde ve her devlette zorunlu ihtiyaç olarak görülen kâğıdın üretimine devlet kendini mecbur görmüştür. Bu süreçte bürokrasinin de genişlemesi kâğıt ihtiyacını artırmıştır. Fabrikanın kuruluş gerekçesinde o dönemde Avrupa'daki kâğıt üretimine karşın İslam ülkelerinin hiçbirinde kâğıt üretiminin olmadığı vurgulanmaktadır. Bu yüzden Osmanlı Devleti kâğıt ihtiyacını Avrupa'dan karşılamaktaydı. Özellikle Avrupa ülkelerinin birçok yerinde 3-5 kâğıt fabrikası bulunduğunu belirtmesi devletin de kendi bünyesinde kâğıt imalatını gerekli gördüğü anlamına gelir. Dışarıdan kâğıt ithalatı dönemin koşullarını göz önünde bulunduran Osmanlı Devleti'ni çok da memnun etmemekteydi. Bu dönem yerli malına önem veren III. Selim'in tahtta olduğu bir dönem olması bakımından ayrıca önemlidir. Bundan hareketle şunu söyleyebiliriz ki yerli bir kâğıt fabrikası teşekkülü yerli malı kullanımı konusundaki hassasiyetin de bir ürünü olmalıdır. Bu süreçte Osmanlı Devleti fabrikanın kuruluş hazırlıklarını yaparken kendi içinde yıllık ne kadar kâğıt sürüleceği ne kadar paranın “*düşman*” eline geçeceğine dair hesaplamalar da yapmıştır. Kâğıthane binasının tamamlanmasından sonra hamur mayasının vaktiyle çekmesi ve toplanması, aletlerin düzenine bağlı olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle aletlerin en iyi şekilde yapılmasına özen gösterilmiştir. Kâğıthane binası tamamlandıktan sonra ihtiyaç duyulan araçların düzenlenmesi ilk altı ayı alacak daha sonra fabrikada idare ve hizmet edenlerin öğrenme ve öğretme süreçlerinde alışkanlık kazanıp, el hızlılığı ve ustalık göstermeleri de diğer altı ayı kapsayacaktır. Bu da tahminen bir seneyi geçecek ve bu bir senede kar elde edilemeyeceği göz önünde bulundurulmuştur. Gereken düzen kurulup her cinsten pek çok kâğıt üretilmeye başlanıp diğer devletlerden gelen kâğıda da belli bir düzen verildiğinde çoğunlukla ticaret meydana gelebileceği ifade edilmiştir¹². Yabancı kâğıtların belli

---

¹¹ BOA, C. İKTS, 7/340.

¹² BOA, C. İKTS, 7/340.

bir düzene oturtulması bu kâğıtların yerli üretime zorluk çıkardığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

Padişahın kâğıthanenin inşasına özen gösterdiğini biliyoruz. Çarkı çevirmek için gereken su, ilgili yerlerden tedarik edildikten sonra İstanbul civarında yer alan nehirlerin hepsi kontrol edilerek kâğıdın yapısına uygun olan suların, gerekli yükseklikten devamlı olarak çarka aktarımının sağlanması için saha çalışması yapılmış ve sahada oluşan olumsuzluklar ele alınarak doğru bir yolun izlenmesi amaçlanmıştır. Beykoz'daki Değirmen Ocağı'nın yeri ve havası fabrikanın inşasına uygun görüldüğünden sadece su yataklarının temizleneceği belirtilmiştir. Bu iş için görevlendirilen memurlar bir taraftan uygun bir yer tespit edecekler, bir taraftan da üretilecek kâğıtların sağlamlık ve kalitesine dikkat edeceklerdir. Ayrıca işçiler teknik bilgilerini artırıp aletlerin hızlı çalışmasını sağlayarak üretimin kolaylaşması için çaba göstereceklerdi. Fabrikanın masrafları, üretilen kâğıtların satılarak elde edeceği gelirler ile karşılanacaktı. Kâğıtların kaliteli olması ise satışlarını kolaylaştıracaktı¹³.

Önceki kâğıt fabrikalarını ele aldığımızda dışarıdan destek alındığını görebilmekteyiz ancak bu durum 1804 yılında kurulan Beykoz Kâğıt Fabrikası için söz konusu olmamıştır. Fabrikanın kuruluş döneminde devlet tamamen kendi imkânları ile yine kendi personeliyle çalışmıştır. Fabrikayı kuracak ve işletecek teknik bilgiye sahip personelin olması fabrikanın dışardan yardım almadan kurulmasını kolaylaştırmıştır. Sanayi tesisleri kurulurken donanımlı personellerin olmayışı Osmanlı sanayileşme sürecini olumsuz etkileyen bir durum olmuştur.

Beykoz Kâğıt Fabrikası'nda gerekli donanıma sahip çalışanların iş başına getirildiğini görmekteyiz. Özellikle fabrikanın inşası ve aletlerinin yapımında görev alan Karabet Kalfa, Kuyumcu Askeroğlu Artin ve Demircibaşı Çilingir Hezarfen Artin işlerini en iyi şekilde yaptıkları için vergiden muaf tutulmuşlardır¹⁴.

3.2. Kâğıthaneye Dâhil Edilen Su Kaynakları ve Karşılaşılan Sorunlar

Fabrikanın su ihtiyacını karşılamak üzere Ayu deresi, Dere Seki, Akbaba ve Tokat suları, kâğıthanenin su kaynaklarına dâhil edilmiştir. Bu suların fabrikaya dâhil edilmesi ile Üsküdar'ın Yurus nahiyesine bağlı Dere Seki ve Kara Kaya köyleri

¹³ BOA, C. İKTS, 26/1297, 29.12.1218.

¹⁴ BOA, C.İKTS, 21/1023, 08.08.1220.

civarında bulunan değirmen susuz kalmıştır. Bu değirmene Dere Seki köyü sakinlerinden olan İmamoğlu Ahmed, eşi Emine ve kardeşi Hanife mutasarrıftır. Değirmenin 500 metre yukarısında baraj inşa edilmesi nedeniyle söz konusu değirmen işlevsiz kaldığından su değirmeninin sahipleri şeriat mahkemesinde görevli olan Ahmed Şakir Efendi'nin huzurunda bu durumu bildirmişlerdir. Bu yüzden Ahmed Şakir Efendi'nin bilgisiyle 750 kuruş, İmamoğlu Ahmed'e, eşi Emine ve kardeşi Hanife'ye verilmiştir. Bu meblağ sudan vazgeçmeleri karşılığında verilmiştir. Bu şekilde taleplerinin çözüldüğünü belgeden anlıyoruz¹⁵. Bu konuyu daha detaylı incelediğimizde devlet, değirmene akan suyun bir kısmının Ayu Deresi adlı yerde olan dağın öbür tarafından ve bir kısmı da Dere Seki köyünden geldiği için bu kişilerin su üzerinde hakları olmadığı kanatine varmıştır. Yılda 6-7 ay çalışan küçük bir göz değirmenin yıllık bütün gelirleri 80 kuruş olarak hesaplanmıştır. Suyun kendilerinin hak sahibi oldukları tarladan akmadığı ve bütün kaynakların üzerinde tasarruf hakkı iddia etmeleri şeriat hukukuna uygun görülmemesine rağmen Hanife Hanım ve yetimleri yarım hissesini tasarruf etme hakkına sahip görülmüştür. Diğer yarısı ise diğer ortaklarının maaş hakları olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı hak sahibi oldukları değirmen, tarla ve arazi yine eskiden olduğu gibi kendilerine ait olması fakat su anlaşmazlığından ellerini çekmeleri şartıyla kâğıt fabrikası tarafından bedel olarak 750 kuruş mahkeme kararıyla kendilerine verilmiştir. İleride çocukları ya da mirasçılarından herhangi birinin davacı olmaması için bir kopyasının muhasebeye kaydedilerek ve bir kopyasının da kâğıt fabrikasına verilmesiyle bu mesele çözüme kavuşturulmuştur¹⁶.

3.3. Beykoz Kâğıt Fabrikası'na Yakın Bir Yerde Fırın ve Dükkân İnşası

1805 yılında fabrikanın inşası sürmekteydi. Ancak fabrikanın bazı kısımlarının da tamamlandığını görüyoruz. Özellikle fabrikanın inşaatında çalışan işçilerin ekmek ihtiyaçlarını karşılamak üzere fabrikaya yakın bir yerde fırın inşa edilmesi konusu gündeme gelmiştir. Fırınla birlikte diğer ihtiyaçları da sağlayabilmek için bir bakkal dükkânının inşasının gerekli olduğu da ayrıca belirtilmiştir. Fabrika Yalı Köyü ve Beykoz Köylerine uzak olduğu için işçiler yiyecekleri için gidip gelmekte zorluk çekmişlerdir. Günlük 150 kişiye yetecek 300 ekmek için küçük bir fırının ve diğer

¹⁵ BOA, C. İKTS, 22/1061, 03.05.1220.

¹⁶ BOA, C. İKTS, 22/1061.

ihtiyaçları sağlamak üzere kurulması planlanan bakkal dükkânının inşası için padişahın onay istenmiştir¹⁷. 2 Eylül 1805 tarihinde padişah onay vermiştir. Bu fırın için buğdayın özelliği ve miktarı un kapını görevlisinin yardımcılarını ile görüşülmüştür. Fırında üretim için gerekli olan günlük 300 ekmeçlik unun, ekmeççilere verildiğinde, dağıtım esnasında “bir taş” yevmiyesi verilerek fırının idare olunacağı ifade edilmiştir. Buna göre bir taş yevmiyenin “nevl”(navlun) kalemine kayıt edilmesi istenmiştir¹⁸. Padişah işçilerin olumsuz şartlardan dolayı yiyecek konusunda sıkıntı çekmelerini istememiştir. Bu konuda görevlilerden dikkatli olunmasını istemiştir¹⁹.

3.4. Kâğıthanenin İnşasında Sona Yaklaşılması

Fabrikanın taş ve ahşaptan yapılan kısımlarında 1805 yılının kasım ayında artık sona doğru geldiğini anlıyoruz. Mengene, tezgâh, kalıp ve silindir diye adlandırılan çarklar ve diğer malzemelerin bazen eksiklikleri bulunabileceği de ifade edilmiştir. Bunların çoğunluğu tamamlanmış ve bazılarının tamamlanması sürmektedir. O tarihlerde fabrikanın tamamlanan kısımlarında çeşitli kâğıtların üretimine başlanmıştır. Birçok kişi fabrikanın tamamlanan binalarını ziyaret etmek için gelmiştir. Padişahında o tarihte fabrikaya gelip bütün teçhizatları ve malzemeleri görüp teftiş ettiğini ayrıca öğreniyoruz. Bundan başka kâğıt üretimi ve ihtiyaçlarının tamamlanması için çuka üretimine de ihtiyaç duyulduğu için o zamana dek dokunmuş olan çukalar, çuka tezgâhları, dokuma ve üretiminin artırılması gerekmektedir. Fabrikanın dayanıklılığında başka güzel ve inceliği, süslü ve resimli olması dikkat çekmektedir. Kâğıt üretimi için gerekli kalıplar ve diğer sanatlar ile çuka aletlerinin hepsi padişah tarafından bizzat incelenmiştir. Beykoz Kâğıt Fabrikasında çuka üretimi de yapılmıştır. Öte yandan fabrikanın binalarını inşa eden Karabet Kalfa ile kâğıt kalıplarını yapan Kuyumcu Askeroğlu Artin ve kâğıt tezgâhlarının demirden yapılmış sağlam aletlerini, çarkların eğimlerini, civatalarını, çuka aletlerini, makasını Avrupa ülkelerinde üretilen demir aletlerden daha güzel inşa eden Demircibaşı Çilingir Hezarfen Artin vergiden muaf tutulmuştur. Kâğıthanede işçilere idareci olan Kethüda Mustafa ve Baş Amil Mehmet'in hassa

¹⁷ BOA, C. İKTS, 34/1670, 24.05.1220.

¹⁸ BOA, AE. SSLM. III, 311/18134, 16.06.1220.

¹⁹ BOA, AE. SSLM. III, 311/18134.

hasekileri grubuna katılması padişah tarafından istenmiştir. Karabet Kalfa, Kuyumcu Askeroğlu Artin ve Çilingir Hezarfen Artin'in oğulları ve ikişer nefer hizmetçileriyle beraber vergi muafiyetlerinden başka dâhil edildikleri hassa hasekiliği gurubunda akranları arasında seçkin olması ayrıca belirtilmiştir²⁰.

Baruthane-i Amirede Gülabi oğlu Agob'un işe başlamasıyla ve Saatçi Arakil'in uğraşlarıyla yeniden inşa edilen büyük çarkın padişah tarafından beğenildiği ifade edilmiştir. Bu durum göz önünde bulundurularak Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasının sahip olduğu hünerlerin Avrupalılarla yarışacak duruma gelmesi devletin lehine bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bu yüzden motive edebilmek ve bu yönleriyle devlete faydalarını sağlamak için bu kişilere beratlarının bir an önce verilmesi istenmiştir²¹.

3.5. Kâğıthane İçin Hayvan Derisi Alımına Dair Düzenleme Yapılması

Kâğıthanenin inşasının bittiğine dair bir belgeyle karşılaşmıyoruz ancak 1805 yılında tamamlanmak üzere olduğunu belirtmiştik²². 1808 senesinde üretilen kâğıtların değerinin belirlenerek satıldığını görmekteyiz²³. 1809 yılında ise fabrikada üretilen kâğıtların sağlam ve kaliteli olması için deri temini konusunda düzenleme yapılması istenmiştir. Beykoz Kâğıt Fabrikası'nda üretilen kâğıtlar için genel olarak koyun derisi kullanılmıştır. Fabrika deri ihtiyacını dericilerden ve az bir miktarda da bazı yerlerden tedarik etmiştir. Ancak süreç içerisinde fabrika perakende alımla idare edememiş ve daha fazla deriye ihtiyaç duymuştur. Kâğıt fabrikasının deri ihtiyacını sağlamak üzere bu konunun bir düzene oturtulması için fabrika ile dericiler arasında sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşmenin üç yıl boyunca düzenli olarak yenilendiğini görüyoruz. Süreç içerisinde derici esnafı fabrikanın deriler için belirlediği fiyatı az bulması sebebiyle deri satışı konusunda sorun yaşanmıştır. Bu durumun çözümlenmesi için padişah ferman vermiştir. Fermanda bu deriler için zam yapıldığı belirtilmiştir. Sözleşmede bir yıl boyunca günlük satın alınan otuz adet derinin adet fiyatı ilk etapta dörder paraya alınırken daha sonra bu fiyat altışar para olarak belirlenmiştir. Ancak bunu yeterli görmedikleri için sorun çıkarmaya devam etmişlerdir. Debbağların bu şekilde problem çıkarmaya devam etmesi durumunda bu esnafın kethüdalarının

²⁰ BOA, C.İKTS, 21/1023.

²¹ BOA, C.İKTS, 21/1023.

²² BOA, C.İKTS, 21/1023.

²³ BOA. C. AS, 688/28886, 13-01-1223.

sorumlu tutulacağı fabrika idarecisi Mehmet Salih tarafından belirtilmiştir. Her iki taraf arasında yapılan sözleşmede deriler Yedikule, Eyüp, Kasımpaşa, Tophane, Üsküdar ve diğer yerlerdeki dericilerden karşılanacaktı. Yeniçeri ağası ile kasap başı koyun derisini bu bölgelerde bulunan dericilerden kendi aralarında uyguladıkları kurallara göre fabrika için satın alacaklardır. Sözleşmeye göre fabrika bir sene boyunca günlük belirlediği otuz adet deriden fazlasını talep etmeyecektir. Bir senenin sonunda ise duruma göre iki taraf arasında bu konu tekrar görüşülüp karara bağlanacaktır. Yapılan taht değişikliği sebebiyle Kâğıthane emini bu anlaşmayı 29 Mayıs 1807 tarihinde yenileyebilmiştir. 21 Ocak 1808 tarihinde ise aynı şartları içeren istekler İstanbul kadısına, Sekbanbaşı Mustafa'ya ve kasap başına bildirilmiştir. Padişahın onayına sunulan aynı içerikler ise 21 Aralık 1809 tarihini göstermekle bu konunun üç yıllık bir süreci kapsadığını görmekteyiz. Bu konuyla ilgili ferman daha önce verildiği gibi 29 Mayıs 1807 tarihinde IV. Mustafa'nın tahta geçtiği zamanda yenilenmiştir. Özellikle taht değişikliğini göz önüne alırsak III. Selim'den sonra tahta gelen IV. Mustafa'nın fabrikayla ilgili ferman yenilemesi bu fabrikanın faaliyetlerinin sürdürülmesinin istendiği yönündedir²⁴.

3.6. Elde kalan Kâğıtların Kâğıtçı Esnafına Dağıtılmak İstenmesi

Fabrikanın kuruluşundan dört yıl sonra 22 Mart 1808 tarihinde üretilen kâğıtların satılamadığını görmekteyiz. Fabrika elinde kalan kâğıtları kâğıtçı esnafına dağıtarak satmak istemiştir. Ancak söz konusu esnaflar bu kâğıtları almak konusunda çekingen davranmıştır. Bu konuda isteksiz davranmaları ellerinde Avrupa kâğıdının bolca bulunması ile alakalıdır. Avrupa kâğıtları yerli kâğıtlara göre daha ucuz olduğu için tercih edilmiştir. Daha önceki düzenlemelerde Yahudilerin çerçeve kâğıdı ile mührelenmiş Avrupa kâğıdı satışları yasaklanmıştır. Ancak bu düzenlemelere uyulmamıştır. Yapılan sözleşmelere esnaflar aykırı davranmıştır. Bu yüzden elde kalan kâğıtların Yahudi dükkânlarına satışı yapılacak şekilde yeniden düzenlemeler yapılmasına karar verilmiştir. Yahudilerin çerçeve kâğıt ile mührelenmiş Avrupa kâğıdı satmamaları sağlanıp Beykoz fabrikasından kâğıt satın almaları için esnaflarla yeniden sözleşme yapmak üzere 3 Mart 1815 tarihinde Ebubekir Efendi ve yardımcıları şeriat meclisinde bir araya gelmişlerdir. Bu meclise Bal Kapanı civârında bulunan dükkânlar ve mahzenler esnafı ile çerçeve kâğıdı satan Yahûdî

²⁴ BOA, C. İKTS, 22/1079, 16.03.1224.

kesiminden belli kişiler katılmıştır. Kağıdcıbaşı Es-Seyyid Mahmud Ağa ile yardımcıları, Es-Seyyid Mehmed Ağa, Sultân Bâyezid kağıdcılarından Es-Seyyid Arif, Es-Seyyid Mehmed Emin Ağa, Mahmud Paşa kağıdcılarından Hâfız Mehmed Efendi, Yiğit Başı Hâfız Emin ve diğerleri de katılarak yüzleşmişlerdir. Burada Beykoz Kâğıt Fabrikasında üretilmiş olan kâğıtların elde kalmasını önlemek amacıyla eldeki kâğıt hisselerinin Yahudi kâğıtçılarına verilmesi teklif edilmiştir. Mühreli ve çerçeve kâğıtlarının satışı yasak olduğu için bu kâğıtları satmayacak ve satın almayacaklardır. Burada esnafın satın almak isteyeceği yerli üretim kâğıtlarda esnafa kolaylık sağlamak için indirim yapılacağı belirtilmiştir. Buna göre; Battal kâğıdın her bir topunun toptan fiyatı 73 kuruş olarak hesaplanmıştır. Telhis kâğıdının bir topunun toptan fiyatı olan 60 kuruşun 8'er kuruşunu, Büyük İstanbul kâğıdının her bir topunun toptan fiyatı olan 46 kuruşun 6 kuruşu düşürülmüştür. 1 top Battal kâğıdı ise 65 kuruştan sayılmıştır. Bir top Telhis kâğıdı 52 kuruşa verilmiş oluyordu. Bir top büyük İstanbul kâğıdı 40 kuruş olarak esnâfa satılacaktı. Satış oldukça ödeme yapmaları konusunda bu kişilere mühlet verilerek satıştan önce ödeme yapılması için esnâf daraltılmayacaktır. Bu tarihlerde kâğıthanenin idaresinden sorumlu kişi olarak başında Ebubekir Efendi durmuştur²⁵. Bu belgeden şunları anlıyoruz ki Avrupa kâğıdının kâğıtçı esnafının elinde bolca bulunması aynı zamanda yerli kâğıda olan rağbeti de azaltmaktadır ve Osmanlı piyasasına sürülen yabancı kâğıtlar yerli üretime zarar vermekle birlikte yerli kâğıtların fiyatının yüksek olması satışlarını zorlaştırmıştır. Bu yüzden ucuz ve kaliteli Avrupa kâğıtları daha çok tercih edilmiştir. Ebubekir Efendi sözleşme yapılırken her iki esnaf grubu arasında iyi bağlar kurulması konusuna dikkat edilmesini istese bile²⁶. Bundan yaklaşık 11 yıl sonra yine üretilen kâğıtların satılamaması ve bu yüzden kâğıtçı esnafına dağıtılarak elden çıkarılması için çabaladığını görüyoruz.

Beykoz Kâğıt Fabrikası, darphanenin verdiği gelir ile kurulmuştu. Darphane verdiği gelirleri faizi ile geri alacaktı ancak kâğıtların elde kalması buna olanak tanımamıştır. Kâğıtların devredilememesi sebebiyle darphane tarafından verilen sermayeye de ihtiyaç duyulmadığı belirtilmiştir. Çünkü bu sermaye ile kâğıt üretimi gerçekleşse bile satılamadıkları için gelir elde edilememekteydi. Kâğıthane müdürü Ahmet Ağanın yazısında, her ay fabrikanın masrafları darphane tarafından karşılanmasına

²⁵ BOA, C. İKTS, 32/1584, 04.02.1230.

²⁶ BOA, C. İKTS, 32/1584.

rağmen kâğıtların satılmaması sebebiyle darphanenin zarara uğramakta olduğunu anlıyoruz. Kâğıtçı esnafının üretilen kâğıtları alması için yine padişahın ferman çıkarılması hususu üzerinde durulmuştur. Bu şekilde elde edilen gelir darphaneye verilmiş olacaktır. Buna göre 4.167 top kâğıt çeşidi gerekli kişilere dağıtılacaktır. Bu konu İstanbul kadısı Seyyid Cafer Fevzi Efendi'ye bildirmekle birlikte baş muhasebeye kaydedilmiş ve darphaneye de bu konu hakkında belge verilmiştir. Bu şekilde düzenli olarak gelirlerin masrafların ve fiyatların muhasebeye kaydedildiğini görmekteyiz²⁷.

3.7. Kâğıtların Değeri

11 Mart 1808 tarihinde Kâğıtçıbaşı Seyit Mahmut Ağa yazısında orduda, Babıali ve Babı defteri erzakı ve bazı olağan haller için 6 aylık kâğıdın devletin belirlediği taban fiyattan değeri verilerek Beykoz kâğıthanesinden satın alınmasını istemiştir. Daha öncesinde 6 aylık kâğıt taksim edilmiş, gereken kâğıt miktarı ise devlet tarafından belirlenen fiyat ile hesaplanmıştır. Buna göre; 1 ayda gereken 63,5 deste Telhis kâğıdının her bir destesi 119'ar akçedir. 180 deste İstanbul kâğıdının her bir destesi 69'ar akçe, 283 deste Battal kâğıdının her bir destesi 189'ar akçe olarak belirtilmiştir. Bununla beraber 85 deste Haşebî kâğıdın her bir destesi 22'şer ve 10 deste Orta İstanbul kâğıdının her bir destesi 54'er akçeden 567 kuruşa ulaştığı muhasebeden bildirilmiştir. Burada devlet kâğıt fiyatları ve miktarlarına taban bir fiyat koyarak bu fiyat üzerinden satış yapmaktadır. Bu şekilde Ordu-yı Hümayunda aydan aya gereken kâğıdın, Beykoz Kâğıt Fabrikası'ndan daha önce belirlenen fiyat ile kâğıtçıbaşı vekilinin bilgisi dâhilinde satın alımı gerçekleştirilecek ve Ordu-yı Hümayuna gönderilmesi hususu düzenlenecektir²⁸.

Beykoz Kâğıthane'sinin emaneten müdürü olan Ebu Bekir Efendi'nin aktardığı muhasebe defterine göre; “230 senesi Muharrem'in ilk günlerinden aynı yılın Zilhiccesinin son günlerine kadar” bir sene boyunca kullanılan 1796 top çeşitli kâğıtların değeri 35.777 kuruş olarak belirtilmiştir. Kira gelirleri ise 174 kuruş olarak hesaplanmıştır. Toplam kazancı 35.951 kuruşa yaklaşmış olup paçavra eski değeri ve diğer masrafları ile 24.656 buçuk kuruşa ulaşmıştır. Gelirler hesap edilerek satıldığında 11.294 buçuk kuruşluk satış yapılmıştır. Bir önceki dönemin muhasebe

²⁷ BOA, C. İKTS, 39/1915, 29.06.1241.

²⁸ BOA, C. AS, 688/28886.

müdürü, 998 buçuk top çeşitli kâğıtları 39.741 kuruşa satmıştı. 1815 tarihinde bildirilen ve kullanılan 1.796 top çeşitli kâğıtların zikredilen fiyatıyla satılması gerekmiştir ancak 35.777 kuruş toplanmış ve yalnızca 2.794, 5 top çeşitli kâğıtların değerleri, 75.518 kuruşa ulaşmıştır. Muhasebe defterinden aktarılan bilgi doğrultusunda kendi kullandığından 307,5 top çeşitli kâğıtların, 8.873 kuruşu ve selefenden devredilen mevcut çeşitli kâğıtların 186 topunun değeri 9.511 kuruştur. Toplam 493,5 top satılan kâğıtların değerleri 18.384 kuruştur ve indirim yapılmıştır. Geriye kalan 2.301 top çeşitli kâğıtların yalnızca 57.134 kuruş değeriyle satılmıştır. 1815 yılında üretilen kâğıdın sermayesi ve masrafları 24.656,5 kuruştur. Sattığı çeşitli kâğıtlardan kazancı da 5.973,5 kuruş olarak hesaplanmıştır²⁹.

3.8. Beykoz Kâğıt Fabrikası'nın İmar Edilmesi

1817 yılı Haziran ayının ilk günlerinde fabrika onarıma girmiştir. Divan-ı Hümayun Hâceganından kâğıthane Emîni Abdülhalim Efendi'nin sunduğu bu belgede, Beykoz kâğıthanesinde büyük ve küçük çarkların ve kâğıthane'ye akan tatlı suyolunun son zamanlardan beri tamir edilip yenilenmesi gerekirken buna güç yetirilemediği belirtilmiştir. Ancak tamiratı artık zorunlu görülmüştür. Bu nedenle Tudori Kalfanın görevlendirildiğini görüyoruz. Tudori Kalfa buralara gönderilerek bu yerleri ayrı ayrı incelemiştir. Fabrika içinde Kasîr-i Hümâyûn Dâiresi, bakanlara ve çalışanlara ait özel odalar, kuyular, çarkhane, istif odaları, demirhane ve mengene yerlerinin tamirinin edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Fabrika içindeki kovalı büyük çarklar, diğer çarklar, kanatlı silindir çarkların fazla kullanılması nedeniyle yıpranmasından dolayı yeniden inşa edilecekleri belirtilmiştir. Kâğıt üretim sorumlusu Ahmed Efendi'nin tamir konusundaki tarif ve idaresi ile 40 tane tokmaklı hamur havanının yıpranması dolayısıyla bu havanların yeniden inşa edilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Bununla birlikte kâğıt üretimine özel tezgâh, havuz, mengenelerin Ahmed Efendi'nin tarifi ile diğer yerlere nakli ve diğer kısımlarının tamiri yapılacaktır. Fabrikaya akan tatlı suyolunun yıkılan yerleri yenilenerek boru ve künükleri değiştirilip suyolu yerinin temizlenmesi için bizzat yerinde araştırma yapılacağını anlıyoruz. Bütün bunların ne kadar tutacağı hesaplanarak ilgili yerlere bildirilerek uygun fiyatlar belirlenip masraflar da buna göre hesap edilecekti.

²⁹ BOA, TS. MA. E, 1320/37, 29-12-1230.

İlk barajda fabrika çarkların masrafı 60.271 kuruş tutmuştur. İkinci barajda ise bahsedilen suyollarının masrafı da 24.106 kuruştur. Bu şekilde toplam masraf 84.297 kuruşu bulmuştur. Çark, havanlar ve mengenerin Halim Efendi ve Ahmed Efendi'nin tariflerine uygun olarak yapılabilmesi için fabrikaya idaresi ya Halim Efendi'ye ya da uygun başka birine verilmesi gibi bir konu gündeme gelmiştir. Fabrikanın imar faaliyetleri ile ilgili olan bu vesikanın altında özel mimar başlarından Ali Rıza'nın adını görüyoruz³⁰.

1818 yılının yazına gelindiğinde fabrikanın onarıma girmesiyle oluşan masraflar, fabrikanın ürettiği kâğıtların esnafa dağıtılarak satılması ile karşılanacaktı. Beykoz Kâğıthane'sinin tamir edilmesi gerektiği bilgisiyle 10 ayda 21.382,5 kuruşluk Ay damga ve Haşebi kâğıdı üretilmiştir. Eldeki kâğıtlar sayılarak 2.489,5 kuruşluk kâğıtlar fazla çıktığı belirtilmiştir. Fabrika, onarım masraflarını kâğıt satışı yaparak karşılamak istemiştir³¹.

3.9. Beykoz Kâğıthanesi'nden Satın Alınan Kâğıtlar ve Diğer Malzemeler

Kâğıdın, kalemin, mürekkebin, rîkinin (mürekkebi kurutmak için üzerine serpilmiş ince kum) belirli mühimmatların ve ordudaki bazı önemli işlerde lazım olan araçlar değerine göre, Seyyid Mahmud Ağa'nın bilgisiyle kırtasiye başından tedarik edilmiştir. Bunların masraflarının devlet hazinesinden ödenmesi istenmiştir.

---

³⁰ BOA, C. İKTS, 25/1216, 29.08.1232.

³¹ BOA, TS. MA. E, 1314/35,

Tablo 3.1. Ordu İçin Satın Alınan Çeşitli Malzemeler

6 aylık			
Belirli aylıklar için			
Telhis kâğıdı Fiyat: 119 Deste: 282 33.558 akçe	İstanbul kâğıdı Fiyat: 69 Deste: 498 34.362 akçe	Cevazir kalemi Fiyat: 49 450 çift 22.050 akçe	Mürekkeb Fiyat: 179 96 kıyye (gr) 17.184 akçe
Frenk Fiyat: 59 105 kıyye 6195 akçe	Mikrâs-ı zer-nişâni (altın makas) Fiyat 119 21 adet 2499 akçe	Şem'-i sûrh (kırmızı mum) Fiyat 1 3960 kıyye 3960 akçe	Kozak-ı som (altın kutu ya da mührü koruyan altın kozalak) Fiyat: 17 2760 adet 46920 akçe
Kozak-ı şirmahi (bir balık çeşitinin dışından yapılmış kutu ya da mührü koruyan kozalak) Fiyat: 7 2100 adet 14700 akçe	Tahrir Fiyat: 4 3960 kıyye 25840 akçe	Battal kâğıt Fiyat: 179 Deste:1338 239502 akçe	Rîk Fiyat: 11 600 kıyye 6600 akçe
Kalemtraş Fiyat: 239 30 adet 7170 akçe	Sim rikdân (gümüş kumluk) Fiyat: 249 54 adet 16140 akçe	Kalem-i som(altın kalem) Fiyat: 296 18 kıyye 5382 akçe	Mürekkeb-i beziris (beziris mürekkebi: keten tohumu yağı yakılarak meydana gelen isten yapılan mürekkep) Fiyat: 379 12 kıyye 4548 akçe
Mikras-ı Frengi (Avrupa makası) Fiyat: 119 6 adet 714 akçe	La'lîmiskâl (?) Fiyat: 139 75 kıyye 11175 akçe	Tahrîr-i hâs Fiyat: 6 600 top 3600 akçe	Kalem Fiyat: 4 300 çift 1200 akçe
Kağıd-ı Abadî kebîr Fiyat: 299 Deste: 75 22425 akçe	Altun varak (altın yaprak) Fiyat: 69 Deste:30 2070 akçe	Sîm-i frengi (Avrupa gümüşü) Fiyat: 3 2400 kıyye 7200 akçe	Mikrâs-ı Dımışkî (Şam makası) Fiyat 379 Kıyye:6 1434 akçe
Kağıd-ı haşebî (odun kâğıdı) Fiyat: 22 Deste: 360 7970 akçe	Kağıd-ı ebri Fiyat: 29 Deste: 6 174 akçe	Kozak-ı sâde 5040 akçe	Mühürhane 59 adet
Hepsi toplam 6 aylık 537503 akçe 4479 kuruş 23 para			

Bu tabloda Telhis kâğıdı 33558 akçe, İstanbul Kâğıdı 34362 akçe, Battal kâğıdı 239502 akçe, Kağıd-ı Abadî Kebîr 22425 akçe, Kağıd-ı Haşebî 7970 akçe, Kağıd-ı Ebrî (Ebru Kâğıdı) 174 akçe ve Altın varak 2070 akçe olarak Beykoz kâğıt Fabrikası'ndan temin edilmiştir. Battal kâğıdından elde ettiği gelir diğer kâğıtlara nazaran daha fazladır. Deste olarak fazlaca alınması ve fiyatının yüksek olması bunda etkili olmuştur. İkinci sırada ise İstanbul kâğıdını görmekteyiz. 11 Mart 1808 tarihli bu belgede belirtilen tabloya istinaden fabrikada bu kâğıtların ürettiğini görmekteyiz.

Tablo 3.2. Divan Tezkerelerindeki Mühimme İşlerinde Lazım Olacak Önemli İşler İçin

Altun varaka Fiyat: 69 Deste: 60 4140 akçe	Kebîr Âbâdî Fiyat: 299 Tabaka: 25 7475 akçe	Sultânî Âbâdî Fiyat: 1199 Tabaka: 20 23980 akçe	La'li Fiyat: 149 20 miskâl 2980 akçe
Dımışki zer a'lâ mürekkeb-i beziris Fiyat: 350 10 kıyye 3500 akçe	Battal kâğıt Fiyat: 179 Deste: 360 24440 akçe	Kağıd-ı İstanbul Fiyat: 69 Deste: 150 10350 akçe	Rîk Fiyat: 59 20 kıyye 1180 akçe
Kalemtraş-ı a'lâ Fiyat: 379 Aded: 10 2390 akçe	Kalem-i cevâzîr Fiyat: 49 150 çift 7350 akçe	Şem'-i sürh-i frengi (kırmızı Avrupa mumu) Fiyat: 1 1600 kıyye 1600 akçe	Şem'-i frengi(Avrupa mumu) Fiyat: 3 1200 kıyye 3600 akçe
Tahrîr-i hâs Fiyat: 6 800 kıyye 4800 akçe	Kozak-ı sâde (sedef kutu) Fiyat: 59 Aded: 3000 1770 akçe	Mürekkeb-i beziris Fiyat: 279 Kıyye: 15 5685 akçe	Kalem Fiyat: 4 150 çift 600 akçe
Mikrâs-ı Dımışkî (şam makası) Fiyat: 379 10 aded 2390 akçe	Kozak-ı şirmahî Fiyat: 7 1000 aded 7000 akçe	Telhis kâğıdı Fiyat: 119 100 deste 11900 akçe	Kalem-i som Fiyat: 299 25 çift 7475 akçe
Rîk Fiyat: 11 800 aded 8800 akçe	Kozak-ı som Fiyat: 17 500 aded 8500 akçe	Kağıd-ı haşebî (Ağaç liflerinden yapılan kâğıt) Fiyat: 22 150 deste 3300 akçe	Kağıd-ı İstanbul Fiyat: 119 20 deste 2380 akçe
Orta İstanbul kâğıdı Fiyat: 54 Deste: 60 3240 akçe	İstanbul Ebrusu, Fiyat: 30 Deste: 5 150 akçe	Küçük Ebru Fiyat: 29 Deste: 15 433 akçe	
Toplam 6 aylık 201410 akçe 1678 kuruş 50 para			
Belirlenenlerin ve hesaplanmayanların toplamı 6 aylık 738913 akçe 6157,5 kuruş, 13 para			

Orduya verilmesi gereken kâğıtlara baktığımızda Battal kâğıdının fiyatı 179 ve satın alınan deste miktarı 360 ve hesapladığımızda toplamda 24.440 akçe tuttuğunu

görmekteyiz. Deste miktarı en fazla olan ve yine en çok akçe getirisi olan bu tabloda Battal kâğıdıdır. Ancak kâğıt fiyatları içinde en yüksek fiyat konulan Sultani Abadi olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Sultani Abadi'nin fiyatı 1199 kuruş olarak belirlenmiştir. Sultani Abadi'nin hammaddesinin ipek olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Ayrıca Sultani Abadi sadece bu tabloda karşımıza çıkmaktadır. Bundan sonra ya üretimi yapılmadı ya da çok az üretilmiş olmalı ki diğer kâğıt çeşitleriyle sıkça karşılaştığımız gibi karşılaşıyoruz.

Tablo 3.3. Ordu İçin Değeri Hesaplanan Kâğıtlar

Telhis kâğıdı Fiyat: 119 382 deste 45458 akçe	Kağıd-ı İstanbul Fiyat: 69 648 deste 44712 akçe	Battal kâğıt Fiyat: 179 1698 deste 303942 akçe
Haşebi kâğıt Fiyat: 22 510 deste 11220 akçe	İstanbul orta Fiyat: 54 60 deste 3240 akçe	
Hepsi toplam 408572 akçe 3404,5 kuruş 32 para		

Battal kâğıdı 179 kuruş fiyatıyla 1698 adet deste miktarı ile 303,942 akçe tutarak tablodaki en yüksek sayıyı veren ve en çok talep edilen kâğıt olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul kâğıdı ise 69 akçedir. Battal kâğıdından sonra deste miktarı en çok olan ikinci kâğıttır. Battal kâğıdından sonra akçesi en yüksek ikinci kâğıt Telhis kâğıdıdır. Bunda fiyatının yüksek oluşu etkilidir. Tabloya baktığımızda değeri hesaplanan Telhis, Haşebi, İstanbul, Battal ve Orta İstanbul kâğıtlarının toplamda 408572 akçe 3404,5 kuruş 32 para tuttuğunu görmekteyiz³².

Osmanlı ordusu dışında Osmanlı donanma gemilerinin ihtiyacı için de Beykoz Kâğıthânesi müdürü Hacı Abdülhalim Efendi'den 409 top Hartuçluk kâğıt satın alınarak tersaneye teslim edilmiştir. 409 top Hartuçluk kâğıdın önceki değeri ile 5 kuruştan hesap edilmesiyle 6135 kuruş tuttuğu ifade edilmiştir. Bu meblağın Tersane-i Amire hazinesinden verilmesi 19 Kasım 1817 tarihinde istenmiştir³³. Beykoz Kâğıt Fabrikası'nda hartuçluk kâğıdı ordu için üretilmiştir.

³² BOA, C. AS,68/28886, 13-01-1223

³³ BOA, C. İKTS, 13/614, 09.01.1233.

Ordunun 1 aylık kâğıt ihtiyacı Beykoz Kâğıt Fabrikası'ndan temin edilmiştir. İstenilen kâğıt fiyatları aşağıda gösterildiği gibidir.

Tablo 3.4. Ordu İçin Beykoz Kâğıt Fabrikası'ndan Satın Alınan Kâğıtların Fiyatları

Telhis kâğıdı Fiyat: 119 Deste: 63,5 7556,5 akçe	İstanbul kâğıdı Fiyat: 69 Deste:108 7452 akçe	Battal kâğıt Fiyat: 179 Deste: 283 50657 akçe	Haşebi kâğıdı Fiyat: 22 Deste: 85 1870 akçe	Orta İstanbul kâğıdı Fiyat: 54 Deste: 10 540 akçe
Hepsi toplam 68075 akçe Kuruş hesabıyla 567 kuruş, 30 para				

8 Mart 1808 tarihini gösteren bu tabloda ordu için en çok satın alınan kâğıt Battal kâğıdıdır. Deste miktarı olarak Battaldan sonra ikinci talep gören kâğıt ise İstanbul kâğıdıdır³⁴.

Tablo 3.5. Beykoz Kâğıt Fabrikası'nda Üretilen Çeşitli Kâğıtların Top Fiyatı

Sulu Battal Top:1 23 kuruş	Sulu Telhis Top: 1 60 kuruş	Susuz Battal Top: 1 63 kuruş	Susuz Telhis Top: 1 50 kuruş
Küçük Battal Top: 1 36 kuruş	Küçük Telhis Top: 1 30 kuruş	Sulu Kebir İstanbul Top:1 46 kuruş	Susuz Kebir İstanbul Top: 1 38 kuruş
Sulu Orta İstanbul Top: 1 30 kuruş	Sulu Küçük İstanbul Top: 1 23 kuruş	Sulu Kebir Ay Damga Top: 1 22 kuruş	Susuz Kebir Ay Damga Top: 1 20 kuruş
Susuz Küçük Ay Damga Top: 1 13,5 kuruş	Susuz Kebir Haşebi Top: 1 15 kuruş	Susuz Orta Haşebi Top: 1 12,5 kuruş	Susuz Küçük Haşebi Top: 1 7,5 kuruş
Küçük Sulu Orta İstanbul Top:1 15 kuruş			

Bu tabloda Battal, Telhis, İstanbul, Ay damga ve Haşebi türündeki kâğıtların Sulu ve susuz türleriyle karşılaşıyoruz. Sulu Battal kâğıdının 1 topu 23 kuruşken Susuz Battal kâğıdının 1 topu 63 kuruştur. Sulu Telhis kâğıdı da Susuz Telhisten daha pahalıdır. Aynı şekilde Sulu Kebir İstanbul diğer İstanbul kâğıdı türlerinden daha pahalıyken Sulu Kebir Aydamga kâğıdı ise diğer türlerinden pahalıdır.

³⁴ BOA, C. AS, 68/28886, 13.01.1223.

Tablo 3.6. Esnafa Satılan Çeşitli Kâğıtların Fiyatı

Battal Top:1 85 akçe	Telhis Top: 1 72 akçe	Kebîr İstanbul Top:1 55 akçe	Orta İstanbul Top:1 45 akçe
Ay damga Top:1 24 akçe	Kebîr haşebi Top:1 15 akçe	Küçük haşebi Top:1 7,5 akçe	

Eylül 1820 tarihini gösteren yukardaki tabloda kalitesine göre kâğıtlar; Battal kâğıdı, Telhis kâğıdı, Kebir İstanbul, Orta İstanbul, Ay Damga, Kebir Haşebi ve son olarak da Küçük Haşebi kâğıdı görünmektedir³⁵.

Tablo 3.7. Haşebi Kâğıdın Hasılatı

Kuruş	Top	1231 senesi
3090	206	Muharrem ayı içinde
3510	234	Safer ayı içinde
2790	186	Zilkade ayı içinde
9390206	626	Toplam her bir top fiyatı 15 kuruş.

Haşebi kâğıdın hasılatını gösteren bu tabloda her bir top fiyatı 15 kuruş olarak gösterilen kâğıdın top adedi ve kuruş karşılığı gösterilmiştir. 1 topu 15 kuruştan hesaplanan kâğıdın 206 adet topu 3090 kuruş olarak belirtilmiştir. Haşebi kâğıdının 1231 senesi içinde en çok hasılatı safer ayı içinde olmuştur.

Tablo 3.8. Haşebi Kâğıdının Hasılatı Ve Aydamga Kâğıdının Hasılatı

Haşebi kâğıdının hasılatı için			Aydamga kâğıdının hasılatı için		
Kuruş	Top		Kuruş	Top	
825	55	1231 senesi Rebiulahir ayı için	2060	103	cemaziyelahir ayı sene 1231
2460	164	1231 senesi cemaziyelevvel ayı için	2800	140	1231 senesi receb ayı için
300	20	1231 senesi cemaziyelahir ayı için	4860	243	Her birinin toplam topu 20 kuruş
3585	239	Toplam. Her bir fiyatı:15 kuruş	Kuruş: 9720	Top: 486	
Hasılat toplamı					
Top:482		Kuruş:8445			

³⁵ BOA, C. İKTS, 35/1707, 06.01.1236.

Tablo 3.9. Hesaba Katılmayan Masraflar

Kuruş	
1145,5	kâğıthane emini aylığı vs. 1231 senesi Receb ayı için
1510	kâğıthane emini aylığı ve yıllık alet masrafları vs. 1231 senesi Cemaziyelevvel ayı için
1171,5 39 para	Kâğıt emini aylığı vs, 1231 senesi cemaziyelahir için
1392,5	Kâğıt emini aylığı ve gündelikçilerin yıllığı, 1231 senesi Receb ayı için
5219,5 39 para	Toplam

Hesaba katılmayan masraflara baktığımızda bunlar kâğıthane emini aylığı ve yıllık alet masrafları ile gündelikçilerin yıllığı şeklindedir. Toplam para ise 5219,5 39 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.10. Mevcut Kâğıtların Hasılatı Ve Değişik Masrafların Gideri

Mevcut kâğıdın hasılatı		Değişik masrafların gideri	
Top	Kuruş	Kuruş	
626	9390	9140,5 36 para	Ebubekir Efendi'nin üretimi üzere
482	8475	5219,5 39 para	Fazıl Efendi'nin üretimi üzere
1108	17865	14360,5 15 para	

Tablo 3.11. Mevcut Kâğıtların Hasılatı Ve Masrafların Gideri

Kuruş	
17.865	Kâğıt hasılatı
14.360,5	Masraflar
3.504,5	Fazlası

Bu tablo bir üstteki tablonun devamı olarak hasılatın masraflardan daha fazla olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.12. Kâğıtların Kuruş Değeri

Top	Fiyatı	Kâğıtların kuruş değeri	
1	72	72	Battal
26	60	1565	Telhis
122	20	2440	Aydamga
14,5	60	830	Susuz Telhis
45,5	38	1729	Susuz Kebir asitane
189	15	2835	Hâşebi
398		9506	Toplam

Battal kâğıdının bu tabloda da diğer kâğıtlardan fiyat olarak daha pahalı olduğunu görmekteyiz. Ardından Telhis ve susuz Telhis gelmektedir. Haşebi kâğıdı listedeki en düşük fiyatlı kâğıt olarak karşımıza çıkmakta ve 189 top olarak 15 kuruş fiyatından toplamda 2835 kuruş hasılat yapmıştır. Bu listede en çok satılan kâğıt Haşebi kâğıdı olmuş ondan sonra ise Aydamga kâğıdı gelmiştir ³⁶.

Ebubekir Efendi'nin ürettiklerinden ve ondan önceki Şemseddin Efendi'nin alıp teslim ettiği kâğıtlar hakkında darphanenin bigi istediğini görüyoruz. 1814 yılı boyunca satılmayan kâğıtlar aşağıda gösterildiği şekildedir.

Tablo 3.13. Satılmayan Kâğıtlar

Önceki görevli kişiden alınan kâğıtların satılmayanları				Bir sene süresince üretilen çeşitli kâğıtlardan satılmayanları			
Top	Kuruş		Her bir top fiyatı	Top	Kuruş	Her bir top fiyatı	
19	1975	Battal	73	2,5	291	60	Telhis
73,5	4654	Telhis	60	494	9804	20	Aydamga
3	600	Büyük asitane	46	1	72	00	Battal
2,5	75	Orta istanbul	20	144	4320	30	Orta İstanbul
117,5	5875	Susuz Telhis	50	847	12417	15	Haşebi
352	13376	Susuz asitane	38	1488,5	26904		
245	3675	Haşebi	15				
812,5	30230						
Hepsinin toplamı							
Top:				Kuruş:			
812,5				20230			
1488,5				26904			
2301				57134			
Darphanenin istedikleri için, kâğıthane sermayesinden ve bahsedilen emin üzerinde bulunanlar için: 34513				Darphanenin istedikleri için, kâğıthane faizinde fazla olanlar için, sene 229 ve 230: 22620			

³⁶ BOA, TS. MA. E, 1314/17, 30.07.1231.

Tablo 3.14. Haşebi Kâğıdın Üretim Hasılatı

Üretilen haşebi kâğıt		
Top	Kuruş	1231 senesi içinde
206	3090	Muharrem ayı için
234	3510	Safer ayı için
186	2790	Rebiülevvel ayı için
55	825	Rebiülahir ayı için
164	2460	Cemaziyelevvel ayı için
845	12675	

Tablo 3.15. Hesaba Katılmayacak Yerlerin Masrafları

Kuruş		
2910		Kâğıt emini, katib, bakanlık ve amele aylığı için 1231 senesi Muharrem ayının ilk günlerinden Rebiülevvel ayının sonlarına kadar, ay:3
345		Harç yapıcıların aylığı için, 1231 senesi Muharrem ayının ilk günlerinden Rebiülevvel ayının sonlarına kadar, ay:3
681		Gündelikçi ameleler için 1231 yılı Muharrem ayının ilk günlerinden Rebiülevvel ayının sonlarına kadar, ay:3
3936		Toplam
5204,5		Aletlerin tamirat masrafları
9140,5 39 para		Toplam
1010		Emin, katib, bakan ve diğer hizmetliler için 1231 yılının Rebiülahir ayı
115		Harç yapıcıların aylığı 1231 yılının Rebiülahir ayı için
20,5		Gündelikçi amelelerin 1231 yılının Rebiülahir ayı için
10286 39 para		Toplam
925		kâğıthane emini, katib, bakanlık vs.nin 1231 senesi Cemaziyelevvel ayının aylıkları
115		Harç yapıcıların 1231 senesi Cemaziyelevvel ayının aylıkları
100		Gündelikçi amelelerin 1231 senesi Cemaziyelevvel ayının aylıkları için
11426 39 para		Toplam
370		Kalemlik aletlerinin masrafları
11796 39 para		Toplam
Kuruş		
12675		Gelir
11796 39 para		Gider
878,5 21 para		Fazla

37.

Beykoz Kâğıt Fabrikası'nda bulunan ve defalarca sayılarak önceki görevliden sonraki görevliye geçirilen döşemeler ve diğer aletler ile üretilen çeşitli kâğıtların defteri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

³⁷ BOA, TS. MA. E, 1314/27, 30.05.1231.

Tablo 3.16. Fabrika İçinde Kasr-I Hümayun'da Bulunan Döşemeler

11 adet yün dolu minder	29 adet lehkari yün dolu yastık	Lehkari koltuk yastığı 3 adet	7 adet lehkari minder	Beyaz kirpas pencere perdesi 22 adet
Lehkari kapı perdesi 2 adet	Sadece padişah için 4 adet balın, 2 adet minder			

Tablo 3.17. Fabrika İçindeki Bakan Odasında Bulunan Kıbrıs Karî Döşeme

6 adet yün dolu minder	Yastık 10 adet	Koltuk yastığı 2 adet	2 adet minder
------------------------	----------------	-----------------------	---------------

Tablo 3.18. Fabrika İçinde Bulunan Aletler

1 adet büyük cellad saat	2 adet kandilli fener	Kâğıt segisi için 2716 tane huni	Tam çarhla birlikte 1 tane tezgâh	4 adet büyük topaç mengene tablosu
2 tane büyük pehle mermer	10 tane Avrupa mermeri	Temür (demir) çenberli fiçı 1 adet + 5 adet köhne = 6 adet	Kantar vezne 3 adet	Yük arabası 1 adet
Öküz arabası 1 adet	Kağıd çukası 111 adet+83 adet köhne=194 adet	22 adet Tüfenk 1 tane kırık bulunan, 3 tane de Hasan Ağa Çiftliği'nde zarar gören Toplam 26 adet		

Tablo 3.19. Fabrika İçindeki Kâğıt Dökümhanesinde Bulunan Kâğıt Kalıpları Hakkında

1 çift Büyük Battal	3 çift Büyük Âbâdi	9 çift Âbâdi çeşitleri	15 çift kullanılmış Battal	Beyaz fisdik 14 çift
3 çift Cizye kâğıdı	İnce telli 5 çift	Telhis 3 çift	Vasat (orta) Âsitâne 3 çift	2 çift büyük Âsitâne
Basmahâne 3 çift	Çarköşe 1 çift	Toplam kâğıt kalıpları:62		

Fabrikada üretilen kâğıtlara ilişkin çeşitli kalıplar yukardaki tabloda belirtilmiştir. Toplam kâğıt kalıpları ise 62 adet olarak gösterilmiştir.

Tablo 3.20. Fabrika İçinde Ki Diğer Malzemeler

Su hânesinde mevcûd bulunan malzemeler				
4 adet kapaksız iki kulplu büyük yerli kazan	2 adet kapaksız olan diğer iki kulplu büyük kazan	3 adet küçük kazan	2 adet bakır kepçe	2 adet bakır delikli çanak
2 adet bakır kevgir	1 adet ağaç saplı gelberi (tırmık gibi bir alet)	1 adet ateş körüğü	1 adet kapağıyla birlikte büyük helva tenceresi	2 adet kurşun levha
2 adet demir sac				

Tablo 3.21. Fabrika İçinde Ki Demirhanede Bulunan Demir Aletler

1 adet taş havan ile beraber demir deste	1 adet büyük demir çalpara	3 adet demir mengene	1 adet demir yerli mengene	2 adet büyük körük (ateşi canlandırmak için kullanılan alet)
Temürdaryüz 1 adet	Karşu çekücü 6 adet	2 adet demir çekiç	Kısaç 8 adet	1 adet büyük ocak çengel
1 adet mil, 1 adet çilingir mili, 2 adet çark mili	1 adet demir makas			

Tablo 3.22. Fabrika İçinde Ki Çukahanede Bulunan Malzemeler

Pirinç çuka mekîki 7 adet	2 adet çuka tezgâhı	6 adet büyük demir makas, 2 adet küçük, toplam 8 adet	1 adet küçük kazan
---------------------------	---------------------	---	--------------------

Tablo 3 23. Fabrikada Bulunan Kâğıtların Miktarı Hakkında Açıklama

Beyaz Sulu Aydamga: 114 top Berâ-yı sahih: 100 top Berâ-yı sıfât: 14 top	3 top Sulu Kebir İstanbul	Vasat Âsitâne Haşebî: 693,5 top Berâ-yı sahih: 691,5 top Berâ-yı sıfât: 2 top	Sagîr haşebî: 285,5 top Berâ-yı sahih: 281,5 top Berâ-yı sıfât: 4 top	Sulu Battal: 19 top
Sulu Telhis: 50 top Berâ-yı sahih:40,5 top Berâ-yı sıfât: 9,5 top	Susuz Aydamga: 258 top	Susuz Telhis:103 top	Susuz Kebîr Âsitâne: 306,5 top	146.5 top Susuz Orta Âsitâne
Toplam top 1978,5 Berâ-yı kağıd-ı sahih: 1949 top Berâ-yı kağıd-ı sıfât: 29,5 top	karhanede bulunduğu üzere 1852 okka paçavra	Toplam 1978,5 top. 482 tanesi iş yeri içinde sayılmayan perişan haldeki kâğıtlardır. 550 âdeti ise bundan önce İstanbul'da Duhan gümrüğüne nakledilen Haşebî kâğıtlardır ve 3010,5 kuruştur.		

Temmuz 1816 tarihinden itibaren Beykoz Kâğıt Fabrikasından emanet olarak Abdülhalim Efendi'nin idaresine bırakılan çeşitli kâğıt, döşeme eşyaları ve iş yeri aletleri muhasebeden memur kâtibî tarafından yukardaki tablolarda gösterildiği gibi belirtilmiştir. Bu eşyalar hakkında hazırlanan makbuzun Abdülhalim Efendi tarafından mühürlendiğini görüyoruz³⁸.

Yukarıdaki tabloları incelediğimizde Sultani Abadi'den sonra en yüksek fiyat ve kalitesi ile karşımıza Battal kâğıdı çıkmaktadır. Bu fabrikada birçok kâğıt çeşidi üretilmiştir. Bunlar Battal, Telhis, İstanbul kâğıdı, Abadi Kebir, Haşebi kâğıdı, Orta İstanbul kâğıdı, İstanbul Ebrisi, küçük Ebri, Aydamga, Beray-1 Sahih, Beray-1 Sıfat ve Cizye kâğıdı olarak gösterilmiştir. Bir de sulu ve susuz türleriyle dikkat çeken kâğıtlar vardır. Bunlar ise şu şekildedir; Sulu ve Susuz Battal, Sulu ve Susuz Telhis, Sulu ve Susuz kebir İstanbul, Sulu Orta ve Sulu Küçük İstanbul, Sulu Kebir ve Susuz kebir ile Susuz Küçük Aydamga, olarak belirtilmiştir. Daha sonra Susuz Kebir ve Susuz Orta ile Küçük Haşebi, Küçük Sulu Orta İstanbul kâğıdı ve son olarakta Beyaz Sulu Aydamga kâğıtlarını görmekteyiz.

---

³⁸ BOA, TS. MA. E, 1314/42, 29.08.1231.

3.10. Masraf Defterleri

Tablo 3.24. Beykoz Kâğıt Fabrikası'nda Mart-Nisan 1826 Tarihinde Üretilen Kâğıtların Aylık Ve Diğer Masraflarının Defteri (1241 Şaban)

Damga kâğıdı için			
200 top			
Fiyatı 4800 kuruş			
Her biri 24 kuruş			
Harcamalardan			
Aylıklar için		Harcamalar için	
1 aylık		Para	
kuruş			
125	Kâğıthane müdürü	1200	Çerçeve kalıbının fiyatı
75	Önceki muhasebe kâtibi	640	Demircinin günlük ücreti
75	Nuri Usta	280	Suyolcunun günlük ücreti
75	Aşçı Mustafa Usta	160	Duvarcının günlük ücreti
75	Sucu Mustafa Usta	480	
Suyolu... Değeri Ali Ağa 8 kuruş, para 60			
425	Toplam	2760	Toplam
75	Harççı Abdurrahman	320	Üretilmiş değeri 4 kuruş 80 para
60	Beykozlu İbrahim	800	Kızılılık renginin fiyatı
50	Hasan dayı	624	Zeytinyağının fiyatı 12 kuruş
40	Bekir	415	Süpürge, mum ve tok deri ve kapı başının fiyatı
25	Berber Ahmed	560	Kayığın ücreti
675	Toplam	5479	Toplam
15	Küçük Osman	136.5	
40	Paçavracı Osman	150	Suyolu temizliği
40	Paçavracı Mehmed	250	Aydamga tamiri
40	Paçavracı diğer Osman	536.5	Toplam
40	Ali		
850	Toplam		
90	Marangoz		
40	Nikola		
50	Hareci Ağob		
40	Trabzonlu Osman		
45	Ömerhân		
1115	Toplam		
40	Feyzullah		
30	Salih		
40	Paçavracı Ömer		
50	Cebehânci Veli		
50	Dimitri		
1355	Toplam		
40	Mıgırdiç		
40	Yani		
40	Petro		
40	Yanko		

40	Anastas
35	Vartan
12	Çukadâr-ı darbhâne
1572	Toplam
Toplam 2108 kuruş	
İndirim	
4800 hasılat	
2108.5 kuruş aylık ve giderler	
2691.5 fazla	

Giderlerin padişaha ait kasadan verilmesi bu fabrika için padişahın şahsi hazinesinden de harcama yapıldığını göstermektedir. Masraf defterlerini incelediğimizde karşılaştığımız isimler Müslümanlar ve Gayrimüslimler olarak Osmanlı tebaasından kişiler olduğu için fabrikada devletin kendi vatandaşlarının istihdam edildiğini anlıyoruz³⁹.

Tablo 3.25. 1824 Temmuz-Ağustos Ayında Üretilen Kâğıtlar Ve Aylık Diğer Masrafları (1239 Zilhicce)

Toplam hesap 2110,5 kuruş	
Kuruş	
2110,5	Aylık ve Masraf
1272	Kâğıt hasılatı

---838,5	Darphane müdürü

40

Tablo 3.26. 1831 Mayıs-Haziran Ayında Üretilen Kâğıtlar İle Aylık Diğer Masrafları (1246 Zilhicce)

Toplam hesap 3185 kuruş	
Aylık kuruş	
Kuruş	Ek
3969	Hasılât
3185	Aylık ve gider
784	Fazla

41

³⁹ BOA, TS. MA. E, 1314/47, 05.12.1241, s. 9.

⁴⁰ BOA, TS. MA. E, 1314/46, 01.01.1240.

⁴¹ BOA, TS. MA. E, 1315/3, 03.01.1247.

Tablo 3.27. 1826 Yılı Haziran-Temmuz Ayında Üretilen Kâğıtlar İle Aylık Diğer Masrafları (1241 Zilkade)

4080	Hasılat
2443	masraflar
1637	fazla
42	.

Tablo 3.28. 1830 Yılı Mart-Nisan Ayında Üretilen Kâğıtlar İle Aylık Diğer Masraflar (1245 Şevval)

Toplam 2584 kuruş	
Kuruş	
4320	Hasılât
2584	Masraf

1736	Fazla
43	.

Tablo 3.29. 1826 Yılı Ağustos-Eylül Ayında Üretilen Kâğıtlar İle Aylık Masrafların Miktarı (1242 Muharrem)

Toplam 3110,5 kuruş	
Kuruş	
3930	Hasılât
3110,5	Masraf

819,5	fazla
44	.

Tablo 3.30. 1829 Yılı Mayıs-Haziran Ayında Üretilen Kâğıtlar Ve Aylık Diğer Masrafları (1244 Zilkade)

Toplam 2704 kuruş	
3700	Hâsılât
2704	Masraf

996	Fazla
45	.

⁴² BOA, TS. MA. E, 1314/47.

⁴³ BOA, TS. MA. E, 1315/2, 02.01.1246, s. 2.

⁴⁴ BOA, TS. MA. E, 1314/48, 04.01.1243.

⁴⁵ BOA, TS. MA. E, 1315/1, 01.01.1245, s. 11.

3.11. Fabrika İdarecileri ve Çalışanları

Tablo 3.31. Fabrika idarecileri

1804	Behiç Efendi ⁴⁶ .	1827	Ahmet Ağa ⁴⁷ .
1805	Mehmet Emin ⁴⁸ .	1828	Ahmet Ağa ⁴⁹ .
1809	Mehmet Salih ⁵⁰ .	1830	Ahmet Ağa ⁵¹ .
1813	Şemsi Efendi ⁵² .	1831	Ahmet Ağa ⁵³ .
1814	Ebubekir Efendi ⁵⁴ .	1832	Ahmet Ağa ⁵⁵ .
1815	Ebubekir Efendi ⁵⁶ .		
1817 (Kasım)	Abdülhalim Efendi ⁵⁷ .		
1817 (Temmuz)	Ahmet Efendi ⁵⁸ .		
1820	Barutçubaşı Simon ⁵⁹ .		
1824 (Ocak)	Ahmet Ağa ⁶⁰ .		
1826 (Şubat)	Ahmet Ağa ⁶¹ .		
1826 (Temmuz)	Mehmet Ağa ⁶² .		

Darphane nazırları kâğıt fabrikasının idaresini kendi nezaretlerinde eminlerin gözetimine bırakmışlardır⁶³. 1804 yılında Darphane nazırı Şakir Efendi'yi fabrikanın idaresinde görüyoruz⁶⁴. Ancak fabrikayı idare eden ilk emin Behiç Efendi'dir⁶⁵. Barutçubaşı Simon 10 Ağustos 1820 tarihinde fabrikanın eminliği görevine gelmiştir. Devlete ait olan bu kâğıt fabrikasının başında ilk kez azınlıktan biri bulunmuştur⁶⁶. Ahmet Ağa Ocak 1824 yılında fabrikanın başına geçmiş ve bundan sonra emin

⁴⁶ Ersoy, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, s. 41.

⁴⁷ BOA, TS. MA. E, 1314/48.

⁴⁸ BOA, AE. SSLM. III, 311/18134, 16.06.1220.

⁴⁹ BOA, TS. MA. E, 1315/1, s. 11.

⁵⁰ BOA, C. İKTS, 22/1079, 16.03.1224.

⁵¹ BOA, TS. MA. E, 1315/2, s. 2.

⁵² Ersoy, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, s. 41.

⁵³ BOA, TS. MA. E, 1315/3.

⁵⁴ BOA, TS. MA. E, 1314/27, 30.05.1231.

⁵⁵ Ersoy, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, s. 43.

⁵⁶ BOA, C. İKTS, 32/1584, 04.02.1230.

⁵⁷ BOA, C. İKTS, 13/614.

⁵⁸ BOA, C. İKTS, 25/1216.

⁵⁹ Ersoy, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, s. 42.

⁶⁰ Ersoy, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, s. 41.

⁶¹ BOA, C. İKTS, 39/1915.

⁶² BOA, TS. MA. E, 1314/47.

⁶³ Ersoy, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, s. 41.

⁶⁴ BOA, C. İKTS, 26/1297.

⁶⁵ Ersoy, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, s. 41.

⁶⁶ Ersoy, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, s. 42.

unvanı yerini müdür unvanına bırakmıştır⁶⁷. Ahmet Ağa 2 Nisan 1832 yılına kadar bu görevde kalmıştır⁶⁸.

Beykoz Kâğıthane'sinde 1826 yılının Temmuz ayında fabrikada yer alan personellere baktığımızda 1 müdür, 1 muhasebeci, 3 usta, 1 aşçı, 1 sucu, 2 harççı, 1 berber, 4 paçavracı, 1 marangoz ve sadece ismi yazılan personeller yer almaktadır. Sadece isim olarak belirtilen kişilerin ne iş yaptığını bilmiyoruz ancak aldıkları maaş kaydedilmiştir (bkz. **EK-1**). En yüksek maaş 125 kuruş ile kâğıthane müdürüne aittir⁶⁹.

1241 yılının Şevval ayında fabrikada 1 kâğıthane müdürü, 1 muhasebeci, 3 usta, 4 paçavracı, 1 marangoz, 1 berber, 1 cephaneci, 1 çukadar ve 2 harççı bulunmaktaydı(bkz. **EK-11**)⁷⁰.

Beykoz Kâğıt Fabrikası'nda başta deste ve akçe olarak işlem gören kâğıtlar Ocak 1813 yılından sonra top ve kuruş olarak ele alınmıştır. Fabrikada üretilen kâğıtlar içinde Aydamga kâğıdının filigranlı olduğu biliyoruz. Ordunun ihtiyacı için üretilen farklı bir kâğıt türü olarak da Hartuçluk kâğıdı üretilmiştir. İstanbul kâğıdı Beykoz Kâğıt fabrikası kurulmadan önce de 16. yüzyılın başlarından beri bilinmekle birlikte hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığımız bir kâğıt çeşididir ve 19. yüzyılın başında Beykoz Kâğıt Fabrikası'nda bolca üretimi yapılmıştır. İstanbul kâğıdının birçok çeşidi fabrikada üretilmiştir. Ancak üretilen çeşitler farklı kalitededir⁷¹.

Ohannes Dadian 1820'lerde fabrikanın yönetiminde bulunmuş ve 1835-1836 yılları arası II. Mahmut tarafından Avrupa'ya gönderilerek Osmanlı Devleti için burada kurulmuş olan sanayi tesislerinin işleyini inceleyerek Osmanlı sanayisinin gelişimine katkıda bulunmuştur. 1810 yılında ise Ahmet adında Yahudi kökenli bir görevli Avrupa'ya giderek burada edindiği tecrübelerle kâğıt fabrikasına katkıda bulunmuş ve üretilen kâğıtların kalitesinde artış gözlemlenmiştir⁷².

⁶⁷ Ersoy, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, s. 41.

⁶⁸ Ersoy, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, s. 43.

⁶⁹ BOA, TS. MA. E, 1314/47.

⁷⁰ BOA, TS. MA. E, 1314/47, s. 11.

⁷¹ Ersoy, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt**, s. 45.

⁷² Tolga Akay, Serdar Subay, Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve Teknoloji Transferi: Beykoz Fabrikaları Örneği, **Beykoz 2020 Sempozyumu Tebliğiler Kitabı**, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 320.

III. Selim'e sunulan ıslahat layihaları içinde İbrahim Efendi, raporunda ülkede artan yabancı malların rağbet görmesi konusunda tedbir alınması önerisinde bulunmuştur. Bunu göz önünde bulundurarak dönemin Osmanlı piyasasında yabancı malların fazla bulunduğu ve bunlara rağbetin artmakta olduğunu görebiliriz⁷³. Bu durum fabrikanın kâğıt satışını da etkilemiştir. Çünkü 1809 yılında fabrika elinde kalan kâğıtları kâğıtçı esnafına dağıtmak istemekte ve söz konusu esnaf ellerinde Avrupa kâğıdının bolca bulunmasından dolayı yerli kâğıtları satın alma konusunda güçlük çıkarmaktadır⁷⁴.

Fabrika yeterli düzeyde üretim yapamamıştır. Azınlıkların ülkeye yabancı kâğıtları bolca getirmeleri de fabrikanın üretimini olumsuz etkilemiştir. Çünkü yabancı kâğıtlar piyasaya devamlı sürette hâkimiyet sağlamıştır. Fabrika ülkenin kâğıt ihtiyacını tek başına sağlayamadığı için dışardan kâğıt satın alımına devam edilmiştir. Esnafında yerli kâğıda itibar etmemesi fabrikanın rekabet imkânını yok etmektedir. III. Selim ve II. Mahmut yerli malını teşvik ederken ve bu konuya büyük önem verirken toplum yabancı mallara karşı hayranlık duymaktaydı. Bu durum Beykoz Kâğıt Fabrikasını olumsuz etkileyen önemli bir nedendir⁷⁵.

1832 yılında faaliyetlerini sürdürmeye devam eden fabrika ile ilgili bilgilere bu tarihten sonra ulaşamıyoruz. Öte yandan 1844 yılında İngiliz gözlemci Charles White fabrikanın varlığını sürdürdüğünü haber verse bile teşvik göremediğini belirtiyor. Özellikle fabrika için darphanenin yaptığı harcamaları göz önüne alıp fabrikanın bu masrafları karşılayacak satışı yapamadığını da hesaba katarsak o süreçte dışardan kâğıt ithalinin çok daha ekonomik görüldüğünü anlamlandırabiliriz⁷⁶.

Beykoz Kâğıt Fabrikası devletin kâğıt ihtiyacını karşılamak amacıyla büyük masraflar harcanarak faaliyete konulmuştu. Üretimi konusunda hassasiyet gösterilmişti. Ancak kurulduğu dönemde ve üretim sürecinde ülkenin kâğıt ihtiyacının dışardan sağlanmaya devam edilmesi fabrikanın yeterli düzeyde üretim yapamadığını göstermektedir. Öte yandan üretilen kâğıtların fiyatlarının fazla bulunması o dönemdeki ucuz ve kaliteli Avrupa kâğıtlarının tercih edilmesinde önemli rol oynamıştır. Fabrika satış yapamadığı noktada elindeki kâğıtlara rağbet

⁷³ Tolga Akay, Serdar Subay, Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve Teknoloji Transferi: Beykoz Fabrikaları Örneği, s. 320.

⁷⁴ BOA, C. İKTS, 32/1584.

⁷⁵ Ersoy, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt, s. 47.

⁷⁶ Eraoy, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt, s. 47.

artsın diye fiyat indirimine gitmiştir. Belgelerden gerek ordu gerekse kâğıtçı esnafı için satılan kâğıtlarda indirim yapıldığını görmekteyiz. 1810 yılında Ahmet adındaki personelini Avrupa'ya yollayarak aslında Avrupa'da ki standartı yakalamaya çalışmıştır. Bu şahsın dönüşünde fabrikada kaliteli kâğıtların üretilmesi bu çabanın bir sonucudur. Yani fabrika teşvik göremediği noktada indirm yaparak ve kalitede artış sağlayarak ürettiği kâğıda ragbeti artırmak istemiştir. Ancak bunda başarı elde edememiştir. Bunda Osmanlı piyasasında yabancı kâğıtların bolca bulunması ve bunlara talebin fazla olması etkilidir.

Beykoz Kâğıt Fabrikası 1804 ve 1832 tarihlerinde III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmut döneminde faaliyet sürmüştür. 1844 yılında Abdülmecit döneminde de varlık göstermiştir. Fabrikanın teşvik görememesi ve arşivde bu tarihlere ilişkin olarak fabrika hakkında bilgi bulamamız fabrikanın geride kaldığını göstermektedir. 1844 yılında aynı zamanda İzmir Kâğıt Fabrikası'nda temeli atılmıştır.

Beykoz Hünkâr İskelesi'ndeki Değirmen Ocağı'nda III. Selim döneminde kurulan kâğıt fabrikası 28 yıllık bir süreçten sonra faaliyetlerini sonlandırmak üzere giderek yavaşlamış ardından kapanmıştır. Fabrikanın kapanış tarihini tam olarak bilmesekte faaliyet sürecini eldeki kaynaklar doğrultusunda 1804 ve 1832 olarak tarihlendirmekteyiz.

SONUÇ

19. yüzyıl Osmanlı Devleti açısından zor bir dönem olmuştur. Çünkü devlet birçok siyasi karmaşa ile uğraşırken bir taraftan da sanayileşme hamlelerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti mevcut sanayi yapıları bakımından Sanayi Devriminden olumsuz etkilenmiştir. Yine de 19. yüzyılın siyasi karmaşasının devletin sanayileşme çabalarını durduramadığını görmekteyiz. Bu süreçte birçok fabrika kurulmuştur. İmparatorluğun sahip olduğu geniş topraklar onu hammadde konusunda daha zengin kılmakla birlikte bu hammaddeyi işleyecek düzeyde olmadığını da görmekteyiz. Bu durum birçok devletin dikkatini çekmişti. Süreç içerisinde imzalanan anlaşmalar Osmanlı sanayisini Avrupalı devletlerin sanayisi karşısında tutunamaz bir hale getirdi. Osmanlı ülkesi dış pazar konumuna geldi. Bu duruma en çok sebebiyet veren 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Ticaret Anlaşmasıydı. Devletin korumacı çabalarına darbe vuran bu şartlara yapılan savaşlar ardından imzalanan barış anlaşmaları ve kapitülasyonlar önemli gelişmelerdi. Bütün bu gelişmeler devlete zarar vermekteydi. Devlet birlikte çözüm yolları aradığını görmekteyiz. Buna rağmen yapılan reformlar ve sanayileşme çabaları istenildiği gibi sonuç verememiştir. Sanayi Devrimi, Osmanlı Devletini sürekli olarak değişime iten dünya çapında etki göstermiş bir olaydı. Etkileriyle Osmanlı imalat sektörünü çökertmişti. Osmanlı üreticileri mevcut anlaşmalardan ülkeye giren yabancı ürünlerden ve yabancı tüccarlara karşı mücadele ediyordu. Ancak bu etkilerin olumsuz sonuçlarından devletin çabaları kurtuluş sağlayamamıştır. Osmanlı Devleti kâğıt ihtiyacını karşılamak için kendi kâğıt fabrikasını kurmak istemiştir. Daha önce de kâğıt üretimi Osmanlı topraklarında yapılmaktaydı. Genel anlamda devlet kâğıt ihtiyacını dışardan karşılama yoluna gitmiştir. 1804 yılında ise yeni bir devlet fabrikası inşa edilerek bu ihtiyaç yerli bir fabrikayla sağlanmak istenmiştir. Kâğıt, bürokrasinin gelişmesi ve devletin kendi kendine yetebilme çabası da dâhil artık Osmanlı ülkesinde üretilmesi gereken zaruri bir ihtiyaç olarak görülmekteydi.

İncelediğimiz arşiv belgeleri doğrultusunda şunu söyleyebilirizki kâğıt sanayisinde Osmanlı Devleti çabalamıştır. Dönemin ithal kâğıtlarının daha çok tercih edilmesi kâğıtçı esnafının elinde Avrupa kâğıdının bolluğu gibi sebeplerden ötürü bu fabrika rekabet etmekte güçlük çekmiştir. Zaman zaman elde kalan kâğıtlar esnafa

dağıtılarak fabrikanın üretimi sürdürülmek istenmiş fabrika ara vermekten bu suretle korunmak istenmişse de esnafların bu konuda yapılan sözleşmelere riayet etmemesi dikkat çekmektedir. Üretilen kâğıtlar elde kaldığı için Darphane ayırdığı geliri alamadığından zarara uğramıştır. Osmanlı Devleti'nin kâğıt üretimine dair ciddi adımlar attığını ancak başarılı sonuçlar elde edemediğini görebiliyoruz. Avrupa ithal ürünleriyle genel anlamda rekabet edemediği ve yerli üretim bilincinin yeterince gelişmediği ortadadır. Araştırmalarımız sonucunda fabrikanın 1832 tarihinden sonraki süreciyle ilgili bir ize rastlayamıyoruz. Osman Ersoy'un "18. ve 19. yüzyıllarda Türkiye'de Kâğıt" adlı eserini incelediğimizde 1844 yılında Osmanlı Devleti'ne gelen Charles White bu fabrikanın varlığını sürdürdüğünü ancak fabrikanın teşvik görmediğini belirtmiştir. Söz konusu kaynaktan fabrikanın rağbet görmemesinden dolayı ithalat ile ülkenin kâğıt ihtiyacının karşılandığını öğrenmekteyiz. Buna göre dışardan kâğıt alımı daha ekonomik görülmüştür.

KAYNAKÇA

1. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Selim III (AE. SSLM. III)

311/18134

Cevdet Askeriye (C. AS)

68/28886

Cevdet İktisat (C.İKTS)

13/614, 21/1023, 22/1061, 22/1079, 25/1216, 26/1297, 32/1584, 34/1670,

35/1707, 7/340, 39/1915.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS. MA. E)

1314/17, 1314/27, 1314/35, 1314/37, 1314/42, 1314/46, 1314/47, 1314/48, 1320/37,

1315/1, 1315/2, 1315/3.

2. Telif ve Tetkik Eserler

Acartürk, E., Kılıç, R., (2011). “Osmanlı Devleti’nde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29: 1-21.

Açıkgöz, Ö. (2010). “Osmanlı Para Politikasında Reform Çabaları: 1800-1844 Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme”. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 12(6): 371-392.

Akay, T., Subay, S. (2021). “Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve Teknoloji Transferi: Beykoz Fabrikaları Örneği”. *Beykoz 2020 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*,(ss. 311-339). Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

Akdağ, M. (1979). *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Ankara: Tekin Yayınevi.

Akkaya, M. A. (2008). “Türk Kitap Basmacılığı Tarihçesi ve Beşikdevri”. *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 55-75.

Aktel, M. (1998). “Tanzimat Fermanı’nın Toplumsal Yansıması” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (3): 177-184.

- Aktepe, M. M. (2001). “*Kâğıthane*” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Altuntek, S. (1993). “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(10):191-204.
- Berkes, N. (1962). “İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği”, *Belleten*, 104(26): 715-737.
- Berkes, N. (1972). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bilgin, A., Çağlar, B. (2019). *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Bloom, J. M. (2020). *Kâğıda İşlenen Uygarlık*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bozpinar, C. (2018). *Osmanlı Devleti'nde İktisadi Zihniyet ve Sanayileşme Sorunsalı: Bursa İpek Sektörü Örneği*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Braudel, F. (2013). *Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras Akdeniz*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Buluş, A. (2020). “Vergi Toplamının Etkinliğine Katkısı: İltizam Sistemi ile Bir Mukayese”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19): 81-120.
- Candan, S. (2004). *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*. İstanbul: Yapı kredi Kültür sanat yayıncılık.
- Dalkıran, Ö. (2013). “Kitabın Tarihi”, *Türk Kütüphaneciliği*, 1(27): 201-213.
- Damlıbağ, F. (2015). “Hamidiye Kâğıt Fabrikası”. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 37: 19-60.
- Davulcu, F. ve Kıpçak, H. (2016). “Başlangıcından Harf Devrimi'ne Kadar Türkiye'de Basım ve Yayıncılığın Kısa Bir Tarihçesi”. *Türk Kütüphaneciliği*, 2(30): 251-260.
- Demir, K. A. (2020). “Coğrafi Keşiflerin Ekonomi ve Kamu Yönetimi Sistemine Katkıları: Merkantilizm ve Kameralizm”. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(29): 118-135.

- Doğan, M. (2013). “Geçmişten Günümüze İstanbul’da Sanayileşme Süreci ve Son 10 Yıllık Gelişimi”. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 27: 511-550.
- Dölen, E. (2015). Çin’den Kocaeli’ne Kâğıdın Öyküsü. Kocaeli: SEKA Kâğıt Müzesi Yayınları.
- Dölen, E. (2016). “Kuruluşu İzmit’ten İzmir’e Kaçırılan Bir Kâğıt Fabrikası (1846)”. *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 2016, (ss. 747-750). Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi, Kocaeli.
- Erdem, E. (2016). “Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zafiyetleri”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (48): 29-37.
- Ersoy, O. (1959). *Türkiye’ye Matbaanın Giriş ve İlk Basılan Eserler*. Ankara: Güven Basımevi.
- Ersoy, O. (1963). *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Türkiye’de Kâğıt*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Ersoy, O. (1997). "Türkiye'ye Matbaanın Giriş". *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, 1-2(28): 59-65.
- Ersoy, O. (2001). “Kâğıt”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Galitekin, A. N. (2013). *İbrahim Müteferrika Eserlerinden Yalova Kâğıthanesi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Genç, M. (2019). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökbilgin, M. T. (1992). “Boğaziçi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi yayınları, VI.
- Gunçe, Şuheda (2019). *III. Selim Dönemi Ulema Siyaset İlişkisi*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları.
- Gündüz, M. (1978). “Matbaanın Tarihçesi ve İlk Kur'anı Kerim Basmaları”. *Vakıflar Dergisi*, 12: 335-350.

- Güran, T. (2017). *Resmi İstatistiklere göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2003). *Sanayi ve İmparatorluk*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kabacalı, A. (1989). *Türk Kitap Tarihi*. Cilt: 1, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kalaycıoğulları, İ. (2020). *İbrahim Müteferrika ve Yeni Bilim'in Türkiye'ye Girişi*. İstanbul: Muhayyel Yayıncılık.
- Kaleli, H. (2002). "Osmanlı Madeni Para Rejiminde Enflasyona yol açması Bakımından Tağşişler ve sebepleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları*, (7): 189-206.
- Kılınç Savrul, B., Özel, H. A. ve Kılıç, C. (2019). "Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi". *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, (8): 55-78.
- Köktaş, A. M. ve Gölçek, A. G. (2016). "Endüstri Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu: Askeri Fabrikalaşma Örneği". *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (9): 95-105.
- Kurt, M., Çakır, B., Demir, K. (2016). "Türkiye'de Modern Yönetimin Erken Dönemleri: Geç-Osmanlı Döneminde Fabrikalar, Sanayi Mektepleri ve Yabancı Uzmanlar". *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, (Özel Sayı): 154-165.
- Küçükcalay, A. M. (1997). "Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi". *Süleyman Demirel Üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi dergisi*, (2): 51-68.
- Labarre, A. (1994). *Kitabın Tarihi*. (Çev: Galip Üstün). İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- Orat, J. A. (2014). "Ben de Bir Osmanlı Vatandaşıyım: Osmanlı Ermenisi Keyfurek'in Kâğıt Fabrikası Açma Teşebbüsü". *Yeni Türkiye*, 60.

- Orsenna, E. (2013). *Kâğıt Yolunda Küreselleşme Üstüne Küçük El Kitabı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Önsoy, R. (1988). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öztürk, N. (1990). “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sanayileşme ve 1827’de Kurulan Vakıf İplik Fabrikası” . *Vakıflar Dergisi*, (21): 23-81.
- Özvar, E. (2017). *Osmanlı Dünyasında Yazma Eser Üretkenliği, Sahn-ı Semân’dan Dârülfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler)- XVII. Yüzyıl*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1988). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Pamuk, Ş. (2020). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Pektaş, Ş. (2016). *100 Soruda Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul: Ulak Yayıncılık.
- Quataert, D. (1999). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Quataert, D. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Saraç, E. “Kâğıdın Gizli Kimliği: Filigran”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1): 323-330.
- Sayar, A. G. (2013). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2009), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayisi (1839-1876)”. *Atatürk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, (28): 53-69.
- Somer, Ş. N. (2014). “Osmanlı Arşiv Belgelerinin Günümüze Ulaşmasının Nedenleri: Kâğıt, Mürekkep ve Cilt Özellikleri”. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6: 249-250.

- Susam, E. (2010). *Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik -i Sanayi Kanunu*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Isparta.
- Şahin, V. (2013). “Nüfus Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme: Beykoz’da Nüfus Artışının Seyri ve Mekânsal Dağılışı”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28: 319:330.
- Şener, S. (2007). “Osmanlı Sanayileşme Süreci ve Bu Süreçte Özel Girişimin Rolü”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3): 56-90.
- Tanyeli, U. (2020). “Beykoz: Bazı Historiyografik Belirsizlikler ve Araştırma İmkânları”. *Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, (ss.47-55). Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul,
- Tarakçı, S., Altay, V., Keskin, M. ve Sümer, S. (2012). “Beykoz ve Çevresi (İstanbul)’nin Kent Florası”. *Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi*, 2(3): s. 49.
- Tekin, Ş. (2015). *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tez Z. (2008). *Kâğıdın ve Matbaanın Kültürel Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Türkdoğan, O. (2009). *Türk Sanayi Toplumunu*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih (1789-2014)*, İstanbul: Der Yayınları.
- Uzun, A. (2019). “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Sanayileşme Teşebbüsleri” [Bildiri]. M. Özürc, A. Değerli (Ed.). *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2, 25-27 Nisan 2019*, (ss. 1-380). İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi yayınları.
- Ünver, A. S. (1962). “XV. Yüzyılda Türkiye’de Kullanılan Kâğıtlar ve Su Damgaları”. *Belleten*, 104(26): 739-62.
- Yeliseva, N.V. (2010). *Yakın Çağlar Tarihi*. İstanbul: Yordam Kitap.

EKLER

Ek 1. Beykoz kâğıthane'sinde 1241 yılı zilhicce ayında üretilen kâğıtlar ile aylık ve diğer masrafların defteri

Ay damga kâğıdının kazancı için			
Tob:170			
Değer: 4080, her biri: 24 kuruş			
Masraflardan			
Bahsedilen masraflar için		Satış ve masraflar için	
1 şehir		Para	
Kuruş			
125	Kâğıthane müdürü	32000	Paçavra değeri: 400 kuruş, Her biri: 8 para
75	İlk mühasebe kâtibi için	0720	Paçavranın hammalı
75	Nuri Usta	0800	Saçak değeri
75	Aşçı Mustafa Usta	0240	Sırt biçmesinin değeri
75	Sucu Mustafa Usta	0320	Demirci yevmiesi
425	Toplam	34080	Toplam
75	Harççı Abdurrahman	240	Kaba hasırın değeri
60	Beykozlu İbrahim	480	Kapsayanların değeri her biri 2
50	Hasan Dayı	240	Kapı başının değeri
40	Bekir	294	Zeytinyağının değeri 5
25	Berber Ahmed	35334 kuruş	
675	Toplam	883 kuruş 14 para	
15	Küçük Osman		
40	Paçavracı Osman		
40	Paçavracı Mehmed		
40	Paçavracı diğer Osman		
40	Ali		
850	Toplam		
90	Marangoz		
40	Nikola		
50	Harççı Ağob		
40	Trabzonlu Osman		
45	Ömerhân		
1115	Toplam		
40	Feyzullah		
30	Salih		
40	Paçavracı Ömer		
50	Veli		
50	Dimitri		
1325	Toplam		
40	Mıgırdiç		
40	Yani		
40	Petro		
40	Yanko		
40	Anastas		
35	Vartan		
1560	Toplam		
Yekün toplam 2443			
4080 hasılat			
2443 masraflar			
1637 fazla			

2443 kuruşluk masrafın hazineден verilmesi istenmiştir¹.

¹ BOA, TS. MA. E, 1314/47, 05.12.1241, s. 1.

Ek 2. 1241 senesi Zilkade ayında üretilen kâğıtlar ile aylık ve diğer masraflarının miktarı

Harnuc kâğıdının geliri için: 200 tob, değeri: 5400 guruş, her bir top: 27 kıyye			
Bahsedilen diğer aylıklar için		Bahsedilen diğer maaşlar için	
1 şehir			
125 guruş	Kâğıthane müdürü	31200	Paçavra değeri: 3900 kıyye 8 guruş
75	İlk muhasebe kâtibi	2534	Kalıp çeşiti değeri: 18 kıyye 14 guruş
75	Veli Usta	1975	Saçak değeri: 19 kıyye 100 guruş
75	Nuri Usta	8000	Kömür 2000 kıyye 4 guruş
75	Sofi Mustafa Usta	320	Zeytinyağının değeri: 6 kıyye 52 guruş
425		44029	
75	Mehmed Usta	500	Dişlik ağaç değeri
75	İsnah	300	Kanat levhalarının değeri
75	Harccı Abdurrahman	400	İmal edilenlerin değeri: 4 kıyye 100 guruş
75	Papasoğlu	540	Sandal ve oluğun çivi değeri
45	Hüseyin Dayı	80	Çeşitli tamirler
770		45849	
50	Beykozlu İbrahim	600	Yüzme değeri parça... 10 kıyye 60 guruş
40	Osman	480	Suyolcu değeri 4 gün 120 kuruş
25	Berber Ahmed	260	Cilt başı değeri
35	Nigar/Niger	960	Ücret-i... ve hamaliye-i
40	Diğer Osman	48149	
960		1203.5	
30	Halil		
15	Küçük Ahmed		
15	Küçük Osman		
40	Salih		
40	Muhsin		
1100			
40	Mehmed		
90	Marangoz		
30	Asakir ve marangoz Nikola		
50	Harccı Ağob		
40	Bogosi		
1350			
45	Ömer Han		
45	Mıgırdiç		
40	Anastas		
35	Hüseyin		
45	Dimitri		
12	Çukadâr-ı darbhâne-i ‘âmire		
1572 kuruş			
Aylık ve masrafların toplamı 2775			
5400 guruş kâğıdın değeri			
2774.5 aylık ve masraflar			
2664.5 fazla			

2.

² BOA, TS. MA. E, 1314/47, s. 2.

Ek 3. 1241 yılı Safer ayında üretilen kâğıtların aylık ve diğer masraflarının miktarı

Ay damga kâğıdının kazancı			
170 top			
Fiyatı 4080, her bir topun fiyatı 24 kuruş			
Harcamalardan			
Bahsedilen aylıklar için		Satış ve harcamaları için	
1 aylık kuruş		Para	
125	Kâğıthane müdürü	38700	Paçavranın fiyatı 4950 kuruş, 8 para
75	Önceki muhasebe kâtibi	0600	Zeytinyağının fiyatı 12 para 50)
75	Veli Usta	0320	Önlüğün fiyatı, fiyatı 2 80 adet
75	Nuri Usta	0320	Eğenin/törpü fiyatı, fiyatı 2
75	Sucu Mustafa Usta	0360	Suyolunun fiyatı 6 kuruş
425	Toplam	40400	Toplam
75	Mehmed Usta	360	Kapı başının fiyatı
75	Anastas	240	Fiyatı
75	Haraççı Abdurrahman	960	Paçavra nakliyesinin ücreti
75	Papazoğlu	600	Odun arabasının ücreti
45	Hasan Dayı	960	Depo ücreti 3 parça... Kişi
770	Toplam	43520	Toplam
50	Beykozlu İbrahim	540	Demircinin ücreti 4 kişi
40	Osman	240	Sucunun ücreti 1 kişi
25	Berber Ahmed	640	Çiftçi ücreti 1 parça...
35	Bekir	560	Paçavra nakliyesi için kayıkçı ücreti
40	Diğer Osman	45500	Toplam
960	Toplam	1137.5	
30	Halil		
15	Küçük Ahmed		
15	Küçük Osman		
40	Salih		
40	Memiş		
1100	Toplam		
40	Mehmed		
90	Marangoz		
50	Haraççı Ağob		
30	Nikola		
40	Bogosi		
1350	Toplam		
45	Ömerhân		
45	Mıgırdiç		
40	Anastas		
35	Hüseyin		
45	Dimitri		
12	Çukadâr Ağa		
1572	Toplam		
Toplam 2709			
İndirim			
4080 hasılat			
2709.5 aylık ve masrafları			
1370.5 fazla			

Aynı şekilde masrafın (2709,5 kuruş) padişaha ait kasadan verilmesi istenmiştir³.

³ BOA, TS. MA. E, 1314/47, s. 3.

Ek 4. 1241 yılı Rebiulevvel ayında üretilen kâğıtların aylık ve diğer masraflarının miktarı

Kazancı için			
Değeri	kuruş	top	
2700	100 hartucluk	27 para	
4560	190 fesleğen	24 para	
7260	290 toplam		
Harcamalardan			
Bahsedilen aylıklar için		Satış ve masraflar için	
1 aylık		Değer	
kuruş		Para	
125	Kâğıthane Müdürü	25600	Paçavranın değeri 3200 kuruş 12 para, 8 para, 50 para
75	İlk Muhasebe Kâtibi	0600	Zeytinyağının fiyatı 12 para
75	Nuri Usta	0600	Mumun fiyatı
75	Aşçı Mustafa Usta	0720	Çadır hamallarının fiyatı
75	Sucu Mustafa Usta	0800	Demirin fiyatı 20 kuruş 40 para
425	Toplam	0640	Demircinin ücreti
75	Harçcı Abdurrahman	28960	Toplam
75	Papazoğlu	0724	
50	Hasan dayı	1366 kuruş 20 para (1366 kuruş 20 para)	Çadır lambalarının Fiyatı: 16400 kıyye, 10 para
40	Bekir	0066	Ücret-i hamaliye
25	Berber Ahmed	0082	Ücret-i maguye
690	Toplam	0058	Ücret-i araba
40	Ali	0012	Ücret-i yedek
15	Küçük Osman	0013.5	Ücret- i kantar
40	Paçavracı Osman	2322	Toplam
40	Paçavracı Mehmed		
40	Paçavracı diğer Osman		
865	Toplam		
90	Marangoz		
35	Şücâ' marangoz Nikola		
50	Harçcı Ağob		
40	Trabzonlu Osman		
45	Ömerhân		
1125	Toplam		
40	Feyzullah		
50	Dimitri		
30	Salih		
40	Mıgırđıç		
50	Beykozlu İbrahim		
1335	Toplam		

40	Paçavracı Ömer
37.5	Veli Usta aylığı yarısı
40	Anastas
40	Yanko
37.5	Zabıta Ahmed
12	Çukadâr Ağa
1572	Toplam
Toplam 3894	
İndirim	
7260 Hasılat	
3794 Masraflar	
3366 Fazla	

Masrafların (3794) padişahın hazinesinden ödenmesi istenmiştir⁴.

⁴ BOA, TS. MA. E, 1314/47, s. 4.

Ek 5. 1241 yılı Rebiülahir ayında üretilen kâğıtların aylık ve diğer masraflarının defteridir

Aydamga kâğıdı için			
200 top			
Fiyatı 4800 kuruş			
Her bir kıyyenin fiyatı 24 kuruş			
Harcamalardan			
Bahsedilen aylıklar için			
		Her ayın ilk ve son gününün satışı ve	
		harcamaları	
1 aylık		Para	
kuruş			
125	Kâğıthane müdürü	2240	Çivi kalıbının fiyatı 700 (kuruş)
75	Önceki muhasebe kâtibi	0420	...
			5
75	Nuri Usta	1200	Kötek silindir ücreti 2
75	Aşçı Mustafa Usta	1080	Eğ 7
75	Sucu Mustafa Usta	0480	Kalıbın ücreti 1 para
425	Toplam	5420	Toplam
75	Harçcı Abdurrahman	200	Tel?
75	Papazoğlu	480	Fındık tahtası 2
50	Hasan dayı	800	Kanatlık incir, karaağaç tahtası 2
40	Bekir	1400	Mismâr 10 para (cetvel 10 para)
25	Berber Ahmed	0200	Nevvel ve hamaliye
690	Toplam	8500	Toplam
40	Ali	5400	Demircinin günlük ücreti
15	Küçük Osman	0640	Duvarcının günlük ücreti
40	Paçavracı Osman	0400	Rugan tarak ve süpürge
40	Paçavracı Mehmed	0640	Çuha demirci yevmiyesi
40	Paçavracı diğer Osman	15580	Toplam
865	Toplam	1737	Zeytinyağı okkası 34 10 para Kıyye 50
90	Marangoz	1600	İp 16 kuruş 100 para
35	Nikola	0400	Kilit
50	Harçcı Ağob	0160	Kanca tahtası
40	Trabzonlu Osman	0120	Çivi
45	Ömerhân	0680	Hamur için gerekli malzemelerin Ücreti
1125	Toplam	20277	Toplam
40	Feyzullah	506.5	
		kuruş 17	
		para	
50	Dimitri		
30	Salih		
40	Mıgırdıç		
50	İbrahim		
1335	Toplam		
40	Cebhâneci Veli		
	Cephaneci Veli		
40	Paçavracı Ömer		
40	Anastas		

30	Petro
40	Yanko
35	Lazar Ahmed
12	Çukadār Ağa
1572	Toplam
Toplam 2078 kuruş 17 para	
İndirim	
4800 hasılat	
Masraf 2078,5 kuruş 17 para	
2721 fazla	

5.

⁵ BOA, TS. MA. E, 1314/47, s. 5.

Ek 6. 1241 senesi Cemaziyelevvel ayında üretilen kâğıtlar ile işçilerinin aylığı ve diğer masrafların defteri

Hasılat			
Değer	top		
2700 kuruş	100	kaba âsitâne	27 kıyye
2400 kurüş	100	ay tamga	24 kıyye
Masraflardan			
Bahsedilen aylıklar için		Masraflar için	
1 şehir		Para	
Kurüş			
125	Kâğıthane müdürü	31	Kızılılık değeri 31 kurüş, 40 para
75	Muhasebe kâtibi	45.5	Kurşun değeri 26 kurüş, 70 parça 1 para
75	Nuri Usta	16	Demirci yevmiyesi
75	Aşçı Mustafa Usta	15	Baha-i süpürge ve rugan ve kapubaşısı?
75	Sucu Mustafa Usta	18	Önlük değeri
[4]25	Toplam	04	Tamir önlüğü
75	Harçcı Abdurrahman	129.5	Toplam
75	Papazoğlu	30	Kayık değeri 25 kurüş 48 para
50	Hasan dayı	05	Kayık ücreti
40	Bekir	15	Kova tamiri
25	Berber Ahmed	43.5	Kereste tamir değeri
690	Toplam	223	Toplam
40	Ali		Pazar kayığının ücreti, kerç/koç, araba ve İstanbul için diğer satılan kâğıtların nakli için
15	Küçük Osman	096	Beykoz'daki Pazar kayığının ücreti
			Günlük kurüş
			3 32
			7 16
40	Paçavracı Osman	112	kerç kayığının ücreti
40	Paçavracı Mehmed	063	hammalçı ücreti
40	Paçavracı diğer Osman	150	Araba ücreti
865	Toplam	023	Tahta... Yalı köşkü
90	Marangoz	444	Toplam
35	Nikola	24	Hünkâr İskeleyi masrafı
40	Trabzonlu Osman	036	İstanbul Kadısının önüne/belgesine hesap sorma uyarısı için
45	Ömerhân		
50	Harccı Ağob		
1125	Toplam		
40	Feyzullah		
50	Dimitri		
30	Salih		
40	Mığırdıç		
50	Beykozlu İbrahim		
1335	Toplam		
40	Paçavracı Ömer		
40	Veli Cebehânci		
40	Anastas		
30	Petro		

35	Lazar Ahmed
12	Çukadār Ağa
40	Yanko
1572	Toplam
Toplam 2299 kurūş	
İndirim	
5100 hasılat	
2299 aylık ve masraflar	
2801 fazla	

Bahsedilen masrafların 2.299 kuruş satıştan sonra alınacak kâğıt değerinden hesap edilmesi şartıyla hazineye verilmesi istenmiştir⁶.

⁶ BOA, TS. MA. E, 1314/47, s. 6.

Ek 7. 1241 yılı cemaziyelahir ayında üretilen kâğıtların aylık ve diğer masraflarının defteri

Aydama kâğıdı için			
186 top			
Fiyatı 4464 kuruş			
Her biri 24 kuruş			
Harcamalardan			
Bahsedilen aylıklar için		Masraflar için	
1 aylık kuruş		Para	
125	kâğıthane müdürü	2400	topağın fiyatı 10 kuruş 280 para
75	Önceki muhasebe kâtibi	2400	Suyolunun tamiri
75	Nuri Usta	0480	Kâğıt masrafları
75	Aşçı Mustafa Usta	0480	Kayıt ücreti
75	Sucu Mustafa Usta	1280	Demircinin günlük ücreti
425	Toplam	0683	Tok deri, süpürge ve... başının fiyatı
75	Harççı Abdurrahman	0600	Rugan-ı zeyt (zeytinyağı)
75	Papazoğlu	8323	Toplam
50	Hasan dayı	8000	Usta çizmesinin ücreti Her biri 8 kişi 25 kuruş
40	Bekir	16323	Toplam
25	Berber Ahmed	408 kuruş	
690	Toplam		
40	Ali		
15	Küçük Osman		
40	Paçavracı Osman		
40	Paçavracı Mehmed		
40	Paçavracı diğer Osman		
865	Toplam		
90	Marangoz		
35	Nikola		
40	Trabzonlu Osman		
45	Ömerhân		
1125	Toplam		
40	Feyzullah		
50	Dimitri		
30	Salih		
40	Mıgırdiç		
50	Beykozlu İbrahim		
1335	Toplam		
40	Paçavracı Ömer		
40	Cebehânci Veli		
40	Anastas		
30	Petro		
40	Yanko		
35	Lazar Ahmed		
12	Çukadâr		
1572	Toplam		
Toplam 1980 kuruş			
(indirim)			
4464 hasılat			
1980 kuruş aylık ve masraflar			
2484 fazla			

7.

⁷ BOA, TS. MA. E, 1314/47, s. 7

Ek 8. 1241 senesi Receb ayında üretilen kâğıtlar ile aylık ve diğer masrafların miktarı

Ay tamga kâğıdı için			
200 top			
Değer 4800 kuruş			
Her biri 24 kuruş			
Masraflardan			
1241 senesinde bahsedilen aylıklardaki fazlalık için		Bahsedilen diğer masraflar için	
1 şehir		Para	
Kurüş			
125	Kâğıthane müdürü	900	3000 kurüş kalıp değeri
75	Önceki muhasebe kâtibi	500	Tablo/levha kovası değeri 10 kurüş, 50 para
75	Nuri Usta	540	Egenin değeri 3, 180
75	Aşçı Mustafa Usta	900	Demir 20 kurüş, 45 para
75	Sucu Mustafa Usta	800	Kanatlık parçasının karaağaç tahtası değeri kuruş 4, 200 para
425	Toplam	3700	Toplam
75	Harçcı Abdurrahman	640	Demirci ücreti 3
75	Papazoğlu	400	kömür değeri 4
50	Hasan dayı	400	Kayıt ücreti
40	Bekir	560	Süpürge, tok deri/yağ, kapı başı değeri
25	Berber Ahmed	480	Suyolu tamiri Ali Ağa
690	Toplam	6180	Toplam
40	Ali	240	Kova değeri, değeri 4
15	Küçük Osman	100	Kürek değeri
40	Paçavracı Osman	600	Zeytinyağı değeri
40	Paçavracı Mehmed	7120	Toplam
40	Paçavracı diğer Osman	177.5	yolu temizleyen güncelikçilerin ücretleri için
		122.5	
865	Toplam	300	Toplam
90	Marangoz		
35	Nikola		
40	Trabzonlu Osman		
45	Ömerhân		
1125	Toplam		
40	Feyzullah		
50	Dimitri		
30	Salih		
40	Mıgırdiç		
50	İbrahim		
1335	Toplam		
40	Paçavracı Ömer		
40	Cebehāneci Veli		
30	Petro		
40	Yanko		
35	Lazar Ahmed		
12	Çukadār		
40	Anastas		
1572	Toplam		

Toplam 1872 kurūş
Münzelât (indirim)
4800 hasılat
1872 kurūş, aylık ve masraflar
2928 fazla

8.

---

⁸ BOA, TS. MA. E, 1314/47, s. 8.

Ek 1. 1241 yılı Şaban ayında üretilen kâğıtların aylık ve diğer masraflarının defteri

tamga kâğıdı için			
200 top			
Fiyatı 4800 kuruş			
Her biri 24 kuruş			
Harcamalardan			
Bahsedilen aylıklar için		Bahsedilen harcamalar için	
1 aylık		Para	
kuruş			
125	kâğıthane müdürü	1200	Çerçeve kalıbının fiyatı
75	Önceki muhasebe kâtibi	640	Demircinin günlük ücreti
75	Nuri Usta	280	Suyolcunun günlük ücreti
75	Aşçı Mustafa Usta	160	Duvarcının günlük ücreti
75	Sucu Mustafa Usta	480	
			Suyolu... Değeri Ali Ağa 8 kuruş, para 60
425	Toplam	2760	Toplam
75	Harçcı Abdurrahman	320	Üretilmiş değeri 4 kuruş 80 para
60	Beykozlu İbrahim	800	Kızılıcak renginin fiyatı
50	Hasan dayı	624	Zeytinyağının fiyatı 12 kuruş
40	Bekir	415	Süpürge, mum ve tok deri ve kapı başının fiyatı
25	Berber Ahmed	560	Kayığın ücreti
675	Toplam	5479	Toplam
15	Küçük Osman	136.5	
40	Paçavracı Osman	150	Suyolu temizliği
40	Paçavracı Mehmed	250	Aydamga tamiri
40	Paçavracı diğer Osman	536.5	Toplam
40	Ali		
850	Toplam		
90	Marangoz		
40	Nikola		
50	Harccı Ağob		
40	Trabzonlu Osman		
45	Ömerhân		
1115	Toplam		
40	Feyzullah		
30	Salih		
40	Paçavracı Ömer		
50	Cebehāneci Veli		
50	Dimitri		
1355	Toplam		
40	Mıgırdiç		
40	Yani		
40	Petro		
40	Yanko		
40	Anastas		
35	Vartan		
12	Çukadâr-ı darbhâne		
1572	Toplam		

Yekün 2108 kurūş (toplam 2108 kurūş)

İndirim

4800 hasılat

2108.5 kurūş aylık ve giderler

2691.5 fazla

---

⁹
.

---

⁹ BOA, TS. MA. E, 1314/47, s. 9.

Ek 10. 1241 senesi Ramazan ayında üretilen kâğıtlar ile meydana gelen aylık masrafların miktarı

Berā-yı hasılat			
Baha 2808			
Kuruş 1992			
Top 108		Kaba Asitane kâğıdı, her biri 27 kuruş, Aydamga kâğıdı	
		her biri 24 kuruş	
2800 toplam		191 toplam	
Masraflardan			
Bahsedilen aylıklar için		Paçavra ve diğer bahsedilenler için	
1 şehir		Para	
Kuruş			
125	kâğıthane müdürü	20000	Paçavra değeri 2500 kuruş 8 para
75	Önceki kâğıthane kâtibi	1200	Zeytinyağı değeri
75	Nuri Usta	0720	Süpürge ve kapı başı değeri
75	Aşçı Mustafa Usta	21920	Toplam
75	Sucu Mustafa Usta	548	
425	Toplam		
75	Harççı Abdurrahman		
60	Beykozlu İbrahim		
50	Hasan Dayı		
40	Bekir		
25	Berber Ahmed		
675	Toplam		
15	Küçük Osman		
40	Paçavracı Osman		
40	Paçavracı Mehmed		
40	Paçavracı diğer Osman		
40	Paçavracı Ali		
850	Toplam		
90	Marangoz		
40	Nikola		
50	Harççı Ağob		
40	Trabzonlu Osman		
45	Ömerhân		
1115	Toplam		
40	Feyzullah		
30	Salih		
40	Paçavracı Ömer		
50	Cebelhânci Veli		
50	Dimitri		
1325	Toplam		
40	Mıgırđıç		
40	Yani		
40	Petro		
40	Yanko		

40	Anastas
35	Vartan
12	Çukadâr-ı darbhâne
1572	Toplam
300 sâliyane	
150 kurüş müdür-i	
kâğıdhâne	
150 kurüş Önceki	
muhasebe kâtibi	
1872	
Toplam kurüş 2420	
İndirim	
4800 hasılat	
2420 aylık ve masraflar	
2380 fazla	

10

¹⁰ BOA, TS. MA. E, 1314/47, s. 10.

Ek 11. 1241 yılı Şevval ayında üretilen kâğıt çeşitleri ile aylık ve diğer masraflarının miktarı

Kâğıt çeşitlerinin kazancı için	
Değer	top
4500	100 Orta Asitane her biri 45 kuruş
1350	050 Kaba Asitane her biri 27 kuruş
1200	050 Aydamga her biri 24 kuruş
2800 toplam	200 toplam

Masraflardan			
Bahsedilen aylıklar için		Bahsedilen harcamalar için	
1 aylık kuruş		Para	
125	Kâğıthane müdürü	29600	Paçavranın fiyatı 2500 kuruş 8 para
75	Önceki muhasebe kâtibi	320	Parmaklık ağaç fiyatı 1 adet
75	Nuri Usta	440	Tahta karaağacın fiyatı 1 adet
75	Aşçı Mustafa Usta	320	Tahta kanatlığın fiyatı 1 adet
75	Sucu Mustafa Usta	1200	Demirin fiyatı 22 okka
425	Toplam	31880	Toplam
75	Harççı Abdurrahman	960	Çivi kalıbının fiyatı 300 adet
60	Beykozlu İbrahim	1600	Demircinin günlük ücreti
50	Hasan Dayı	360	Sarayın aylık döşemesinin ücreti
40	Bekir	660	Fiyatı 11 kuruş 60 para
25	Berber Ahmed	35460	Toplam
675	Toplam	640	Sucunun günlük ücreti
15	Küçük Osman	720	Ücret-i... Paçavra
40	Paçavracı Osman	640	Süpürge ve kapı başının fiyatı
40	Paçavracı Mehmed	636	12 okka zeytinyağının fiyatı 100 para
40	Paçavracı diğer Osman	480	Tulumbanın fiyatı 3
40	Paçavracı Ali	180	Önlük düğmesinin fiyatı
850	Toplam	38756	Toplam
90	Marangoz	968 kuruş 16 para	
40	Nikola		
50	Harccı Ağob		
40	Trabzonlu Osman		
45	Ömerhân		
1115	Toplam		
40	Feyzullah		
30	Salih		
40	Paçavracı Ömer		
50	Cebehâneci Veli		
50	Dimitri		
1325	Toplam		
40	Mıgırdiç		
40	Yani		
40	Petro		
40	Yanko		

40	Anastas
35	Vartan
12	Çukadâr-ı darbhâne
1572	Toplam
Aylık ve giderlerin toplamı	
Kuruş 2540,5 kuruş 16 para	
İndirim	
7050 hasılat	
2541.5 aylık giderler ve masraflar	
4509 fazla	

11

¹¹ BOA, TS. MA. E, 1314/47, s. 11.